

เครื่องมือทำงานวัฒนธรรม ชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา

ให้กลายเป็นสินค้าตัวใหม่ ในหลายกรณี แม้สื่อพิธีกรรมจะไม่สูญหาย แต่ก็
มีลักษณะที่ผิดเพี้ยนไปจากของเดิมอยู่มาก ผู้เขียนในฐานะนักวิชาการจึงสรุป
บทเรียนจากการร่วมทำงานกับนักปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรมด้วยการเขียน
งานชิ้นนี้ด้วยความคาดหวังว่า ความรู้ความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านจะ
มีส่วนช่วยป้องกันหรือแก้ไขปรากฏการณ์ดังกล่าวได้

นอกจากข้อเขียนทั้งสองชิ้นจะถูกผลิตขึ้นมาในช่วง “กาละหนึ่งๆ”
แล้ว เนื้อหาในข้อเขียนทั้งสองก็ยิ่งถูกสร้างขึ้นมาใน “เทศะเฉพาะ” ที่ส่งผล
ให้มี “เป้าหมายและกลุ่มเป้าหมายเฉพาะตัว” อีกด้วย กล่าวคือ งานเขียนทั้ง
สองชิ้นเขียนขึ้นท่ามกลางการปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรม(cultural practice)
ของคณกลุ่มต่างๆ เช่นนักพัฒนา นักวิชาการที่ลงไปทำงานพัฒนาวัฒนธรรม
หรือศิลปินพื้นบ้าน นักวิชาการที่กำลังทำงานในหน่วยงานรัฐ ฯลฯ ด้วยเหตุ
นี้ ลักษณะของข้อเขียนทั้งสองจึงไม่ค่อยจะมีรูปลักษณะเชิงวิชาการมากนัก
เช่น ไม่มีการอ้างอิงทฤษฎีหรือชื่อของนักวิชาการ แต่อย่างไรก็ตาม นั่นก็มิได้
หมายความว่า งานเขียนเหล่านี้ไม่มีหลักแนวคิดหรือทฤษฎีวิชาการเป็นส่วน
ผสมที่สำคัญ ตัวอย่างเช่น ในบทความเรื่อง “เครื่องมือฯ” นั้น แนวคิดเรื่อง
positive approach นั้นก็มีทฤษฎี”ทุนชุมชน” ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ
(P.Bourdieu) ที่เริ่มเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบันหนุนหลังอยู่ หรือในบทความ
เรื่อง”การวิเคราะห์ชุมชน/สังคม” ผู้เขียนก็อาศัยแนวคิดเรื่อง Micro-macro
linkageเป็นแกนทางความคิด ส่วนในข้อเขียนเรื่อง”การใช้และการพัฒนา
สื่อพิธีกรรมฯนั้น ผู้อ่านอาจจะได้กลิ่นอายของหลักทฤษฎีและแนวคิดเชิง
วิชาการได้ไม่มากนัก

ในขณะที่ข้อเขียนทั้งสองชิ้นนั้นเป็นผลิตรกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงกาละ
และเทศะหนึ่ง เกิดขึ้นเพื่อเป้าหมายและกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ดังนั้น การที่
หนังสือเล่มนี้ได้ย้อนกลับมาผลิตซ้ำอีกเมื่อเกือบหนึ่งช่วงอายุคนนั้น ก็เป็น
ปรากฏการณ์ที่อาจตีความได้หลายนัย เช่น อาจเป็นไปได้ว่า ข้อเขียนนั้นมี
เนื้อหาที่ “มาก่อนกาลเวลา” ดังนั้น เมื่อล่วงมาถึงวันนี้ จึงเป็นช่วงเวลาพอดี

อันใดอันหนึ่ง เช่น เรื่องข้าว ควาย น้ำ ผู้หญิง ฯลฯ แล้วเราจะสามารถเห็น
โครงสร้างทั้งหมดของชุมชนได้หรือ

ข้อนี้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กล่าวมาแล้วคือ เมื่อเราเสนอแนะให้ทำการ
ศึกษาชุมชนจากแง่มุมของกิจกรรมที่กำลังทำอยู่ ก็เป็นธรรมดาที่ว่าคนเรา
ไม่เคยทำงานกับทั้ง “โครงสร้าง” แต่เราจะทำได้กับ “ประเด็น” เป็นเรื่องๆ
ไป อันที่จริงการหยิบจับงานที่ละประเด็นนี้ก็เป็นความจำเป็นของความเป็น
จริง และไม่ใช่เรื่องผิดอะไร แต่สิ่งที่เราควรจะทำต่อไปก็คือ การเชื่อมโยงและ
เชื่อมประสานประเด็นทั้งหมดเข้าด้วยกัน และเมื่อนั้น ถึงแม้จะไม่ได้ชวนหรือ
ไม่ได้ตั้งใจ แต่โครงสร้างก็จะมาเอง

ย้อนกลับไปสู่คำถามที่ว่า ถ้าเราศึกษาชุมชนโดยเริ่มจากประเด็นแล้ว
เราจะมองเห็นโครงสร้างทั้งหมดหรือ คำตอบก็เป็นไปได้ทั้ง 2 ทาง คือ อาจ
จะทั้งมองเห็นและมองไม่เห็นโครงสร้างทั้งหมดก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่า เรามีวิธีการ
ศึกษาประเด็นอย่างไร และการที่เราสามารถจะมองเห็นโครงสร้างชุมชน
ทั้งหมดจากประเด็น ก็มาจากความเชื่อของเราที่ว่า “ใน micro (ประเด็น)
นั้นแหละมีภาพ macro (โครงสร้าง) บรรจุอยู่ภายใน”

ยกตัวอย่างรูปธรรมเพื่อประกอบความเข้าใจ ตัวอย่างเช่น ถ้าเราหยิบ
ประเด็นเรื่อง “ศาลปู่ตา” มาศึกษาในเรื่อง “ศาลปู่ตา” นี้เอง มิใช่เป็นแต่
เรื่องความเชื่อเท่านั้น หากแต่ในศาลปู่ตามีทั้งมิติของโครงสร้างเศรษฐกิจ
การตัดสินใจหรือการเมือง การใช้อำนาจระดับชุมชน เรื่องวัฒนธรรม เรื่อง
ศาสนา เรื่องความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ฯลฯ
อยู่ในนั้นทั้งหมด ฉะนั้นการที่เราจะมองเห็นโครงสร้างทั้งหมดในประเด็น
เพียงประเด็นเดียวนี้หรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับว่า “ตาเราถึงหรือเปล่า” และ “ตา
เราจะถึงได้” ต่อเมื่อ “ความเข้าใจของเราถึง” เสียก่อน

**7.การศึกษาชุมชนเพื่อ “เตรียมโครงการ” กับ “เพื่อการทำงาน
แนววัฒนธรรมชุมชน”**

จะลงโครงการอันใดอันหนึ่ง เพราะฉะนั้น ขอบเขตเนื้อหาที่เราต้องการจะรู้ ต้องการจะถามจากชาวบ้าน ก็จะกว้างขวางแตกต่างกันไปด้วย เวลาเราไปเตรียมชุมชนเพื่อจะทำโครงการ เราจะถามทุกอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องโครงการ เริ่มตั้งแต่เราจะถามปัญหาที่ชาวบ้านประสบ เราจะถามว่าชาวบ้านมีความต้องการอะไร เราจะถามว่าชาวบ้านมีความพร้อมหรือไม่ที่จะทำโครงการ แต่ไม่ว่าเราถามข้อมูลอะไรก็ตาม เข้มมุ่งของเราจะยังอยู่ที่เรื่องทำโครงการ

แต่เมื่อเราขยับขยายเป้าหมายของการศึกษาชุมชนให้กว้างขวางออกไปกว่าเรื่องโครงการ เราก็จะถามชีวิตทั้งหมดของชาวบ้านและของชุมชน เราจะไม่ถามแต่เฉพาะชีวิตเศรษฐกิจหรือปัญหาเรื่องปากท้องเท่านั้น แต่เราจะถามถึงปัญหาด้านอื่นๆของชีวิต แม้แต่ปัญหาครอบครัว (และเมื่อศึกษาแล้ว เราจะพบว่าความจริงแล้วปัญหาครอบครัวได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงการของเราอย่างมากทีเดียว เช่น ผู้นำชาวบ้านที่เข้ามาทำโครงการพัฒนาอาจจะเกิดปัญหากับทางบ้าน เป็นต้น) และเราจะไม่ถามถึงแต่ด้านที่เป็นปัญหาเท่านั้น หากแต่เราจะถามถึงศักยภาพ ความสามารถ และพลังสร้างสรรค์ของชาวบ้านที่เคยมีมาในอดีต เช่น ก่อนหน้าที่จะมีศูนย์สังคมพัฒนาฯ เข้ามา เวลาชาวบ้านขาดข้าว ขาดน้ำ ชาวบ้านมีวิธีการแก้ปัญหาอย่างไร (เป็นลักษณะหนึ่งของการใช้ positive approach คือ ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน)

ในแง่มิติของเวลา เราจะถามทั้งเรื่องราวในอดีต สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน และสิ่งที่จะเป็นต่อไปในอนาคต สิ่งนี้ก็จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงการของเราอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นเช่นกัน เพราะเราอาจจะต้องคิดถึงอนาคตของโครงการว่า หลังจากที่ชาวบ้านพากันส่งเงินเรื่องข้าว เรื่องวัวควายหมดแล้ว อะไรจะเกิดขึ้นกับอนาคตงานโครงการของเรา ชีวิตของโครงการจะจบสิ้นแต่เพียงเท่านั้นหรือเปล่า ในขณะที่อายุของงานโครงการคงจะเป็นชีวิตที่สั้นมาก หากมันหมดสิ้นเมื่อชาวบ้านส่งเงินคืนศูนย์ฯหมดแล้ว ซึ่งตรงกันข้ามกับสำนึกของชาวบ้านที่อาจจะบอกกับศูนย์ฯว่า จะ

ต้องปลุกตัวเองเหมือนกัน เพราะเราก็มีอะไรหลายอย่างที่เรายอมรับโดยปริยาย (take it for granted) และทำให้เรามึนชากับข้อมูล ชาวบ้านตอบมาว่าอย่างไร เราก็จดไปว่าอย่างนั้น ทุกอย่างก็เท่านั้นเอง การศึกษาชุมชนแบบนี้จะทำให้หลับไหลไปทั้งผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา

การที่เราจะถาม “เฮ้อ” ได้อย่างดีนั้น การมีกรอบความคิดเกี่ยวกับเรื่องชุมชน จิตสำนึก จิตไร้สำนึก วิธีการผลิต โครงสร้างลำดับชั้นของคุณค่า ฯลฯ จะช่วยชี้ทางให้เราได้มาก เช่น ถ้าเรารู้ว่าลำดับความต้องการของชาวบ้านนั้นบ่งบอกถึงโครงสร้างลำดับชั้นของคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ก็จะทำให้เราสามารถต่อคำถามได้เป็นกระบวนการได้มากยิ่งขึ้น ถ้าเราเข้าใจทฤษฎีวิวัฒนาการเรื่องรูปแบบและเนื้อหาของวัฒนธรรมไว้บ้าง เราก็จะจำแนกแยกแยะอะไรก็ได้ดีขึ้น ถ้าเรารู้เรื่อง “การทำหน้าที่” (functioning) ของสถาบันต่างๆ รู้เรื่องการให้ความหมาย (meaning) (ตัวอย่างเช่น กลุ่มออมทรัพย์ทางภาคเหนือ กลุ่มเก่าจะเรียกตนเองว่า “กลุ่มพี” และเรียกกลุ่มใหม่ว่า “กลุ่มน้อง” ถ้าเรารู้ความหมายของคำว่า “พี น้อง” ของวัฒนธรรมภาคเหนือว่ามีความลึกซึ้งเพียงใด เหมือนอย่างความหมายของคำว่า “เสี่ยว” ในภาคอีสาน) ทฤษฎีเบื้องหลังเหล่านี้จะช่วยให้กระบวนการซักถาม (หรือแม้แต่วิธีการเก็บข้อมูลแบบอื่นๆ) ของเรามีน้ำหนักเนื้อหากิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ก็ขอปลอบใจว่า แม้จะยังไม่มีทฤษฎีความรู้อะไรเลย เราก็ค่อยๆ ศึกษาชุมชนไปได้ เก็บข้อมูลได้แล้วก็เอามาแสวงหาทฤษฎีให้เสริมสร้างเพิ่มพูนต่อไปทีละขั้น

จากประสบการณ์ของผู้เขียนเองพบว่า “คำตอบทุกอย่างนั้นมืออยู่แล้วในชุมชน” โครงสร้างทุกอย่างก็มีอยู่แล้วในชุมชน เพราะฉะนั้น ถ้าเรายังค้นหาคำตอบไม่พบ ก็เป็นเพียงเพราะเครื่องมือการแสวงหาของเรายังไม่มีคุณค่าดีพอ เรายังตั้งคำถามไม่เป็น เราจึงยังไม่ได้คำตอบที่ดี อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะวณเวียนหรือไปแวงถามคำถามอะไรมาก็ตาม แก่นหลักของ

2. การใช้ positive approach

1. ประวัติศาสตร์ครั้งเก่าก่อน

ย้อนกลับไปดูชีวิตและการทำงานของนักพัฒนาในอดีต เราจะเห็นภาพซ้ำๆคล้ายๆกันอย่างนี้คือ เมื่อเราลงไปหมู่บ้าน เราก็จะพยายามมองหาชาวบ้านที่เราพบ หรือหมู่บ้านที่เรากำลังเข้าไปนั้น เขามีปัญหาอะไรกันบ้าง ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ก่อนที่เราจะเข้าไปในหมู่บ้านชนบท ในหัวสมองของเราจะถูกบรรจุข้อมูลเกี่ยวกับชาวบ้านและหมู่บ้านอยู่เรียบร้อยแล้ว เรามีข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ที่แห้งแล้ง เด็กๆที่ไร้การศึกษา ขาดอาหาร เยาวชนที่กำลังติดยาเสพติด คนหนุ่มสาวอพยพหนีออกจากหมู่บ้านเหลือแต่เด็กและคนแก่ การเข้ามาเลือกตั้งเพราะอยากได้ปลาตุ๋นสักชั่งหนึ่ง ความมั่งคั่งด้วยการรักษาโรคด้วยไสยศาสตร์แบบหมอน้อย ฯลฯ เพราะฉะนั้นแม้ตั้งแต่เกิดมา เราจะไม่เคยเหยียบย่างเข้าไปในหมู่บ้านชนบทเลย แต่เราก็สามารถจะรู้ได้ว่าชาวบ้านไทยนั้น “โง่จนเจ็บ” โดยที่บางครั้งอาจจะมิภาพโฆษณาแทรกซ้อนถึงความสุขสงบ ชีวิตเรียบง่ายของชนบทแทรกเข้ามาบ้างอย่างประปราย แต่นั่นก็เป็นภาพส่วนน้อย

แต่นักพัฒนามีบทบาทที่แตกต่างจากคนทั่วไปตรงที่เราต้องเข้าไปในหมู่บ้าน และต้องมีความสัมพันธ์แบบใดแบบหนึ่งกับชาวบ้าน จากข้อมูลในกรอบความคิดของเราที่คิดว่า ชาวบ้านต้องมีปัญหาชีวิตรุ่มล่อมอยู่ ก็ทำให้เราเริ่มต้นซักถามปัญหาต่างๆของชาวบ้าน และด้วยน้ำใจดีของเรา ในขั้นต่อมาเราก็จะพยายามหาทางช่วยเหลือชาวบ้านตามแต่ที่เราพอจะคิดได้ตามประสาของเรา ความช่วยเหลือของเราจะแสดงออกมาเป็นรูปธรรมในรูปของโครงการ ซึ่งก็แล้วแต่ที่เรามองเห็นว่าปัญหาอันไหนสำคัญ ก็คิดโครงการมาแก้ไขปัญหานั้น ขาดข้าวกินก็ทำธนาคารข้าว ขาดควายก็ทำธนาคารควาย เด็กไม่มีข้าวกลางวันกินที่โรงเรียน ก็ทำโครงการอาหารกลางวัน ฯลฯ วิธีทำโครงการแบบนี้ ส่วนใหญ่แล้วจะใช้ทรัพยากรทั้งวัตถุ วัตถุบุคคล ความคิด

ใจเร็วด่วนได้รับตัดสินใจอะไรลงไปก่อน เช่น เวลาที่ชาวบ้านมาประชุมซ้ำ หรือไม่มาประชุมเลย เวลาชาวบ้านไม่ส่งเงินคืนโครงการ ฯลฯ (การศึกษา ความเป็นจริงนี้ ก็อยู่ในเครื่องมือ “การศึกษาชุมชน” นั่นเอง) หลายครั้งที่ เราใจร้อนตัดสินใจสิ่งต่างๆก็เพราะเรามองปรากฏการณ์ที่เราพบเห็นอย่าง โดดเดี่ยวไม่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่นๆ เวลาเรามอง “ชาวบ้าน” เราก็มอง แต่ “ชาวบ้านเวลาทำโครงการ” เท่านั้น แต่ถ้าเรามองดู “ชาวบ้านเวลาเข้าไป วัด” “ชาวบ้านเวลาทำนา” “ชาวบ้านเวลาไปลงคะแนนเลือกตั้ง” “ชาวบ้าน เวลาไหว้ผี” เราจะไม่สามารถตัดสินใจอะไรได้ง่ายๆ เพราะเราต้องถามตัวเอง ว่า “เวลาที่เราเรียกประชุม” ทำไมชาวบ้านไม่มา แต่เวลาที่พระภิกษุเรียก ไปช่วยงานวัด ทำไมไม่ไปกันอย่างพร้อมเพรียง ทั้งที่เป็นชาวบ้านคนเดียวกัน นั้นแหละ คำตอบง่ายๆที่ว่า “ก็นักพัฒนาไม่ใช่พระภิกษุ(นี่หว่า)” ก็ถูกต้อง แบบกำปั้นทุบดิน แต่ก็ไม่ช่วยให้แก้ปัญหาทางพัฒนาได้ นอกจากนี้จะทำให้ นักพัฒนาเจ็บกำปั้นไปเปล่าๆ

ผลจากการศึกษาความเป็นจริงให้กว้างขวางรอบด้าน จะช่วยให้เราสามารถหาคำอธิบายต่างๆในปรากฏการณ์ หรือในการกระทำของชาวบ้าน หรือชุมชนได้ ก่อนที่จะลงความเห็น (อย่างที่ผิดพลาด หรือไม่รอบด้านเพราะ อคติส่วนตัวหรือรับรู้ข้อมูลไม่เพียงพอ) ดังนั้น การเข้าไปหาประชาชนด้วย positive approach ซึ่งเป็นเครื่องมือที่จะใช้ควบคู่กับการศึกษาชุมชนนั้น วางอยู่บนพื้นฐานความคิดความเชื่อที่ว่า “ในหมู่ประชาชนนั้น มีอะไรดำรง อยู่ ถ้าเราเข้าไปแสวงหา เราก็จะค้นพบ” แต่ถ้าทัศนคติในการค้นหาของเรา ไม่แจ่มชัด (เช่น ด่วนตัดสินใจแทนที่จะพยายามอธิบาย) การค้นพบของเราก็จะเป็นเพียงเรื่องชั่วคราว ทั้งนี้เพราะกรอบการคิดแบบเก่าของเราจะเข้ามาแทรกแซงอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น เราตั้งใจว่า จะเข้าไปดูคุณค่าแห่ง การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของชาวบ้าน พอเราเริ่มไปดูพิธีกรรมการรักษา พยาบาลด้วยการเข้าทรง กรอบความคิดเก่าก็จะบังคับให้เราถามทันทีว่า “แล้วจะรักษาหายจริงหรือไม่” จากนั้น ที่เคยตั้งใจไว้ว่าจะใช้ positive

เป็นประโยชน์ โลกบ้าง ยังน่าดู ส่วนที่ชั่ว อย่าไปรู้ ของเขาเลย
จะหาคน มีดี โดยส่วนตัว อย่างมัวเที่ยว ค้นหา สหายเอ๋ย
เหมือนเที่ยวหา หนวดเต่า ตายเปล่าเอ๋ย ฝึกให้เคย มองแต่ดี มีคุณจริง

4. Positive approach เป็นเรื่อง realistic

จุดแข็งที่สุดของ positive approach นั้นอยู่ที่ว่ากรอบความคิดใน หัวสมองของเราแบบนี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงอย่างที่สุด ทั้งนี้เพราะหากเราถูกคิดสักริดเดียวว่า ชีวิตชาวบ้านเขาก็มีปัญหาดูต่าง ๆ รุมล้อมอยู่รอบตัว เขาก็มีความทุกข์ยากเป็นเครื่องประดับกายอยู่แล้ว แต่ ชาวบ้านเขาก็อยู่รอดมาได้จนถึงวันที่เราเข้าไปพบ เราต้องไม่ลืมนึกว่าประชาชน เขาอยู่มาได้ก่อนที่เรานักพัฒนาจะเข้าไป ไม่ว่าจะการอยู่มาได้นั้นจะทุกข์ทรมาน เพียงใดก็ตาม (แต่จริงๆ แล้วชีวิตของใครก็ตาม บางครั้งก็เปรี้ยวเหมือน มะนาว บางครั้งก็หวานปานน้ำผึ้งด้วยกันทั้งนั้น)

ดังนั้น ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านนั้น จึงไม่ใช่เรื่องทีก่อตัว มาจากอุดมคติหรือไม่ใช่เรื่องเลื่อนลอยที่เราคิดว่าสภาพเอาเองในหัวสมอง แต่เป็นข้อสรุปที่เกิดมาจากรูปรธรรมความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะสภาพชีวิตของ ชาวบ้านนั้นต้องดิ้นรนต่อสู้อย่างเป็นจริงเป็นจังและรอบด้าน ต้องกางป่าให้ เป็นไร่เนา ต้องไถหว่านดำ ต้องรู้จักการหาอาหาร และต้องรู้จักทำอะไรอีก หลายต่อหลายอย่างเพื่อเอาชีวิตรอด ประสบการณ์ของการต่อสู้ในชีวิต ประจำวันที่ยาวนานและสั่งสมจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้เองเป็นบ้ำหลอม ความเฉลียวฉลาด (แน่นอนว่าไม่เกี่ยวกับเรื่องการอ่านหนังสือ) ความ สามารถ ศักยภาพ ความมีน้ำอดน้ำทน ฯลฯ ความสามารถนี้มีลักษณะ 2 ชั้น ชั้นแรกเป็นศักยภาพที่ติดตัวมากับธรรมชาติเพราะในฐานะที่เป็นลูก หลานชวานา ชาวบ้านก็จะมีศักยภาพบางอย่างติดตัวมาเป็นทุนอยู่แล้ว และ ในชั้นที่สอง ความสามารถนี้จะกลายมาเป็นประสบการณ์ชีวิตจริง

สองฝ่ายอาจจะไม่ตั้งใจ ชาวบ้านอาจจะเลิกพึ่งพาผีปู้ตา เลิกขอคำแนะนำจากพระภิกษุ เลิกรอคอยความช่วยเหลือของรัฐบาล แต่หากนักพัฒนาทำงานได้ผลดีมากๆ ให้ความช่วยเหลือดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านอย่างดี นักพัฒนาก็จะกลายเป็นสูตรผสมของผีปู้ตา-พระภิกษุ-และข้าราชการรวมกัน ภาพการณ์อย่างนี้ต้องมีปัญหาแน่ เพราะในความเป็นจริง นักพัฒนาไม่สามารถอยู่กับชาวบ้านได้ตลอดไปเหมือนผีปู้ตา และนั่นก็เท่ากับว่า เราไม่สามารถที่จะยกเลิกลักษณะการพึ่งพาขึ้นต่อของชาวบ้านได้ เราได้แต่เพียงเปลี่ยน “สิ่งที่ชาวบ้านจะพึ่งพา” เท่านั้น “ความสามารถที่จะเป็นตัวของตัวเอง กำหนดชะตาชีวิตของตนเองและเส้นทางการพัฒนาของชุมชนเป็นตัวบ่งชี้ (indicator) ที่สำคัญมากที่สุดของงานพัฒนาทุกอย่าง” และเราหวังว่าการใช้ positive approach จะเป็นบันไดขั้นแรกให้เราก้าวไปสู่จุดหมายปลายทางอันสำคัญนี้ได้

นอกจากนั้น พิจารณาในแง่ยุทธศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงแล้ว ปัญหาสังคมของเรานั้นใหญ่หลวงนัก จะแก้ไขโดยนักพัฒนากลุ่มเล็กๆ กลุ่มเดียวหรือชนชั้นเล็กๆ เพียงชั้นเดียวนั้นไม่ได้อย่างแน่นอน แต่ต้องอาศัย “ตัวแสดงทางสังคม” (social actors) ทั้งหมดซึ่งเป็นชาวบ้านส่วนใหญ่ งานเปลี่ยนแปลงปรับปรุงสภาพชีวิตของคนในสังคมนั้นไม่ใช่เรื่องในนวนิยายที่มีตัวละครเพียง 2-3 ตัว ก็ดำเนินเรื่องไปได้ แต่เป็นมหากาพย์ที่ต้องการตัวแสดงทางสังคมนับพันนับล้าน positive approach จะเป็นหลักประกันอย่างหนึ่งว่า นักพัฒนากลุ่มเล็กๆ จะไม่ผูกขาดบทบาทการละเล่นอยู่บนเวทีประวัติศาสตร์แต่เพียงกลุ่มเดียวและเป็นหลักประกันในอีกทางหนึ่งว่า “ชาวบ้านจะเข้ามาร่วมเล่น ร่วมมีบทบาทในมหากาพย์นี้ด้วย”

เท่าที่กล่าวไปนั้นเป็นแนวคิดและหลักการ สำหรับในภาคปฏิบัตินั้น อาจจะยกตัวอย่างรูปธรรมง่ายๆ แบบขั้นประถม 1 ของงานพัฒนาให้ฟังว่า เมื่อแรกๆ ที่เราเข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านนั้น เรามักจะใช้การสนทนาพูดคุยแบบเป็นกันเอง เนื้อหาที่พูดคุยนั้น มักเป็นเรื่องการไต่ถาม

mate) เดียวนี้พอเราเปลี่ยนโปรแกรมใหม่ เราเปลี่ยนแวนที่เรามองชาวบ้านใหม่ เราก็เลยเห็นว่า ตอนนี้นำประชาชนมีทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว(overestimate) อันนี้ก็มากเกินไปหน่อย วิธีคิดแบบหลังนี้เป็นอันตรายเหมือนกัน เพราะถ้าชาวบ้านมีความดีงาม มีความสามารถทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้ว ก็จะไม่มีความจำเป็นสำหรับเราเลย นักพัฒนาก็ต้องนั่งร้องเพลง “ฉันมันเป็นส่วนเกิน” บางคนก็พยายามหาหนทางด้วยการเป็นนักเรียนน้อย เพราะฉะนั้นการลงไปทำงานพัฒนาก็คือ การลงไปเรียนรู้ศักยภาพของชาวบ้าน ลงไปสัมผัสความดีงามของชาวบ้าน แต่เราต้องไม่ลืมว่า การเป็นนักพัฒนานั้นไม่ใช่การมีอาชีพหลักเป็นนักเรียนถาวรแต่เพียงอย่างเดียว เพราะเมื่อเรียนรู้แล้ว เราต้องแสวงหาหนทางที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านเหมือนกัน

การคิดแบบมากเกินไปหรือน้อยเกินไปเป็นโรคเรื้อรังที่ติดมากับมนุษยชาติของเราทุกยุคทุกสมัย โดยที่เรามักจะมองเห็นคนบางคนเป็นราวกับ “เทวดา” และบางคนก็ด้อยต่ำราวกับเป็นเพียง “สัตว์ประเภทหนึ่ง” ยาแก้โรคเรื้อรังชนิดนี้คงต้องหันกลับยึดหลักพุทธศาสนาที่สอนให้พิจารณาสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นอยู่จริง ดูชาวบ้านตามที่ชาวบ้านเขาเป็นจริง เพราะฉะนั้น คาทากำกับ positive approach ก็คือ การพิจารณาและสำรวจดูสิ่งที่ชาวบ้านมี และสิ่งที่ชาวบ้านหมดตามสภาพที่กำลังเป็นอยู่จริง

ตรงนี้มีข้อคิดทางทฤษฎีที่จะช่วยให้เราเข้าใจเราอยู่ 2 ประการ คือ สิ่งที่ชาวบ้านมีหรือสิ่งที่ชาวบ้านหมดนั้น มิใช่เรื่องชั่วคราว หมายความว่าวันนี้มีได้ พรุ่งนี้ก็หมดได้ หรือในทางตรงกันข้าม วันนี้หมดได้ พรุ่งนี้ก็มิได้เช่นกัน คำถามที่สำคัญยิ่งกว่าการมีหรือการหมดก็คือ อะไรเป็นเงื่อนไขและกลไกหรือเหตุปัจจัยนำไปสู่การมีหรือการหมดนั้น ฉะนั้น เราจะไม่พอใจอยู่เพียงแต่การถามว่า “แต่ก่อนชาวบ้านเคยแก้ปัญหาการขาดข้าวได้อย่างไร” แต่เราต้องค้นคว้าต่อไปว่า แล้วในปัจจุบันนี้ทำไมวิธีการแก้ปัญหานั้นจึงใช้การไม่ได้ เพราะขาดเงื่อนไขและกลไกอะไร หรือมีอะไรเป็นอุปสรรคกีดขวาง (constraints) ขึ้นมา และตรงนี้แหละจะเป็นที่ว่างสำหรับนักพัฒนา เพราะ

เราจะมีศักยภาพในการจัดเงื่อนไขและกลไกเหล่านั้นในรูปแบบและเนื้อหาใหม่ ทักษะดังนี้หมายความว่า เราจะต้องมีความเข้าใจประการที่สองต่อสิ่งที่ชาวบ้านมีและหมด คือลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamics) คลื่นคล้ายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ แล้วก็เสื่อมสลายไป มิใช่เป็นสิ่งที่คงที่แน่นอน (static) การเข้าใจกฎธรรมชาติดังกล่าวนี้ ทั้งช่วยให้เรามีความหวังต่อสิ่งที่ชาวบ้านหมดไปว่าจะสามารถรู้ฟื้นขึ้นมาใหม่ได้ และในเวลาเดียวกัน ก็ถึงซึ่งความไม่ประมาทในสิ่งที่ชาวบ้านกำลังมีอยู่ในวันนี้ ความรู้สึกชื่นชมและเห็นคุณค่าต่อความดีงามและความสามารถที่ชาวบ้านกำลังมีอยู่ในวันนี้ ก็เป็นความรู้สึกที่ดี แต่มันยังไม่เพียงพอที่จะชำระรักษาสิ่งที่ดำรงอยู่นั้นให้คงอยู่ต่อไป หากเราเอาแต่กอดคอเอียงคอและก้อมยิ้มมองดูเท่านั้น

มีข้อที่ชวนคิดเล็กน้อยจากประสบการณ์ของผู้เขียนว่า ในฐานะที่เราเข้าไปปรากฏตัวต่อสายตาชาวบ้านในฐานะ “คนนอกผู้มาเยือน” นั้น สิ่งที่ชาวบ้านหมดมักจะเป็นสิ่งที่ปรากฏต่อสายตาเรา แต่สิ่งที่ชาวบ้านมีนั้นกลับเป็นสิ่งที่แฝงเร้นและต้องค้นหา ถ้าใจคอไม่แน่วแน่ ความเชื่อมั่นไม่หยิ่งรากรลิก แม้มีฝีมือก็มักจะค้นหาไม่ค่อยพบ อย่างไรก็ตาม ถ้าเราลองคิดเปรียบเทียบสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นอย่างพิจารณาไตร่ตรอง ก็อาจจะช่วยให้ใจคอของเรามั่นคงยิ่งขึ้น นักพัฒนาทุกคนเมื่อทำงานไปสักกระยะหนึ่ง หากไม่หลอกตัวเองก็จะต้องยอมรับว่า เราพบกับอาการตีบตันในงานพัฒนาของเรา และในขณะที่เราทุ่มเทกับงานพัฒนาอย่างมากมา รวมทั้งชาวบ้านก็ดูคึกคักเข้มแข็งกันดีนั้น แต่เหตุใดงานพัฒนาของเราจึงล้มเหลวตายจากได้อย่างง่ายดายและใจเสาะ เมื่อเทียบกับธรรมเนียมประเพณี วิธีการปฏิบัติบางอย่างที่ชาวบ้านเคยทำมา ซึ่งแม้จะลางเลือนไปบ้างแล้ว (เพราะถูกทั้งกดทั้งดันจากอิทธิพลภายนอก) แต่ก็ยังก็หัวแข็งพอเหลือให้มองเห็นร่องรอยได้ทั้งๆที่ปฏิบัติกันมานานนับเป็นร้อยเป็นพันปี เมื่อคิดเปรียบเทียบเช่นนี้แล้ว การวิเคราะห์ในเชิง positive approach ของเราก็คือ การวิเคราะห์ที่เปรียบเทียบ

บรรดาเงื่อนไข กลไก คุณค่า ตัวบุคคล วิธีดำเนินการ ระหว่างงานพัฒนาของเรากับสิ่งที่มีอยู่เพื่อหาทางผนวกประสานจุดแข็งของทั้งสอง และบรรเทาลดหย่อนจุดด้อยของทั้งสองในเวลาเดียวกัน

ใจคอที่มั่นคงและความเชื่อมั่นที่แน่นแฟ้นทำให้ผู้ที่ใช้ positive approach ใช้ถ้อยคำว่า “รื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิม” ทั้งนี้ ถ้าเราวิเคราะห์แยกแยะคำแต่ละคำที่ใช้ เริ่มตั้งแต่คำว่า “รื้อ” การที่เราเปิดลิ้นชักมารื้อหาของบางอย่าง เราจะใช้คำว่า “รื้อ” ก็ต่อเมื่อเรามั่นใจแล้วว่า ของนั้นต้องเคยมีอยู่ตรงนั้น ไม่มีใครจะ “รื้อ” หาของอะไรได้ ถ้าตัวเองมีความเชื่อมั่นว่า “ของนั้นไม่เคยมีอยู่” ส่วนคำว่า “ฟื้น” ซึ่งเป็นคำที่เห็นได้อย่างชัดเจน เพราะอะไรก็ตามที่จะฟื้นขึ้นมาได้นั้น ต้องเป็นสิ่ง “เคยมีชีวิต” อยู่มาก่อน เราจะไม่ใช่คำว่า “ฟื้น” กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ฉะนั้น ถ้อยคำที่เราใช้ก็บ่งบอกนัยยะบางอย่างถึงความเชื่อที่เรามีอยู่เบื้องหลัง

8. ต้องเตรียมใจไว้ให้ “เข้ม” เวลानำแนวทางมาโฆษณา

เราต้องยอมรับว่า ก่อนที่เราจะหันมาใช้แนวทาง positive approach นั้น เราเคยใช้แนวทาง negative approach (ด้วยความปรารถนาดีต่อชาวบ้าน) มาเป็นกระแสหลักและยาวนานมาแล้ว สิ่งนี้ก่อให้เกิดปัญหาต่อเนื่องมาอีกหลายประการ ทั้งปัญหาการต่อสู้กับตัวเองและปัญหาการต่อสู้กับความคิดของคนอื่น (การต่อสู้กับตัวเองจะกล่าวอย่างละเอียดในครั้งต่อไป)

การต่อสู้กับตนเองนั้น เราต้องต่อสู้ทั้งใน 2 ระดับดังที่กล่าวมาแล้ว ระดับแรกคือ ในระดับความคิด กล่าวคือ เราจะต้องลากเส้นขนาน 2 เส้นแห่งทัศนะในการพิจารณาชาวบ้าน คือศักยภาพของชุมชนและพลังสร้างสรรค์ของวัฒนธรรมชุมชนให้มีลักษณะสมดุลกัน ไม่มากเกินไป (overestimate) ไม่น้อยเกินไป (underestimate) เพราะถ้ามากเกินไปเราก็จะผิดหวัง ถ้าน้อยเกินไปเราก็ใช้ศักยภาพของชาวบ้านไม่เต็มที่ แต่นอกจาก

ระดับความคิดแล้ว ในระดับการกระทำ การลงมือปฏิบัติ เรายังต้องถามตัวเองอีกว่า จากศักยภาพที่ดำรงอยู่ในประชาชนนั้น เราจะทำงานอย่างไรให้ศักยภาพดังกล่าวแปรมาเป็นพลังแห่งการพัฒนาชนบทได้ เมื่อเรามองเห็นกระแสไฟฟ้าไหลนั้น จะมีเครื่องมือหรือวิธีการอย่างไรที่จะนำเอาการไหลของกระแสน้ำนั้นมาแปรเป็นพลังงานไฟฟ้าได้

ในระดับการปฏิบัตินั้น นอกจากจะมีงานในส่วนที่เกี่ยวกับชาวบ้านโดยตรงแล้ว เรายังมีงานที่เกี่ยวกับการรณรงค์เผยแพร่ทัศนะแบบใหม่ให้สาธารณชนได้รับรู้ได้เข้าใจ ได้เห็นด้วยในระดับกว้าง ในขณะที่งานกับชาวบ้านนั้นก็ยากอยู่ระดับหนึ่ง เราจะพบว่า (จากประสบการณ์ของผู้เขียน) การรณรงค์ความคิดให้สาธารณชน (ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง) เปลี่ยนแวนสายตาเพื่อมองดูชาวบ้านชนบทแบบใหม่นั้น ดูจะยิ่งยากยิ่งกว่า ทั้งนี้เพราะ “การตระหนักรู้” ในพลังและศักยภาพของชุมชนชนบทนั้นมักต้องการ “การลงไปสัมผัสกันโดยตรง” เข้าหลักที่ว่า “สิบปากว่า ไม่เท่าตาเห็น สิบตาเห็น ไม่เท่ามือคลำ” แต่สาธารณชนทุกคนก็ไม่ได้มีโอกาสลงไปสัมผัสกับชนบทโดยตรงได้ หรือลงไปคลำไปแบบ “สวมแว่นตาอันเก่า” เพราะฉะนั้น ผู้ที่ยึดมั่นในแนวทางนี้จึงต้องมีใจคอมั่นคงหนักแน่นเช่นกัน ต้องคิดเปรียบเทียบว่าการเปลี่ยนแปลงความเชื่อจากโลกแบนมาสู่ความเชื่อว่าโลกกลม ไม่อาจจะทำได้ในเร็ววัน อย่่างไรก็ตามเราต้องรู้หลักที่ว่า ยิ่งผลลัพธ์จากภาคปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมีมากเพียงใด ก็จะช่วยให้งานรณรงค์เผยแพร่เป็นไปได้อย่างขึ้น ฉะนั้นคุณภาพของผลงานกับคุณภาพของงานรณรงค์โฆษณา จึงต้องให้สมดุลกัน

ปัญหาอีกประการหนึ่งของการรณรงค์กับสาธารณชนระดับกว้างก็คือ การเลือกรับแจ้งมุมในศักยภาพของชาวบ้าน เนื่องจากศักยภาพของชุมชนสามารถจำแนกออกเป็นอย่างหยาบๆได้ 2 มิติ คือ พลังคุณธรรม และพลังความสามารถ ดังนั้น บางคนอาจจะเลือกเชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนมีคุณค่าที่ดึงดูดนานัปการ แม้กระนั้น ก็ยังไม่สามารถจะต่อกรกับพลังความสามารถ

ขนาดมหาศาลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ บางคนที่ใช้แว่นมิติเดียว คือ ไม่พิจารณาคุณค่าคุณธรรมภูมิธรรมเลย คอยแต่จะประเมินขีดความสามารถของชุมชนว่าจะรับมือกับพลังทำลายล้างจากภายนอกได้หรือไม่ อันนี้เป็นภารกิจของนักพัฒนาที่ใกล้ชิดกับชุมชนที่จะต้องเสนอภาพ 2 มิติให้แก่ประชาชนในวงกว้าง

คำถามสุดท้ายที่ยังไม่ลงตัวของ positive approach ก็คือ ส่วนมากคนในเมืองจะรับรู้สถานะของปัญหาในระดับมหภาค (Macro) เราจะมองเห็นบริษัทข้ามชาติ กลุ่มสิบเสื่อห้าเสื่อในวงการธุรกิจ ขบวนการมาเฟียข้ามชาติ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นยักษ์ใหญ่อยู่มาก ในขณะที่การเสนอแนวทางของ positive approach นั้น มักจะก่อตัวมาจากอุปสรรคตัวอย่างในระดับหมู่บ้าน 2-3 แห่งเป็นระดับจุลภาค (Micro) ถ้าเรามองจากฐานคิดแบบถือเอา “ขนาด” (size) เป็นเกณฑ์สำคัญ มาตรการในการแก้ปัญหาในระดับจุลภาคก็ไม่มีทางที่จะเทียบติมาตรมาตรการในการขยายตัวของปัญหาระดับมหภาค สำหรับเรื่องนี้ก็ต้องขอเวลากลับไปทบทวนนิทานเรื่องเดวิดกับโกลิแอทสักระยะหนึ่ง อาจจะพอมองเห็นลู่ทางหาคำตอบได้บ้าง

3. การสร้างเครือข่ายของประชาชน

1. บทนำ

ในปัจจุบันนี้ เรามักจะได้ยินคำว่า “การสร้างเครือข่าย” อย่างค่อนข้างหนาหูในวงการพัฒนาและดูเหมือนว่า “เครือข่าย” จะเป็นเครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีการพูดถึงและมีการปฏิบัติเรื่อง “การสร้างเครือข่าย” กันอย่างแพร่หลาย ก็ดูเหมือนกัน ยังไม่มีการพูดกันให้กระจ่างว่า เราทั้งหมดนั้นตีความหมายของคำๆ นี้อย่างไรบ้าง (ซึ่งคงจะมีหลายสำนวน) ทำไมเราต้องหันมาใช้เครื่องมือตัวนี้ และเราจะใช้เครื่องมือนี้ได้อย่างไร

การพัฒนาแนวศาสนาและวัฒนธรรมก็เป็นการพัฒนาอีกแนวหนึ่งที่มีความเชื่อมั่นในการใช้เครื่องมือ “การสร้างเครือข่ายประชาชน” แต่การใช้เครื่องมือขึ้นดังกล่าวในแนวทางศาสนาและวัฒนธรรม มีลักษณะบางประการที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในที่นี้จึงขอทำความเข้าใจโดยคร่าวๆ ในทัศนคติและประสบการณ์ของสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา เราเข้าใจว่า “เครือข่ายคืออะไร ทำไมต้องมีเครือข่าย เครือข่ายแบบไหน และจะสร้างเครือข่ายแบบที่เราต้องการได้อย่างไร”

2. ความหมายรวมและความหมายหลากหลายของเครือข่าย

ตามปกติเราได้ยินคำว่า “เครือข่าย” มาจากระบบการสื่อสารที่มีเม้าข่ายเป็นแกนกลางและมีระบบเส้นสายคมนาคม (เช่น สายโทรศัพท์) แยกออกไปถึงบรรดาลูกข่ายที่แยกออกกันไป แต่เมื่อใดที่ต้องการใช้งานก็สามารถส่งสารไปได้ตามที่ต้องการ

คำว่า “Network” ในภาษาอังกฤษก็ให้ภาพพจน์ที่ชัดเจน คือ “Net” (ตาข่าย) ที่โยงใยถึงกัน และพร้อมที่จะสร้าง “Work” เมื่อต้องการใช้งาน

จากความหมายทางด้านการสื่อสารนี้ ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในด้านสังคม ดังนั้นความหมายของ “เครือข่าย” จึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่มองค์กร หรือหลายๆองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีทำงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคลกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่มีมีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้(เปรียบเสมือนการมีสายโทรศัพท์ที่เชื่อมต่อเอาไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆเพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถติดต่อไปได้

ที่กล่าวมานี้เป็นความหมายแบบร่วมๆของการประสานงานที่เรียกว่า “เครือข่าย” โดยทั่วไป แต่ในรายละเอียดแล้วทั้งรูปแบบและเนื้อหาของการสร้างเครือข่ายยังมีส่วนปลีกย่อยที่แตกต่างกันไปอีกมาก อย่างไรก็ตามในที่นี้ เพื่อจะให้มองเห็นรูปแบบการสร้างเครือข่ายให้ชัดเจน เราอาจจะเปรียบเทียบว่า “เครือข่ายแตกต่างไปจากกลุ่มหรือองค์กรอย่างไรบ้าง”

คำตอบก็คือ ในขณะที่การสังกัดกลุ่มหรือองค์กรเดียวกัน บุคคลทุกคนในกลุ่มนั้นจะต้องเข้าร่วมในทุกอย่างพร้อมกันหมด อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน รับผิดชอบในทรัพย์สินร่วมกัน ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกอยู่ ฯลฯ แต่ว่าการเข้ามารวมกันเป็นเครือข่ายนั้น แม้จะมีบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายเฉพาะหน้าร่วมกัน มีผลประโยชน์เฉพาะหน้าร่วมกัน หรือมีกฎเกณฑ์บางอย่างร่วมกัน ฯลฯ แต่การเข้าร่วมนั้นก็เพียงเพียงบางส่วนเสียเท่านั้น หรือเป็นการเข้าร่วมเพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยที่แต่ละกลุ่มจะยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตัวเองไว้ได้

สำหรับความหมายนานาคความหมายของการสร้างเครือข่ายนั้นอาจจะแสดงออกในหลายรูปแบบ เช่น เครือข่ายแบบแนวตั้ง/เครือข่ายแบบแนวนอน

ข่ายมีฐานะเป็นเพียงเครื่องมือชิ้นหนึ่งในการทำงาน จึงพร้อมที่จะสละทิ้ง หากหมดประโยชน์

2. พิจารณาว่าการสร้างเครือข่ายต้องเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของกลุ่ม หรือองค์กรของตน เนื่องจากตระหนักถึงขีดจำกัดทางความสามารถของกลุ่ม ของตนเองในการแก้ไขปัญหาหนึ่งๆ โดยตามลำพัง ในแง่นี้นอกจากกลุ่มจะ ต้องรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองเอาไว้แล้ว ก็ยังต้องพยายามรักษา เครือข่ายเอาไว้ด้วย เพราะเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นของกลุ่ม การสร้างเครือ ข่ายลักษณะนี้จะพบมากในวัฒนธรรม ประเพณีที่ดั้งเดิมที่หมู่บ้านต่างๆ ต้อง ติดต่อกันประสานงานกันเพื่อแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันในยามวิกฤต หรือ พบได้มากในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ๆ ที่จำเป็นต้องอาศัย ความร่วมมือจากส่วนต่างๆ ในการรณรงค์ประเด็นต่างๆ ในสังคม

3. พิจารณาว่าการสร้างเครือข่ายจะเป็นรากฐานสำคัญของการสร้าง ฐานพลังสำหรับการแก้ปัญหา ร่วมกันทั้งในยามปกติและยามที่เกิด วิกฤตการณ์ ความแตกต่างระหว่างความหมายที่ 3 กับความหมายที่ 2 ก็ คือ การที่กลุ่มแต่ละกลุ่มจะเห็นความสำคัญของกลุ่มของตนเองและกลุ่มของ คนอื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายมาน้อยเพียงใด สำหรับความหมายที่ 3 นี้จะให้ ความสำคัญแก่กลุ่มของตนและเครือข่ายในลักษณะเท่าเทียมกัน ในบางครั้ง สามารถเสียสละผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองเพื่อพัฒนาคนอื่นๆ ในเครือ ข่ายให้ก้าวหน้าขึ้นมาทัดเทียมกัน เนื่องจากในความหมายที่ 3 นี้ ทุกกลุ่ม ที่มาร่วมกันเป็นเครือข่ายจะตระหนักว่า “หลังจากการร่วมมือกันนั้นมีความ เข้มแข็งกว่าพลังจากกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม” ในลักษณะนี้บรรดาลูกข่ายจึงไม่ เพียงแต่จะใช้ประโยชน์จากเครือข่ายเท่านั้น แต่จะพยายามพัฒนาศักยภาพ ของกลุ่มทุกกลุ่มที่อยู่ในเครือข่าย พร้อมกับพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ต่างๆ ให้แน่นแฟ้นมากขึ้น

การจัดลำดับความหมายของเครือข่ายที่กล่าวมาทั้ง 3 ประการนั้น

เดียวกันของวงศาคณาญาติมาเป็นตัวกลางสำหรับการรวมตัวกัน และรวมทั้งเป้าหมายของการจัดตั้งเครือข่ายนั้นคืออะไรที่ตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

3. ร่องรอยเครือข่ายเก่าในอดีต

เมื่อนักพัฒนาเริ่มนำเสนอเครื่องมือในการทำงานพัฒนาที่มีชื่อว่าการสร้างเครือข่ายของประชาชนเพื่อการพัฒนา “ นั้น เราอาจจะแปลกใจเล็กน้อยว่า ในบรรดาเครื่องมือทั้งหลายทั้งปวงนั้น ดูเหมือนชาวบ้านจะยอมรับเครื่องมือเรื่อง “ การสร้างเครือข่าย ” ได้ง่ายที่สุด ในขั้นหลังเราก็มาถึงบางอ้อเมื่อค้นพบว่า ชาวบ้านยอมรับการสร้างเครือข่ายได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากแนวคิดและวิธีการปฏิบัติเรื่องเครือข่ายนั้น เป็นสิ่งที่อยู่ในวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านอยู่แล้ว

สำหรับตัวนักพัฒนาเอง แม้เราจะแน่ใจว่า “ การสร้างเครือข่าย ” จะเป็นเครื่องมือการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน แต่เราก็ยังมีคำถามต่อไปว่า เราจะสร้างเครือข่ายแบบไหน เอาอะไรมาสร้าง สร้างเพื่อเป้าหมายอะไร และที่สำคัญที่สุดก็คือ จะทำอะไรให้เครือข่ายนั้นมีอายุยืนยาวนานมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ สำหรับคำถามเหล่านี้ การพัฒนาแนวศาสนา-วัฒนธรรมมีคำตอบประการหนึ่งว่า เราจะบรรลุเป้าหมายทั้งหมดได้ต่อเมื่อเครือข่ายที่เราจะสร้างขึ้นใหม่นี้มีรากฐานร่องรอยมาจากเครือข่ายเก่าในวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน

จากคำถามดังกล่าว ภารกิจขั้นต่อไปคือ การค้นคว้าหาว่าเครือข่ายของชุมชนมีอะไรบ้าง สร้างขึ้นมาได้อย่างไร มีเหตุผลอะไรอยู่เบื้องหลัง มีคุณูปการอย่างไร มีขีดจำกัดอย่างไร เสื่อมสลายไปได้เพราะปัจจัยอะไร และหากต้องการจะสร้างขึ้นใหม่จะต้องการเงื่อนไขอะไรบ้าง และต่อจากนี้จะมีคำตอบบางประการของคำถามอันยาวเหยียดที่ได้กล่าวมาข้างต้น

1. เครือข่ายเก่าของชุมชนมีอะไรบ้าง ตัวอย่างรูปแบบเครือข่ายของ

ชุมชนที่มีอยู่จำนวนมากมาย ในที่นี้จะยกตัวอย่างในกรณีที่ บรรจง นะแส (“เครือข่าย มุมมองจากนักพัฒนา” ,วารสารสังคมพัฒนา ปีที่ 19 ฉบับที่ 6/2534) ได้เล่าเอาไว้ว่า ในเงื่อนไขของหมู่บ้านที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกัน และชาวบ้านมีกิจกรรมการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของกันอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากเงื่อนไขการคมนาคมไม่สะดวก ต้องใช้เวลาการเดินทางยาวนาน ยังไม่มีบริการประเภทโรงแรมเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังนั้นจากกิจกรรมด้านการค้าขายนี้ ก็ขยายตัวไปถึงกิจกรรมการแลกเปลี่ยนบริการอื่นๆ เช่น การให้ที่พักอาศัยโดยไม่คิดเงิน การบริการด้านอาหาร น้ำดื่มและที่พัก และจากการแลกเปลี่ยนบริการในระดับที่ 2 นี้ กิจกรรมเพื่อเสริมสร้างเครือข่ายก็ได้ขยายตัวออกไปถึงการให้บริการด้านความปลอดภัยในทรัพย์สินของกันและกัน (ระหว่างหมู่บ้าน) เช่นการลักวัวควาย เป็นต้น

2.เครือข่ายเก่าสร้างขึ้นมาได้อย่างไร รูปแบบเครือข่ายดังที่ได้ยกมากล่าวนี้ ค่อนข้างเป็นรูปแบบแบบฉบับทั่วไปของการสร้างเครือข่ายขึ้นมาตามธรรมชาติของชุมชนชนบท ซึ่งเกิดขึ้นมาทั้งจากปัจจัยผลักดันและเงื่อนไขเอื้ออำนวยบางประการ ตัวอย่างของปัจจัยผลักดันก็อาจจะมีทั้งในภาวะการปกติและในภาวะที่เกิดวิกฤตการณ์ ปัจจัยผลักดันในภาวะการปกติก็เช่น ความต้องการสินค้าและบริการบางอย่างที่ไม่อาจหาได้ในครอบครัว เครือญาติหรือชุมชนของตนเอง เช่นบางหมู่บ้านขาดเกลือ บางบ้านขาดปลา ขาดเหล็กทำมีด ชุมชนเหล่านี้ก็ต้องออกไปแสวงหาสินค้าและบริการจากแหล่งอื่นๆในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนหรือค้าขาย

ส่วนในภาวะวิกฤตก็เช่นกัน เวลาที่เกิดภัยพิบัติตามธรรมชาติ เมื่อเกิดฝนแล้งต่อเนื่องกันเป็นเวลาหลายๆปี หรือเกิดน้ำท่วมจนข้าวปลาอาหารสูญหายไปหมด ในกรณีเช่นนี้ ชาวบ้านที่เสียหายเดือดร้อนก็จะออกไปหาความช่วยเหลือจากเครือข่ายของตนเอง อันอาจจะได้แก่ เครือญาติ หรือหมู่บ้านที่เป็นเพื่อนบ้านเพื่อขอความช่วยเหลือในการบรรเทาความเดือดร้อน

ส่วนเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้การสร้างเครือข่ายแบบดั้งเดิมนั้นคงอยู่ได้ ในกรณีตัวอย่างที่ยกมานั้นก็ได้แก่ การคมนาคมที่ยังไม่สะดวกทำให้ต้องใช้เวลาการเดินทางที่ยาวนาน ต้องมีการค้างแรมในหมู่บ้านอื่น การที่ยังไม่มีบริการจากสถาบันแบบใหม่ ๆ เช่น ที่พักแบบโรงแรมกับร้านอาหารและเครื่องดื่ม(ยังไม่มีตลาด) การที่ยังไม่มีสถาบันจากรัฐส่วนกลางที่ให้ความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สิน(ตำรวจ) การขาดโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมและบริการจากสถาบันแบบใหม่นี้เอง ทำให้ชาวบ้านต้องจัดตั้งเครือข่ายประชาชนเพื่อตอบสนองความต้องการของกันและกัน

ดังนั้นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำลายเครือข่ายประชาชน ก็คือการเกิดขึ้นของสถาบันแบบใหม่ๆ ที่เข้าไปทำหน้าที่แทนเครือข่ายของประชาชนนั่นเอง

3.ความคิดที่อยู่เบื้องหลังการจัดตั้งเครือข่ายของประชาชน ตามปกติเวลาที่เกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันเป็นกลุ่มเฉพาะกิจเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอยู่แล้ว แต่เนื่องจากสภาพการดำรงชีวิตของชาวชนบทที่ต้องอาศัยอ้างอิงอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งมีความไม่แน่นอน การที่ต้องเผชิญกับวิกฤติจึงดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างประจําสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้ทุกชุมชนที่ต้องการเอาชีวิตรอด จึงต้องมีมาตรการป้องกันว่า เมื่อเกิดวิกฤติการณ์จะมีใครบ้างในแวดวงที่เราสามารถแบกหน้าไปหาและพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือแก่เราได้ และสำหรับชุมชนที่เป็นเครือข่ายกันนี้ จะต้องเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน กล่าวคือ เราเองก็ต้องพร้อมที่จะเป็นแหล่งให้ความช่วยเหลืออันดับแรกเมื่อเครือข่ายของเราต้องการ

จากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และการมีปฏิกิริยาตอบสนองของชาวบ้านที่สะสมกันมาเป็นเวลายาวนาน ทำให้ชาวบ้านได้พบว่า ในท่ามกลางหมู่คนที่ยากจนเดือดร้อนด้วยกันนี้ จะเป็นหลักประกันที่ไว้วางใจได้มากที่สุดแน่นอนว่าสำหรับชีวิตชาวชนบทนั้น คงจะไม่ได้มีเครือข่ายเพียงเครือข่าย

เดียว แต่คงจะมีหลายเครือข่ายที่มีความแตกต่างในเรื่องระดับ (เป็นเครือข่ายแวนนอนหรือแนวตั้ง)และในเรื่องพื้นที่ (เป็นคนในชุมชนเดียวกันหรือต่างชุมชน) แต่ชาวบ้านก็ยังคงพยายามรักษาความสมดุลของการเข้าสู่เครือข่ายแต่ละชนิดให้พอดีกัน

สำหรับเครือข่ายแนวตั้งนั้น แม้เมื่อพิจารณาในแง่ทรัพยากรที่เป็นตัววัตถุแล้ว จะเป็นหลักประกันที่สามารถให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านได้อย่างแน่นอน แต่เท่าที่การสร้างเครือข่ายในแนวตั้งนี้ ชาวบ้านมักจะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เช่น ถ้ากู้เงินจากนายทุนก็ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่ต่อรองไม่ได้ หรือไม่อาจจะเข้าถึงเครือข่ายได้ในบางกรณี เช่น ถ้าจะกู้เงิน ธกส. ก็ต้องมีหลักค้ำประกัน ฉะนั้นในสภาพความเป็นจริงชาวบ้านมักจะเลือกติดต่อกับเครือข่ายในระดับแวนนอนเสียก่อน หลังจากที่เกินความสามารถของเครือข่ายแวนนอนแล้ว เครือข่ายแนวตั้งจึงจะเป็นเป้าหมายต่อไป หลักฐานสนับสนุนดังกล่าวนี้ก็คือ ข้อมูลจากการวิจัยแหล่งเงินกู้ของคนในชนบท ซึ่งพบว่าญาติมิตรจะเป็นแหล่งเงินกู้ในระดับแรก

หากเราให้คำนิยาม “วัฒนธรรม” ว่าเป็นปฏิบัติการตอบสนองของประชาชนในรูปแบบต่างๆ ที่พยายามแก้ไขปัญหาของตน การตอบสนองที่ได้รับผลสำเร็จก็จะถูกเก็บรักษาไว้ในทั้งรูปแบบของ แนวความคิดและแนวปฏิบัติ รวมทั้งมีกระบวนการสืบทอดให้รูปแบบการตอบสนองนั้นยืนยาวต่อไปในชั้นลูกหลาน

เราอาจจะประยุกต์เอาความคิดเรื่อง “การสร้างเครือข่าย” มาใช้ในฐานะเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนได้ว่า ในระดับของแนวคิด ชาวบ้านได้สร้างผลึกของความคิดที่เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายเอาไว้ว่า “คนเราเมื่อมีข้าวกินแล้วก็ต้องมีเพื่อน” “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน” “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” เพื่อนหรือเสี้ยวเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในชีวิต “เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก “ ฯลฯ

ส่วนในภาคปฏิบัตินั้น ได้มีการสร้างธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม หลายอย่างเพื่อเป็นเงื่อนไขให้เกิดโอกาสที่จะได้พบปะกัน รู้จักหน้าค่าตากัน ได้รู้ข่าวคราวของกันและกัน รวมทั้งสืบทอดคณฺรุ่นใหม่ให้ธำรงรักษาเครือ ข่ายดังกล่าวเอาไว้ด้วย ทั้งนี้โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนคิดขึ้นมา เช่น หากเราวิเคราะห์ประเพณีบางอย่างที่มีระดับสูงกว่าหมู่บ้าน (supra-village) เช่น การแข่งเรือในภาคกลาง การทำบุญพระเวส การแห่ไม้ค้ำโพธิ์ การแข่ง ตีกลอง ฯลฯ เราจะพบว่าประเพณีดังกล่าวล้วนเป็นโอกาสให้มีการตรวจสอบ ว่า “เครือข่ายของเรายังอยู่ในสภาพที่พร้อมจะทำงานช่วยเหลือกันหรือ ไม่” เช่นเดียวกับธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างของพิธีกรรมในระดับ ปัจเจกบุคคล เช่น เวลามีสงานศพ จะเป็นโอกาสที่ระดมคนทั้งชุมชน รวมทั้ง ญาติมิตรที่อยู่ห่างไกลให้มาพร้อมหน้าพร้อมตากัน

ทั้งสิ้นทั้งปวงที่กล่าวมานี้ ล้วนแล้วแต่เป็นกุศโลบายที่จะธำรงรักษา เครือข่ายของชุมชนให้มีความมั่นคงและยืนยาวทั้งสิ้น

4.ชีวิตจำกัดของเครือข่ายแบบดั้งเดิม ในขณะที่คุณูปการของเครือข่าย แบบดั้งเดิมของชุมชนนั้นสามารถจะทำงานได้อย่างบรรลุวัตถุประสงค์ของ บรรดาลูกข่ายที่เข้ามารวมตัวกัน แต่เครือข่ายแบบดั้งเดิมนั้นก็มีชีวิตจำกัด หลายประการตามสภาพความเป็นจริงในอดีต ตัวอย่างเช่น

4.1 ในแง่อาณาเขตพื้นที่ที่เครือข่ายจะครอบคลุมถึง เนื่องจากการ ขาดเส้นทางคมนาคมและอุปกรณ์การสื่อสารสมัยใหม่ ทำให้หมู่บ้านที่จะเข้า มาประสานงานกันโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบ้านใกล้เรือนเคียงกัน นอกจากนี้ นั้น การส่งข่าวสารถึงกันก็ยังทำได้ล่าช้า

4.2 การขาดเวลาที่จะใช้พบปะกัน เนื่องจากการทำมาหากินในสมัย ก่อนต้องใช้เวลามาก ทำให้ไม่เหลือเวลามากนักที่จะไปร่วมกิจกรรมของ เครือข่ายได้ อย่างไรก็ตาม เราก็ได้เห็นความพยายามของชุมชนที่จะกำหนด ระยะเวลาที่แน่นอนในการพบปะกันในรูปแบบของพิธีกรรม หรืออีกวิธีหนึ่ง

ชุมชนจะกำหนดตัวบุคคลที่จะออกไปสร้างเครือข่าย เช่น ในภาคอีสาน หลังจากฤดูทำนาแล้ว พวกผู้ชายจะจับกลุ่มกันหาของจากในหมู่บ้านตระเวนออกไปขายในที่อื่นๆ เป็นต้น

4. การสูญสลายของเครือข่ายแนวนอนที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชน

ความแตกต่างประการหนึ่งระหว่างสถานการณ์ด้านเครือข่ายของชุมชนในอดีตกับชุมชนในปัจจุบัน ก็คือ ในอดีตนั้นชาวบ้านสามารถที่จะเลือกสมัครระหว่างการติดต่อประสานงานระหว่างเครือข่ายแนวนอนและเครือข่ายแนวตั้ง แต่ในปัจจุบันนั้น เนื่องจากบรรดาเครือข่ายแนวนอนนั้นได้ถูกทำลายให้สูญหายไปด้วยปัจจัยต่างๆ ทำให้ชาวบ้านถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ต้องหันเข้ามาหาเครือข่ายแนวตั้ง ซึ่งไม่ว่าจะเป็นแบบเดิมและแบบใหม่ก็ล้วนมีลักษณะที่ไม่เสมอภาคเท่าเทียมและยังมีแนวโน้มจะเอารัดเอาเปรียบชาวบ้านอีกด้วย

บรรดาปัจจัยที่มีส่วนในการทำลายเครือข่ายแนวนอนที่เคยมีมาของชาวบ้านก็มักจะได้แก่

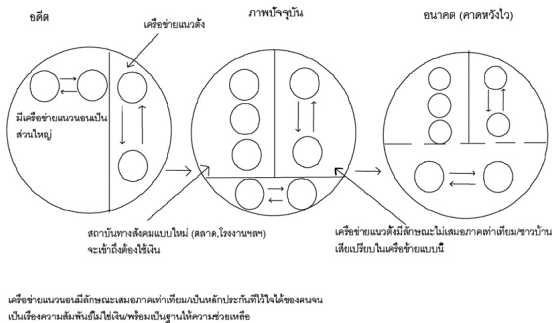
1. การมีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านการสื่อสารคมนาคม เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า รถยนต์ ฯลฯ อันที่จริงอุปกรณ์เหล่านี้สามารถเป็นได้ทั้งเงื่อนไขสนับสนุนการสร้างเครือข่าย หรืออาจจะเป็นปัจจัยการทำลายก็ได้ ในกรณีของเครือข่ายที่บรรจง นะแส เล่ามานั้น เมื่อมีถนนหนทางสะดวกขึ้น ชาวบ้านก็ไม่จำเป็นต้องไปค้างแรมในหมู่บ้านข้างเคียง ทำให้ความสัมพันธ์จืดจางลงไป

2. การเกิดของสถาบันใหม่ๆ เช่น ตลาด โรงพยาบาล โรงแรม สถานีดำรวจ ฯลฯ ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่แทนเครือข่ายดั้งเดิม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือตลาด จากคำพูดเดิมที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการมีเครือข่ายเพื่อนบ้าน คือ “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ตะใคร้อยู่บ้านเพื่อน”

เมื่อเกิดมีตลาดมาเสียแล้ว ทุกอย่างที่กำลังมานี้ก็ล้วนแล้วแต่อยู่ที่ตลาดทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดไปด้วย จากแต่เดิมที่ชาวบ้านต้องให้ความสำคัญกับ “การมีเพื่อน” ปัจจุบัน เนื่องจากทุกสิ่งซื้อหาได้จากตลาด เพราะฉะนั้น สิ่งสำคัญก็คือ “ต้องมีเงิน” ชาวบ้านต้องใช้เวลามากขึ้นกับการทำงานเพื่อหาเงิน ดังนั้นเวลาที่จะใช้ในการสร้างเครือข่ายจะยิ่งลดน้อยลงไปทุกที

ภาพที่ 3

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนี้ก็มีได้หมายความว่าชาวบ้านสามารถจะหาเงินได้เพียงพอและไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเครือข่ายในระดับไหนอนอื่นอีกต่อไปแล้ว ในความเป็นจริงก็คือ ในขณะที่ชาวบ้านสูญเสียเครือข่ายในแวนออนไปนั้น ชาวบ้านก็ถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ต้องไปขึ้นต่อสถาบันทางสังคมแบบใหม่ เช่น ขายของก็ต้องขึ้นกับราคาตลาด และต้องเข้าสู่เครือข่ายแบบแนวตั้งมากขึ้น เช่น เริ่มต้องกู้เงินจากสถาบันการเงินภายนอกมากขึ้น ดังที่แสดงในภาพที่ 3 นี้

5. การรื้อฟื้นสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ของการสร้างเครือข่ายแวนออน

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เมื่อนักพัฒนานำเสนอแนวทางการพัฒนาด้วยการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนาต่อหมู่ประชาชนนั้น จะได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็วจากชาวบ้าน ทั้งนี้อาจคาดเดาได้ว่าเพราะในร่องรอยความคิดเก่าของชาวบ้านเองก็ตระหนักถึงความสำคัญของการมีเครือข่ายในท่ามกลางหมู่ประชาชน ซึ่งได้พิสูจน์แล้วด้วยประสบการณ์ชีวิตอันยาวนาน การนำเครื่องมือการพัฒนาเรื่องเครือข่ายมานำเสนอแก่ชาวบ้าน จึงนับว่าเป็น “การเอาถูกที่คั่น”

ในที่นี้จะทำการรวบรวมว่า ภายในขอบเขตประสบการณ์ของสมาคมทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา ซึ่งประกอบด้วยศูนย์สังคมพัฒนาที่กระจายอยู่ทั่วประเทศไทยจำนวน 10 แห่งนั้น ได้มีรูปแบบของการจัดองค์กรเครือข่ายในระดับใดบ้าง มีรูปแบบกิจกรรมอะไรบ้าง มีทรัพยากรอะไรบ้างที่ชาวบ้านที่ทำงานพัฒนาร่วมกับศูนย์ฯนำมาใช้ในการจัดตั้งเครือข่าย เป็นต้น โดยที่เป้าหมายหลักของการสร้างเครือข่ายนั้นไม่ว่าจะเป็นระดับใด รูปแบบใดหรือกิจกรรมใดก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นไปในความหมายดั้งเดิม คือ การประสานงานเพื่อการขยายแวดวงของคนที่เกี่ยวข้องให้มากขึ้น ขยายกิจกรรมให้มากขึ้น ขยายการช่วยเหลือเกื้อกูลให้มากขึ้น ขยายแหล่งความรู้ความคิดและประสบการณ์ให้กว้างขึ้น ขยายทรัพยากรวัสดุปัจจัยให้มากขึ้น รวมทั้งขยายความรับผิดชอบให้มากขึ้น

5.1 รูปแบบของการจัดองค์กรเครือข่ายในระดับต่างๆ

1. การจัดเครือข่ายระหว่างกลุ่มเก่าและกลุ่มใหม่ หลังจากที่กลุ่มเก่าได้มีประสบการณ์การทำงานพัฒนาคนให้ครบเกือบทุกมิติและตามนโยบายการช่วยเหลือเกื้อกูลของสมาคมทอลิกแล้ว เมื่อชาวบ้านได้เห็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองในหลายๆมิติ เช่น ทางด้านเศรษฐกิจปากท้องก็มีมากขึ้น ความสามัคคีภายในกลุ่มและภายในชุมชนก็มีมากขึ้น มีความรับผิดชอบและมีความเอื้อเพื่อเอาใจใส่กับทุกข์สุขของกันมากขึ้น เราก็จะพบว่าชาวบ้าน

ในกลุ่มเก่าจะเริ่มขยายเครือข่ายออกไปตามความรู้สึกที่เป็นธรรมชาติ ฉะนั้นเราจะเห็นรูปแบบของกิจกรรมต่างๆที่ชาวบ้านกลุ่มเก่าได้ให้ความช่วยเหลือและร่วมประสานงานกับชาวบ้านกลุ่มใหม่ ดังนี้

- การแนะนำให้กลุ่มใหม่รู้จักแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติของการพัฒนาคนแบบทั้งครบ ทั้งนี้ชาวบ้านมักจะใช้รูปแบบการสื่อสารตามแบบของชาวบ้าน คือ “การบอกต่อ” กลุ่มเป้าหมายที่จะบอกต่อก็มีร่องรอยของเครือข่ายดั้งเดิม เช่น เครือญาติ บ้านใกล้เคียง บ้านพี่-บ้านน้อง (เช่น หมู่บ้านที่เริ่มต้นจากการเป็นหมู่บ้านเดียวกัน แล้วมาขยายออกไปภายหลัง บางแห่งยังมีการใช้วัดเดียวกัน โรงเรียนเดียวกัน) ในกรณีนี้ทรัพยากรที่นำมาสร้างเครือข่ายคือความรู้ ความคิดและประสบการณ์

- การไปเตรียมกลุ่มใหม่ให้แทนทางศูนย์ฯตามหลักของการทำงานพัฒนาคน ขั้นตอนแรกที่สำคัญที่สุดคือ การเตรียมกลุ่มซึ่งเป็นเนื้อหาที่ทั้งทางฝ่ายศูนย์ฯและชาวบ้าน “จะรู้จักเขา รู้จักเรา รู้จักกันและกัน” ทางฝ่ายศูนย์ฯก็จะรู้จักชาวบ้านด้วยวิธีการศึกษาชุมชน ทางฝ่ายชาวบ้านก็จะทำความรู้จักศูนย์ฯด้วยการรู้จักแนวทาง นโยบาย แหล่งเงินทุน และวิธีการทำงานตามแบบของศูนย์ฯ ในกรณีที่มีกลุ่มเก่าทำหน้าที่เป็นแม่ข่าย ศูนย์ฯก็อาจจะทำหน้าที่แนะนำให้กลุ่มใหม่รู้จักศูนย์ฯว่าเป็นใครเท่านั้น และหลังจากนั้นภาระหน้าที่ในการเตรียมกลุ่มก็จะเป็นความรับผิดชอบของกลุ่มเก่าทั้งหมด

- การเป็นพี่เลี้ยงให้แก่กลุ่มน้องที่สนใจกิจกรรมการพัฒนาและตั้งกลุ่มขึ้นมา หลังจากที่สมาชิกของกลุ่มใหม่มีความสนใจในงานของกลุ่มพัฒนารุ่นพี่ และพยายามดำเนินรอยตามด้วยการคัดเลือกสมาชิกที่สนใจมารวมกลุ่มกัน กิจกรรมที่ทำในระยะแรกคือ การทำความเข้าใจและข้อตกลงร่วมกัน เรื่องเป้าหมายของการรวมกลุ่ม หลังจากนั้นก็เป็นการเอาวัตถุประสงค์ที่ตกลงกันรวมเป็นทรัพย์สินของกองกลาง (เช่น ข้าว เงิน....)และร่างกฎระเบียบร่วมกัน (เช่น ดอกเบี้ย การกู้ยืมข้าว เงิน ...)อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่เพิ่งเริ่ม

ตั้งขึ้นก็อาจจะมีอาการ “ตั้งไข่ล้ม ต้มไข่กิน” อยู่บ้าง ดังนั้น บทบาทของรุ่นพี่ที่เป็นแม่ข่ายจะต้องช่วยให้การปรับประคับประคองในด้านความคิดเห็น คำแนะนำ รวมทั้งการให้กำลังใจด้วย

- ในบางกรณีที่ลูกข่ายคือกลุ่มน้องมีความขัดสน ไม่มีแม้แต่วัตถุดิบที่จะนำมาจัดตั้งเป็นทุนร่วมกองกลาง ในกรณีนี้ บรรดารุ่นพี่ที่เป็นแม่ข่ายอาจจะรณรงค์ขอความร่วมมือจากรุ่นพี่ทำการบริจาคข้าวหรือทรัพย์จากกลุ่มของตนเพื่อนำไปเป็น “เงินก้นถุง” ให้แก่กลุ่มใหม่ หรืออาจจะคิดสร้างสรรค์กิจกรรมแปลกๆใหม่ๆ เช่นถ้าไม่มีทุนทรัพย์ที่เป็นตัวเงินหรือวัตถุ แต่ทว่ามีแรงงาน ก็อาจจะไปเช่ามาแล้วลงแขกร่วมกัน เอาผลผลิตที่ได้ไปจัดตั้งเป็นกองทุน เป็นต้น

- การพยายามขยายขอบเขตของกลุ่มและกิจกรรมให้ครอบคลุมคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนและสามารถรับมือกับปัญหาต่างๆที่ชุมชนกำลังเผชิญหน้าอยู่ เนื่องจากลักษณะการทำงานพัฒนานั้นมักจะเริ่มต้นจากโครงการพัฒนาที่มีรูปแบบและเนื้อหาเฉพาะๆอยู่ชุดหนึ่ง เช่น ธนาкарข้าว ควาย วัว ปู๋ ส่งเสริมอาชีพ(ปลูกพืชเสริม) สร้างแหล่งน้ำ ไถที่นา รูปแบบของโครงการเช่นนี้จะครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่และเป็นพ่อบ้านเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น หลังจากกลุ่มพัฒนากลุ่มแรกสามารถลงหลักปักฐานได้มั่นคงแล้ว ชาวบ้านจึงมีความพยายามที่จะขยาย “แนวคิดในการพัฒนา” ไปยังคนกลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้านเช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้อาวุโส ฯลฯ โดยเข้าร่วมเป็นเครือข่ายอยู่ในชุมชน คำนึงกิจกรรมที่เหมาะสมกับบรรพชนชาติและความสนใจของกลุ่มเหล่านั้น

- การทำตัวของ “แม่ข่าย” ให้เป็นแบบอย่างที่ดี ในการสร้างเครือข่ายนั้น ถ้าแม่ข่ายทำงานผิดแนวทางหรือไม่มีประสิทธิภาพ จะก่อให้เกิดความวุ่นวายที่ต่อเนื่องไปยังลูกข่ายด้วย และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในระยะเริ่มแรกกลุ่มใหม่ๆจะก่อตั้งขึ้นโดยอาศัยวัฒนธรรมการเลียนแบบจากกลุ่ม

ศูนย์อยู่ที่ฝ่ายศูนย์สังคมพัฒนานั้น จึงไม่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงและทำให้การทำงานไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังนั้น ในศูนย์สังคมพัฒนาอุดรธานีจึงได้จัดตั้งเครือข่ายของผู้ประสานงานในแต่ละเขต เรียกว่า “อาสาสมัครงานพัฒนาระดับเขต (อพข.) ซึ่งเป็นตัวแทนที่ชาวบ้านในแต่ละเขตเลือกขึ้นมา หน้าที่ของ อพข. ก็คือ การสร้างเครือข่ายการประสานงานกันเองในระหว่างชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ รวมทั้งเป็นตัวกลางในการประสานงานกับศูนย์ด้วย

ค) การสร้างเครือข่ายวิทยากรผู้สูงอายุดิจิทัลจากกลุ่มของชาวบ้าน ตามปกติในวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนจะมีการรวมตัวของกลุ่มผู้อาวุโสเพื่อทำหน้าที่ต่างๆในชุมชน เช่น ศาลผู้เฒ่าผู้แก่ เก่าผี ทั้งนี้เนื่องจากในบริบทของชุมชนนั้น แหล่งที่มากที่สุดของความรู้มีได้มาจากหนังสือหรือตำราเรียน หากแต่มาจากประสบการณ์ในชีวิต กลุ่มผู้อาวุโสเหล่านี้จึงเป็นชุมพลแห่งความรู้ที่จำเป็นในทุกด้านของชุมชน (ความรู้ด้านการผลิต เทคโนโลยี การอยู่ร่วมกัน การปกครอง การเสริมขวัญและกำลังใจ การดำเนินความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ฯลฯ) แต่ในชั้นหลัง เมื่อมีแหล่งความรู้ใหม่ๆเกิดขึ้น เช่น โรงเรียน สื่อมวลชน ระบบข้าราชการ กฎหมาย ฯลฯ กลุ่มของผู้อาวุโสเหล่านี้ก็เริ่มหมดบทบาทและหมดความหมายต่อชุมชน

แต่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า บรรดาสถาบันใหม่ๆที่เกิดขึ้นนั้นก็ไม่สามารถนำพาการพัฒนาชีวิตชุมชนให้ก้าวหน้าต่อไปได้ สิ่งที่เรียนจากโรงเรียนไม่เหมาะสมกับชีวิตที่เป็นจริง ความรู้จากสื่อมวลชนก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านเท่าที่ควร สถาบันการปกครองแบบใหม่ไม่สามารถสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างแท้จริง ดังนั้น ในสำนึกของชาวบ้านจึงคิดหวนกลับไปหาเครือข่ายเก่าซึ่งเป็นชุมพลแห่งความรู้ดั้งเดิมของชุมชน

เราจึงได้พบว่าในเกือบจะแทบทุกเขตงานของศูนย์สังคมพัฒนา หลังจากทำงานพัฒนาได้พิสูจน์ตัวเองแล้วว่า เป็นประโยชน์ต่อชุมชน (มิใช่ไร้

เสียยิ่งกว่าเครือข่ายผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจเสียอีก

ดังนั้น เมื่อศูนย์เริ่มรณรงค์แนวทางการทำงานพัฒนาด้านศาสนาและวัฒนธรรม เราจึงเห็นได้ว่า ชาวบ้านได้พยายามสร้างสรรค์เครือข่ายหลายอย่างที่ต่อยอดมาจากสำนักเดิม คือ เครือข่ายของกิจกรรมทางด้านศาสนา วัฒนธรรมและประเพณี ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้

ก. การสร้างเครือข่ายทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมที่ริเริ่มมาจากชาวบ้าน ตัวอย่างเช่น กลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในโครงการของศูนย์ฯ ท่าแร่ เมื่อได้รับฟังนโยบาย “การช่วยเหลือเกื้อกูล” ของศูนย์ฯ ซึ่งชาวบ้านเห็นพ้องต้องกันในระดับแนวคิด ก็พยายามที่จะแปรแนวคิดนี้ให้ออกมาเป็นกิจกรรมรูปธรรม ชาวบ้านจึงได้จัดตั้งเครือข่ายสร้างกองทุนหรือกองทุนเพื่อการพัฒนาขึ้น โดยการทำนารวมบ้าง โดยการแบ่งข้าวจากแต่ละกลุ่มเอมารวมกันเป็นกองทุนเพื่อการพัฒนา สำหรับใช้กองทุนนี้ไปทอดผ้าป่าข้าวเพื่อตั้งธนาคารข้าวให้แก่หมู่บ้านที่ยากจนในพื้นที่ที่ไม่สามารถระดมทุนตั้งธนาคารข้าวได้เอง (เช่น บ้านที่แห้งแล้งติดต่อกันมา 7-8 ปี)

ข. เครือข่ายด้านศาสนา-วัฒนธรรมที่ริเริ่มมาจากแนวคิดของศูนย์ได้แก่ตัวอย่างของกลุ่มชาวบ้านในเขตของศูนย์ฯพะเยาซึ่งได้ประกาศนโยบายของศูนย์ไว้อย่างแน่นอนว่า “เพื่อช่วยเหลือชาวบ้าน และเมื่อชาวบ้านช่วยเหลือกันได้แล้ว ต้องพยายามคิดหาทางช่วยเหลือชาวบ้านกลุ่มอื่นๆต่อไป” ดังนั้น ชาวบ้านทุกกลุ่มที่อยู่ในโครงการจึงมาจัดตั้งเครือข่ายเพื่อตั้งกองทุนข้าวเพื่อการพัฒนา โดยตกลงกันว่า ทุกปีจะมีการหมุนเวียนทอดผ้าป่าข้าวให้แก่กลุ่มหมู่บ้านที่เป็นสมาชิก โดยในระยะแรกศูนย์จะเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการประสานงานให้

ค. นอกเหนือจากกิจกรรมเครือข่ายศาสนาและวัฒนธรรมที่มีการแปรรูปแบบชัดเจนดังกล่าวแล้ว ยังมีเครือข่ายของกิจกรรมศาสนา-วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบที่เห็นไม่ชัดเจนนัก แต่ก็มีพื้นฐานมาจากคุณค่าด้าน

ศาสนา ตัวอย่างเช่น กลุ่มชาวบ้านในโครงการของศูนย์อุบลฯ เมื่อทราบข่าวว่า บางหมู่บ้านได้เกิดภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมใหญ่ ทำให้ผลผลิตเสียหาย ชาวบ้านทุกกลุ่มก็ได้ร่วมกันบริจาควัสดุสิ่งของเพื่อช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนของเพื่อนๆ กรณีการมีเครือข่ายช่วยเหลือกันในยามวิกฤติเช่นนี้มีอยู่ทั่วไปในทุกศูนย์ฯ

4. การสร้างเครือข่ายด้านศาสนา-วัฒนธรรมระหว่างชาวบ้านกับศูนย์ฯ ในที่นี้เราต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงที่ว่า ธรรมชาติขององค์กร เช่นศูนย์และกลุ่มของชาวบ้านนั้นมีความแตกต่างกัน โดยที่ศูนย์มีลักษณะเป็นองค์กรที่สนับสนุนชาวบ้าน (support group) เนื่องจากในระยะเริ่มแรก ศูนย์จะเป็นฝ่ายเข้าไปหาชาวบ้านพร้อมด้วยความช่วยเหลือสนับสนุนในรูปแบบต่างๆทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ศูนย์ฯ ได้ทำงานร่วมกับชาวบ้านมาระยะหนึ่ง ชาวบ้านก็จะเริ่มเปลี่ยนแปลงการรับรู้ที่มีต่อศูนย์ฯ จากในขั้นแรกที่ลักษณะการสร้างเครือข่ายระหว่างศูนย์กับชาวบ้านจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายในแนวตั้ง ในขั้นต่อมา จากวิธีการทำงานแบบจากล่างขึ้นบน ถือเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง ลักษณะการจัดตั้งเครือข่ายระหว่างศูนย์กับชาวบ้านก็จะเริ่มมีส่วนของการเป็นเครือข่ายด้านแนวนอนมากขึ้น

ทั้งนี้จะได้ประจักษ์พยานหลายอย่างที่ชาวบ้านแสดงออกถึงความกล้าหาญความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างศูนย์กับชาวบ้าน เช่น เริ่มตั้งแต่ชาวบ้านเข้ามาทำหน้าที่ทดแทนศูนย์ในหลายๆอย่าง เริ่มตั้งแต่เตรียมกลุ่มใหม่ ติดตามประเมินผล แก้ปัญหาภายในกลุ่ม ดูแลทรัพย์สินร่วมกันระหว่างของศูนย์และของกลุ่ม แม้จนกระทั่งการเต็มใจที่จะส่งคืนเงินที่ศูนย์ให้ไปในการดำเนินงาน

ในระยะเริ่มแรก รูปแบบความช่วยเหลือที่ชาวบ้านให้แก่ศูนย์มักจะ

5.2 ความพยายามทำรูปแบบต่างๆในการสร้างเครือข่ายให้เป็นแบบของชาวบ้าน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่า แม้จะไม่มีองค์กรภายนอกเข้าไปทำงานพัฒนากับชาวบ้านเลย แต่ภายในชุมชนนั้นก็ได้มีการสร้างสรรค์และสืบทอดเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ และในระดับต่างๆของตัวเองอยู่แล้ว ฉะนั้น ในการทำงานพัฒนาแนวทางศาสนาและวัฒนธรรมนั้น เราถือหลักว่า “จะต้องเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง” จะต้องเริ่มต้นจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่เป็นจุดเริ่มต้น แล้วเรา(องค์กรภายนอก) จะเสริมและสนับสนุนจากจุดที่ชาวบ้านมีอยู่นั้น” ในกรณีของการสร้างเครือข่ายก็เช่นกัน เราจะเริ่มต้นจากรูปแบบเนื้อหา และเป้าหมายของเครือข่ายแต่ละชนิดที่ชาวบ้านมีอยู่ จากนั้นจึงประสานเข้ามากับเป้าหมาย รูปแบบ และเนื้อหาที่เราต้องการสร้าง

1). ในแง่เป้าหมายของการสร้างเครือข่ายนั้น ไม่ว่าจะเป็เป้าหมายดั้งเดิมของชาวบ้าน หรือเป็นเป้าหมายใหม่ที่เกิดจากการผนวกประสานระหว่างเป้าหมายเดิม (ของชาวบ้าน) กับเป้าหมายใหม่ (ขององค์กรภายนอก) เราก็คควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนร่วมกันว่า เป้าหมายในการสร้างเครือข่ายครั้งนั้นๆ มีอะไรบ้าง ดังเช่นตัวอย่างของเป้าหมายที่จะยกต่อไปนี้

ตัวอย่างของเป้าหมายที่สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยการพัฒนามีอยู่ในการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านนั้นดังนี้

(1). เพื่อสร้างพื้นฐานอันได้แก่ประชาชนในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง โดยการอาศัยกระบวนการทำงานร่วมกัน

(2). เพื่อสร้างแกนกลางตัวแทน (อันได้แก่ แม่ข่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะหมายถึงตัวผู้นำ กลุ่มพี่เลี้ยง หมู่บ้านพี่เลี้ยง) เพื่อเป็นแม่ข่ายในการขยายงานให้กว้างขวางออกไป ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยอาศัยกระบวนการที่ให้ประชาชนเป็นผู้ดำเนินงานพัฒนาด้วยตนเอง

(3). เพื่อให้ประชาชนที่เข้ามาร่วมกิจกรรมงานพัฒนาได้เข้าใจ ได้ปฏิบัติและเข้าถึงปรัชญาของนโยบาย “ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” ของสภาคหอลิกฯ และได้เข้าถึงการพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์อย่างครบครัน คือ เป็นทั้งผู้รับและผู้ให้

(4). เพื่อสร้างสรรค์เครือข่ายที่เป็นจริงเป็นจัง (ไม่ว่าจะในรูปแบบของการจัดตั้งคณะกรรมการ การจัดตั้งกองทุน หรืออื่นๆ) เพื่อช่วยเหลือกันและกันในยามปกติและในยามที่เกิดวิกฤตต่อชีวิต

(5). เพื่อผนึกกำลังต่อสู้กับกระแสสังคมภายนอกที่จะเข้ามาเอารัตเอาเปรียบชุมชน ตัวอย่างเช่น ราคาผลผลิต ดอกเบี้ยเงินกู้ที่มีอัตราสูง เป็นต้น จากเป้าหมายแต่ละข้อนี้ เมื่อนำไปปฏิบัติในแต่ละสถานที่ แต่ละวาระโอกาส ก็จะมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกันออกไป

2). ในแง่ของการรื้อฟื้นเครือข่ายเดิมเพื่อนำมาสร้างใหม่นั้น กลุ่มผู้ทำงาน (ไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนาหรือชาวบ้าน) จะต้องทำการสำรวจร่องรอยของเครือข่ายเดิมที่เคยมีมาก่อนว่ามีรูปแบบอะไรบ้าง ต่อจากนั้นจะต้องวิเคราะห์ว่ามีกลไกอะไรบ้างที่ทำให้เครือข่ายดั้งเดิมนั้นสูญสลายไป และในการค้นหาปัจจัยที่จะทำหน้าที่เป็นตัวสร้างเครือข่ายใหม่นั้น ก็ต้องวิเคราะห์ถึงความจำเป็นที่ทำให้ชุมชนนั้นสร้างเงื่อนไขต่างๆ ที่จะต้องมารวมตัวกัน เช่น การขาดข้าวกินในปีที่ทำนาไม่ได้ผล เป็นต้น

จากประสบการณ์ของสภาคหอลิกฯ ที่ทำงานร่วมกับชาวบ้าน เราได้ค้นพบว่าในระหว่างกระบวนการสร้างสรรค์เครือข่ายขึ้นมาใหม่นั้น ในกลุ่มประชาชนเองได้มีความพยายามอย่างมากที่จะรักษา “ร่องรอยและกลิ่นอาย” ของเครือข่ายแบบดั้งเดิมเอาไว้ และเมื่อชาวบ้านเรียนรู้จากประสบการณ์ว่า “อะไรเป็นตัวแผลงตัวมอดที่มาแทะกัดเครือข่ายเดิมให้หมดไป” ชาวบ้านก็จะพยายามพยายามป้องกันเอาไว้ ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านในเครือข่ายของกลุ่มท่าแร่ได้ตั้งข้อตกลงกันภายในกลุ่มเอาไว้ว่า ถ้าหมู่บ้านอื่นเอา

ได้จริงจึงถาวรควรมีดังนี้

1.กลุ่มที่จะสร้างเครือข่ายได้นั้นจะต้องผ่านการพูดคุยกัน การวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อให้เกิดสำนึกอย่างจริงจังว่า“เพราะเหตุใดเราจึงต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทำไมเราจึงมีชีวิตอยู่ตามลำพังด้วยตัวเองไม่ได้” การพูดคุยกันและการวิเคราะห์จนกระทั่งเกิดสำนึก เกิดเห็นความจำเป็นจะต้องประสานงานร่วมกับคนอื่น ร่วมกับกลุ่มอื่น ร่วมกับหมู่บ้านอื่น เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสร้างเครือข่าย

ตัวอย่างเช่น การตั้งเครือข่ายในรูปของการตั้งกองทุนหรือกองทุนเพื่อการพัฒนาของชาวบ้านในเขตงานของศูนย์ฯท่าแร่่นั้น ได้เกิดขึ้นหลังจากที่ชาวบ้านได้ร่วมทำกิจกรรมงานด้านโครงการ ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากศูนย์ฯในกิจกรรมต่างๆ เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารควาย ฯลฯ หลังจากที่ได้ทำงานไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยอาศัยแนวทางการทำงานที่ศูนย์ได้ชูปบทบาทของผู้อาวุโสให้รวมตัวกันขึ้นมาเป็นเครือข่ายด้านความรู้ เช่น การเป็นวิทยากรให้การอบรมแก่กลุ่มต่างๆ การให้คำแนะนำในการบริหารงาน จัดการแก้ไขเวลามีปัญหาภายในกลุ่ม เป็นต้น ผลจากการรวมตัวของกลุ่มผู้อาวุโสดังกล่าว เครือข่ายด้านความรู้ก็ได้เริ่มตั้งคำถามว่า “ในอนาคตถ้าหากศูนย์ไม่มีทุนทรัพย์จะมาให้การช่วยเหลือแก่ชาวบ้านแล้ว ชาวบ้านได้คิดที่จะช่วยเหลือตัวเองไว้บ้างอย่างไร คำถามนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจของผู้อาวุโสที่ว่า การช่วยเหลือจากภายนอกนั้นมีขีดจำกัด เป็นหลักประกันเพียงชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น

จากการพูดคุยกันในข้อคำถามดังกล่าว ชาวบ้านก็ได้คิดจัดตั้ง “กองทุนเพื่อการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง” ขึ้นมาด้วยตัวเองเพื่อทำหน้าที่เป็นเครือข่ายทั้งด้านการรวบรวมวัตถุดิบปัจจัย รวมคน รวมความคิด ความรู้ความสามารถ รวมจิตใจและความรับผิดชอบที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยตนเอง

เงื่อนไขที่จะจัดกิจกรรมให้มีการพบปะระหว่างกันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะป็นกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ เช่น หาบข้าว หาบพริก หาบปลา ไปแลกเปลี่ยนกัน ทั้งๆที่เป้าหมายอาจจะมีใช้ต้องการแลกเปลี่ยนวัตถุ หากแต่ต้องการเยี่ยมเยียนเพื่อทราบข่าวคราวของกันและกัน หรืออาจจะเป็นกิจกรรมด้านประเพณีศาสนา เช่น งานบุญพระเวส เป็นต้น

5.แรงจูงใจ (Motive) ของสมาชิกที่จะเข้าสู่เครือข่าย เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบการประสานงานเพื่อการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนั้น แรงจูงใจของสมาชิกที่จะเข้ามาอยู่ในเครือข่ายจะต้องเป็นแรงจูงใจ 2 ด้าน คือ ทั้งเป็น “ผู้รับ” และเป็น “ผู้ให้” สมาชิกที่มีแรงจูงใจแต่เพียงด้านเดียว คือ มองตัวเองแต่ด้านที่เป็น “ผู้รับ” หรือแม้แต่จะเป็น “ผู้ให้” แต่เพียงฝ่ายเดียว จะประคองตัวอยู่ในเครือข่ายไม่ได้นาน อย่างไรก็ตามตามปกติเรามักจะเลือกสมาชิกที่มีคุณสมบัติครบถ้วนดังกล่าวไม่ได้ แต่เราก็สามารถมีมาตรการสร้างสรรค์ให้เกิดความครบถ้วนสมบูรณ์ได้ โดยถือว่าท่ามกลางกระบวนการสร้างเครือข่ายนั่นเอง ก็เป็นการขัดเกลาแรงจูงใจของสมาชิกไปด้วยในตัว

7.บทบาทการหนุนช่วยของบุคคลภายนอกในการสร้างสรรค์เครือข่ายของประชาชน

ในที่นี้เราคงจะไม่พูดถึงบทบาทของบุคคลภายนอกแบบทั่วไปที่จะสามารถหนุนช่วยในการสร้างเครือข่ายของชาวบ้าน หากแต่เราจะประมวลตัวอย่างรูปธรรมจริงๆ ที่ศูนย์สังคมพัฒนาในเขตต่างๆ ได้ลงมือปฏิบัติไปแล้ว มานำเสนอเป็นตัวอย่างให้เห็นรูปธรรมที่จริงจังซึ่งสามารถปฏิบัติได้ บทบาทขององค์กรพัฒนาจากภายนอกที่สามารถจะมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์เครือข่ายของชาวบ้านมีดังนี้

1. ผ่านกระบวนการส่งคืน ตามปกติเงินทุนที่ช่วยเหลือในการพัฒนานั้นจะเป็นเงินส่งคืนโดยส่งคืนแต่เงินทุนโดยไม่มียอดเก็บ ทั้งนี้เพื่อนำเงินดัง

2. ในบางกรณีศูนย์กำหนดเป็นนโยบายในการสร้างเครือข่ายกัน ดังเช่นกรณีของศูนย์พะเยาซึ่งได้กำหนดนโยบายให้ชาวบ้านรับทราบอย่าง แน่นนอนว่า ศูนย์มีความตั้งใจว่า เมื่อชาวบ้านช่วยเหลือตัวเองได้แล้ว จะต้อง มีการช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป นโยบายดังกล่าวได้แปรออกมาเป็นรูปธรรมการ ปฏิบัติด้วยการสร้างเครือข่ายหมู่บ้าน 7-8 แห่งที่ทำโครงการร่วมกับศูนย์ โดยในแต่ละปี จะมีการหมุนเวียนทอดผ้าป่าข้าวภายในหมู่บ้านสมาชิกนี้ เพื่อ ตั้งกองทุนข้าวของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งสามารถให้บริการแก่คนทุกคนในหมู่บ้าน โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องการเป็นสมาชิก

3. ศูนย์ทำหน้าที่เป็นตัวประสานงานระหว่างกลุ่ม ทั้งนี้โดยอาศัย การวิเคราะห์หัวว่าอะไรเป็นปัจจัยทำให้เครือข่ายเก่าสูญหายไป และพยายาม สร้างเงื่อนไขใหม่ให้เกิดขึ้น

4. ศูนย์เป็นตัวจัดโอกาสให้เกิดการพบปะกัน การจัดแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตาม เช่น ศูนย์อุบลฯ ได้จัดให้ชาว บ้านมีการเยี่ยมชมทัศนศึกษากัน ศูนย์ฯโคราชจัดให้ชาวบ้านในกลุ่มไปดู งานในที่อื่นๆ หรือการจัดการประชุมสัมมนาประจำปีซึ่งมีการทำเป็นประจำ ในทุกศูนย์ หรือในรูปแบบของงานบุญประเพณีต่างๆ

5. ศูนย์จะเป็นผู้รวบรวมแหล่งผู้รู้ในแต่ละแห่ง ทั้งนี้เนื่องจากชาว บ้านมีขีดจำกัดเรื่องระยะทาง คือชาวบ้านมักจะอยู่ติดพื้นที่ หรือมีการสื่อสาร กันในขอบเขตไม่กว้างนัก แม้จะมีชาวบ้านผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในแต่ละแห่ง ก็มัก ไม่เป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง ดังนั้น ศูนย์จึงจะทำหน้าที่เป็นกลุ่มเคลื่อนที่ (Mobile team) หรือเป็นศูนย์รวมความทรงจำ (Collective memory) ซึ่งจะสร้างเครือข่ายด้านความรู้ในการพัฒนา ยกตัวอย่างเช่น ศูนย์ฯเชียงใหม่ ได้พาผู้นำชาวบ้านในเขตของตนไปสรุปบทเรียนให้ชาวบ้านในเขตศูนย์ฯ กรุงเทพฯและศูนย์ราชบุรี เป็นต้น

6. ศูนย์มีหน้าที่ชูบทบาทผู้นำชุมชนขึ้นมาเพื่อให้เป็นกลุ่มแกนใน

การพัฒนา เพื่อการพัฒนาในระยะยาวจะได้เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง กลุ่มผู้นำชุมชนนี้สามารถจัดตั้งเครือข่ายได้ในหลายรูปแบบดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น เครือข่ายวิทยากรชาวบ้าน โดยศูนย์ฯจะช่วยเสริมในส่วนที่ผู้นำชุมชนยังขาดอยู่ เช่น การสรุปบทเรียนการทำงานให้เป็นระบบ วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้ง่ายต่อการเข้าใจ เป็นต้น

7. การสร้างเครือข่ายระหว่างศูนย์ฯและชาวบ้านในรูปแบบต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยศูนย์ฯจะช่วยเสริมส่วนที่ชาวบ้านยังขาดอยู่ และให้ชาวบ้านได้เข้ามาทดแทนบทบาทของศูนย์ฯในส่วนที่ชาวบ้านสามารถดำเนินการได้ เช่น การให้การศึกษาเตรียมกลุ่มใหม่ การร่วมเป็นคณะกรรมการพิจารณาโครงการ การแบ่งปันวัตถุดิบปัจจัย เป็นต้น

8. ศูนย์ฯจะทำหน้าที่เป็นตัวต่อเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มของชาวบ้านกับองค์กรอื่นๆ เช่นองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ หน่วยงานรัฐ องค์กรเงินทุนต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อสร้างเครือข่ายแนวตั้งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน

8. จะทำอย่างไรให้เครือข่ายมีชีวิตยืนยาว

ถึงแม้เครือข่ายจะเป็นรูปแบบการประสานงานที่ให้ประโยชน์ได้อย่างมหาศาล แต่เนื่องจากลักษณะธรรมชาติของเครือข่ายเองที่เป็นรูปแบบการประสานงานอย่างหลวมๆ ไม่มีโครงสร้างที่กระชับนัก ทำให้เครือข่ายโดยทั่วไปมีลักษณะอายุสั้น

นอกจากนั้น การที่เครือข่ายใดก็ตามจะมีอายุยืนยาวสักเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และชนิดของเครือข่ายที่ตั้งขึ้นมา ถ้าเป็นเครือข่ายประเภทกลุ่มผลักดันเรียกร้องในประเด็นใดประเด็นหนึ่งที่มีลักษณะเป็นกลุ่มเฉพาะกิจ เมื่อเป้าหมายดังกล่าวบรรลุแล้ว เครือข่ายก็มักจะสลายไป ในที่นี้เราเองก็คงจะไม่มีคำตอบที่เป็นสูตรสำเร็จสำหรับการสร้างความมั่นคงยืนยาวให้แก่เครือข่ายแบบต่างๆ หากแต่จะรวบรวมการสรุปบทเรียนจาก 2

ทำลาย กล่าวคือ ชุมชนจะพยายามขับไล่สิ่งแปลกปลอมออกไปจากขอบเขตของตน เหมือนที่ร่างกายมนุษย์ไม่ยอมรับของแปลกปลอมเอาไว้ในตัวเอง

จากสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ การใช้เครื่องมือการพัฒนาที่ชื่อ “การผนวกรวมพัฒนาเข้าสู่โครงสร้างชุมชนนั้น” จึงมีความคาดหวังที่จะแก้ปัญหาบางประการดังนี้

1. แก้ไขปัญหาเรื่องงานพัฒนาเป็นงานจากภายนอกและเป็นสิ่งแปลกปลอมที่เข้ามาในชุมชน อันที่จริงเรา (ในฐานะนักพัฒนา) ไม่จำเป็นต้องกังวลมากนักว่า งานพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานจากภายนอกทั้งนี้เพราะสิ่งนี้เป็นความจริงที่เราหลีกเลี่ยงมิได้ แต่ปัญหานี้ก็จะคงแก้ไขไม่ได้ด้วยการพยายามเสแสร้งบอกชาวบ้านว่า งานพัฒนาเป็นงานของชาวบ้านเอง ตั้งแต่เริ่มต้น ปัญหาที่เราต้องขบคิดกัน น่าจะเป็นว่า “ในขณะที่งานพัฒนาเริ่มต้นจากการเป็นของภายนอก จะทำอย่างไรให้งานพัฒนาดลงท้ายด้วยกลายเป็นของภายใน”

เมื่อเราศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมแล้ว เราก็จะพบว่า ในทุกๆสังคม ทุกชุมชนจะมีการดูดซับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้าไปสู่ตัวเองอยู่ตลอดเวลา แต่การดูดซับนั้นจะมีกระบวนการเลือกจำแนก กล่าวคือ วัฒนธรรมภายนอกอันใดที่มีประโยชน์ต่อชุมชน ก็จะผ่านกระบวนการดัดแปลง และผนึกแน่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ดังตัวอย่างชุมชนพื้นบ้านอีสานที่เริ่มต้นด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่น (ถือผี) ต่อมาก็ดูดซับวัฒนธรรมฮินดู (ถือเทพ) และท้ายที่สุดก็ผสมผสานกับวัฒนธรรมพุทธศาสนา (ถือพระ)

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่เคยมีวัฒนธรรมของชุมชนใดที่อยู่ได้อย่างบริสุทธิ์ ผุดผ่องโดยไม่ติดต่อกับและประสานกับวัฒนธรรมจากภายนอก (ถ้ามีก็เป็นข้อยกเว้นมาก) และวัฒนธรรมของทุกแห่งย่อมเคยผ่านการผสมผสานระหว่างของใหม่กับของเก่า ของภายในกับของภายนอกมาแล้วทั้งนั้น คำนิยามของวัฒนธรรมจึงต้องมีคุณสมบัติตัวหนึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญคือ ต้องมีการปรับตัวอยู่เสมอ (adaptive)

เราจึงอาจนำหลักทฤษฎีดังกล่าวมาใช้ประยุกต์อธิบายได้ว่า กระบวนการที่งานพัฒนากำลังผนวกตัวเองเข้าสู่โครงสร้างของชุมชนเพื่อ กลายเป็นสถาบันหนึ่งของชุมชนนั้น (institutionalization) ก็คือ กระบวนการสร้างสรรค์ใหม่ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งนั่นเอง

ในภาคปฏิบัติ หากเราวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ชาวบ้านที่มาร่วมโครงการพัฒนากับชาวบ้านส่วนอื่นๆ ที่ไม่ได้มาอยู่ใน โครงการ จะพบว่ามียุ่ 3 รูปแบบคือ

(1) ไม่มีความสัมพันธ์กัน หมายความว่า ชาวบ้านในกลุ่มงานพัฒนา ก็ทำไปตามทางของตัวเอง ชาวบ้านคนอื่นๆ ก็รู้สึกเฉยๆ (แต่ชาวบ้านทั้ง 2 กลุ่ม คงจะมีความสัมพันธ์กันในรูปแบบอื่นๆ ตามปกติ)

(2) มีความสัมพันธ์กันในลักษณะขัดแย้ง ตัวอย่างเช่น หลังจากที่มี กลุ่มธนาคารข้าวแล้ว อาจจะทำให้ชาวบ้านฐานะร่ำรวยบางคนที่เคยได้ผลประโยชน์จากดอกเบีย้กู้ข้าวต้องเสียรายได้ส่วนนี้ไป

(3) มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ตีต่อกัน หนุนช่วยซึ่งกันและกัน อันอาจเกิดมาจากการที่งการปฏิบัติของชาวบ้านกลุ่มพัฒนา หรือชาวบ้าน นอกกลุ่ม ตัวอย่างเช่น ข้าวของกลุ่มธนาคารข้าวนั้น ให้บริการกู้ยืมแก่ คนนอกกลุ่มด้วย หรือผู้ใหญ่บ้านก็มาช่วยงานของธนาคารข้าว เป็นต้น

งานการผนวกโครงการพัฒนาเข้าสู่โครงสร้างชุมชนจึงต้องมีเป้าหมาย ประการหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในแบบที่ขัดแย้งหรือ ลักษณะที่ไม่มีความสัมพันธ์กันให้เข้ามาเป็นความสัมพันธ์ที่หนุนช่วยกัน ระหว่างชาวบ้านในกลุ่มโครงการและชาวบ้านนอกกลุ่มคนอื่นๆ

2. ในขณะที่บรรดาสถาบันต่างๆ ของชุมชน เช่น ระบบเครือญาติ สถาบันศาสนา สถาบันการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ (เช่นลงแขก) สถาบัน การปกครอง (คนเฒ่าคนแก่) สถาบันการศึกษา (ปู่ย่าตายาย พระภิกษุ) ฯลฯ ต่างมีอายุยืนยาวควบคู่มากับชุมชน ซึ่งตรงกันข้ามกับงานพัฒนาที่ยังเป็น เด็กเพิ่งเริ่มเดินเตาะแตะ ฉะนั้น หากงานพัฒนาต้องการที่จะมีอายุยืนยาว

แล้ว งานพัฒนา ก็จะกลายเป็นงานของชาวบ้านอย่างแท้จริงและมีอายุยืนยาวนาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดขององค์กรพัฒนาจากภายนอกเช่นสภาคาทอลิกที่จะเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมนี้ และสุดท้ายงานพัฒนานั้น จะได้รับการสานต่อและอยู่ในมือของประชาชนอย่างแท้จริง

2. การศึกษาสำรวจชุมชนเพื่อการสอดประสาน

เมื่อจะทำการสอดประสานงานพัฒนาเข้าไปในโครงสร้างของชุมชนนั้น เราจำเป็นต้องทำความรู้จักกับชุมชนอย่างดีเสียก่อน เราได้กล่าวมาแล้วถึงเครื่องมือชิ้นที่ 1 ที่ว่าด้วย “การศึกษาชุมชน” ในที่นี้เราจะเจาะประเด็นเฉพาะสิ่งสำคัญๆ ที่เราจะต้องให้ความสนใจ เมื่อเราต้องการวางแผนผนวกงานพัฒนาเข้าไปในชุมชน (ซึ่งหมายความว่าเราได้ผ่านขั้นตอนของการมีโครงการพัฒนานั้นอยู่ในชุมชนภายในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร)

สิ่งที่เราจะให้ความสนใจในการศึกษาอย่างละเอียดเจาะลึกครั้งนี้ได้แก่ สิ่งที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งมีวิธีการจัดแบ่งประเภทได้หลายแบบ เช่น พระยาอนุমানราชชนได้แบ่งองค์ประกอบของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตลอดจนเทคนิควิทยาต่างๆ วัฒนธรรมในส่วนนี้เป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นได้

2. วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก และความรู้ในอันที่จะประกอบการงาน สร้างสิ่งที่ดีงานให้มีคุณประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น วัฒนธรรมด้านนี้ยังแบ่งออกเป็นหลายสาขา เช่น วัฒนธรรมทางการบ้านการเมือง อันได้แก่การปกครอง จารีต กฎหมาย วัฒนธรรมทางศาสนา หมายถึงศีลธรรมและพิธีกรรม วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี วัฒนธรรมทางศิลป์ มีประติมากรรมจิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางศิลป์ ฯลฯ และวัฒนธรรมทางระบบการศึกษาและความคิดเห็น เป็นต้น

องค์กรพัฒนาเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น เวลาชุมชนเขาจัดงานพิธีกรรมต่างๆ ชาวบ้านก็มักจะเรียกกันพัฒนาไปร่วมงานด้วย

2. การหนุนช่วยด้านทรัพยากร เช่น เมื่อวัตถุประสงค์ของกลุ่มโครงการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นข้าวจากธนาคารข้าว เงินกองกลางจากกลุ่มออมทรัพย์ หรือธนาคารควาย เมื่อทรัพย์สินเหล่านี้มีส่วนเกินเพิ่มมากขึ้น (เพราะการตั้งกลุ่มรวมกันสามารถลดต้นทุนการถูกเอารัดเอาเปรียบจากการเสียดอกเบี้ยหรือค่าเช่าควายได้) กลุ่มก็อาจจะตัดสินใจเอาทรัพยากรเหล่านี้ไปช่วยงานของชุมชน เช่น บริจาคเป็นอาหารกลางวันให้แก่เด็ก บริจาคสร้างวัดวาอาราม ฯลฯ

3. การหนุนช่วยด้านการศึกษาแก่กันและกัน กลุ่มพัฒนาอาจจะขยายความรู้ด้านการพัฒนาให้แก่กลุ่มอื่นๆ หรือชาวบ้านคนอื่นๆ ที่สนใจ ในทำนองเดียวกัน กลุ่มพัฒนา ก็อาจจะได้รับความรู้เกี่ยวกับการติดต่อกับทางราชการหรือความรู้ด้านอื่นๆ จากผู้นำชุมชน

4. การไขว้กันในกิจกรรม ตัวอย่างเช่น กลุ่มพัฒนาอาจจะหยิบยืมเอารูปแบบประเพณีของหมู่บ้าน เช่น การทอดผ้าป่าหรือการทำทานทอดหากแต่กองทุนที่ได้มานั้น อาจจะนำไปใช้เพื่อเป้าหมายของงานพัฒนา เช่น เอาไปให้เป็นทุนสำหรับการตั้งกลุ่มใหม่ เป็นต้น หรือในทางตรงกันข้าม กลุ่มพัฒนาจะเป็นตัวตั้งตัวตีในการรณรงค์รับบริจาคข้าว แล้วมอบให้ชุมชนหรือสถาบันศาสนา (เช่น พระภิกษุ) เป็นผู้ดูแลจัดการกองทุนข้าวนั้น

5. การจัดระบบโครงสร้างของชุมชนให้กระชับขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในแต่ละชุมชนจะมีกิจกรรมรูปแบบต่างๆ มากมาย แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป การดำเนินกิจกรรมบางอย่างก็อาจจะหละหลวมไป หรือรูปแบบกิจกรรมเดิมของชุมชนอาจจะมีข้อจำกัด ตัวอย่างเช่น ในเขตภาคเหนือนั้น เมื่อมีภาวะขาดแคลนข้าวเกิดขึ้น ชาวบ้านก็มักจะมารวมตัวกันตั้งกลุ่มออม

ข้าวเพื่อแก้ปัญหาการขาดข้าวกิน แต่กลุ่มที่ตั้งนี้ก็จะเป็นกลุ่มแบบหลวมๆ ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เมื่อหมดปัญหาก็กสลายตัวไป (เป็นกลุ่มแบบธรรมชาติ - natural group) ในขั้นต่อมา นักพัฒนาจะมาช่วยตั้งกลุ่มออมข้าวให้กระชับขึ้น (well-structured) ให้มีระบบระเบียบ มีกฎเกณฑ์แน่นอน มีอายุยืนยาว มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาของชุมชน (เรียกว่าเป็นกลุ่มพัฒนา - developed group)

6. การรื้อฟื้นธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างของชุมชนที่หายไปแล้ว
ให้หวนกลับคืนมา โดยอาจจะมียุทธศาสตร์เดิม หรือมีเป้าหมายแบบใหม่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วัฒนธรรมประเพณีหลายอย่างของชุมชนกำลังค่อยๆ เลือนหายไป หรือมีฉะนั้นก็แปรเปลี่ยนรูปแบบไป ตัวอย่างเช่น การลงแขก นั้นแทบจะหมดไปแล้ว การทำพิธีทานทอดในภาคเหนือเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังแทบจะไม่รู้จำ ดังนั้น งานพัฒนาจึงสามารถช่วยธำรงสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนด้วยการจัดเงื่อนไขให้มีการรื้อฟื้นรูปแบบเหล่านี้โดยอาจจะคงเป้าหมายเดิมหรือเพิ่มเติมเป้าหมายใหม่ ตัวอย่างเช่น การรื้อฟื้นรูปแบบพิธีทานทอดเพื่อมอบสิ่งของจำเป็นให้แก่ผู้ที่ยากไร้ หรือการร่วมกันลงแขกในที่สาธารณะเพื่อนำเอาข้าวไปเป็นกองทุนสำหรับกลุ่มชราอายุเกษียณ ในการตั้งธนาคารข้าว เป็นต้น

4. นานารูปแบบของการประสานงานพัฒนากับโครงสร้างชุมชน

ต่อจากนี้จะได้รวบรวมรูปแบบต่างๆ ที่ศูนย์ฯต่างๆ ของสภาคทอกรักๆ ได้ริเริ่มให้มีการผนวกโครงการพัฒนาเข้าสู่โครงสร้างชุมชน โดยพิจารณาคความเหมาะสมของสภาพความเป็นจริงในแต่ละท้องที่จังหวัดของการทำงาน ในกาละและเทศะต่างๆ รูปแบบดังกล่าวมีดังนี้

1) การที่งานพัฒนาเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกพิธีกรรมระดับบุคคล ในช่วงชีวิตของแต่ละบุคคลย่อมมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแต่ละชีวิต เช่น การเกิด การเปลี่ยนสภาพ เช่น โกงจุก บวช แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เจ็บป่วย จนถึง

ตาย ตามปกติสำหรับพิธีกรรมระดับบุคคลนี้ ชาวบ้านก็มักจะช่วยเหลือกัน อยู่แล้วเป็นปกติ แต่มักจะกระทำในลักษณะความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว (dyadic relation) เช่น ถ้า นาย ก. เคยช่วยงาน นาย ข. นาย ข. ก็จะไปช่วยงานนาย ก. ตอบแทน แต่ทว่าเมื่อมีการตั้งกลุ่มพัฒนาขึ้นมาแล้ว กลุ่มพัฒนาสามารถร่วมแรงร่วมใจกันไปช่วยงานพิธีกรรมระดับบุคคลนี้ได้อย่างเต็มที่ มากขึ้น ตัวอย่างเช่น กลุ่มแม่บ้านอ.จอมทอง เล่าว่า หลังจากที่รวมกันเป็นกลุ่มแล้ว ได้ออมเงินร่วมกันเพื่อซื้ออุปกรณ์เครื่องครัวและอุปกรณ์ทำดอกไม้ เมื่อมีงานบวชนาคหรืองานศพ กลุ่มจะได้มีเครื่องมือเครื่องใช้พร้อมเพรียงที่จะไปช่วยงานได้

2) การทำงานพัฒนาเข้าไปร่วมพิธีกรรมระดับชุมชน ในทุกชุมชนจะต้องมีพิธีกรรมที่ทำร่วมกันในระดับทั้งชุมชน (collectivity) เช่น การไหว้ผีเหมืองฝาย การทำบุญหมู่บ้าน การทำงานบุญเข้า/ออกพรรษา งานสงกรานต์ และเช่นเดียวกับการที่กลุ่มพัฒนาได้เข้าไปช่วยงานพิธีกรรมในระดับบุคคล กล่าวคือ เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก่อนอย่างดี มีการทำงานร่วมกัน มีทรัพยากรร่วมกัน ก็ทำให้หลังจากกลุ่มพัฒนาสามารถจะช่วยเหลือการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชนได้อย่างดีขึ้นกว่าเดิม

ในโอกาสดังกล่าว จะเป็นช่วงเวลาที่ยกลุ่มพัฒนาสามารถเปิดตัวออกไปสู่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้ เป็นการแสดงให้เห็นข้อดีของการมาทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ (เช่นมีความพร้อมเพรียง มีการประสานงาน)

นอกจากนั้น บทบาทที่กลุ่มพัฒนาจะสามารถช่วยพัฒนา “งานพิธีกรรมระดับชุมชน” ได้อีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างร่วมแรงแข่งขันแล้วก็คือ นักพัฒนาจะเข้าไปศึกษาความเชื่อรูปแบบ เนื้อหา ความหมายและคุณค่าของพิธีกรรมของชาวบ้าน เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า ปัจจุบันนี้มีพิธีกรรมหลายอย่างมีการทำแต่ด้านรูปแบบเท่านั้น (ที่เรียกว่า “ทำพอสักแต่เป็นพิธี”) แต่ผู้ร่วมประกอบพิธีกรรมไม่ทราบถึงความ

หมายและคุณค่าที่อยู่เบื้องหลัง การศึกษาเนื้อหาสาระและความหมายของ ประเพณีพิธีกรรมเพื่อนำมาพัฒนาให้ความรู้ที่สืบทอดต่อไปในชนรุ่นหลัง จึงเท่ากับเป็นการมาพัฒนาการทำพิธีกรรมให้ถึงพร้อมซึ่งความสมบูรณ์ด้วย

3) การทำงานพัฒนาเข้าร่วมในกิจกรรมชีวิตประจำวันระดับบุคคล

ในอดีต ชุมชนจะมีวิธีการจัดระบบเพื่อการช่วยเหลือสมาชิกของชุมชนโดยเฉพาะบรรดาสมาชิกที่ด้อยโอกาส เช่น แม่ม่าย คนชรา ลูกกำพร้า ฯลฯ การช่วยเหลือนี้อาจจะมีทั้งในยามปกติและยามที่ชีวิตของบุคคลเหล่านั้นต้องประสบวิกฤตการณ์ต่างๆ รูปแบบการช่วยเหลือบุคคลในยามปกตินั้น อาจครอบคลุมกิจกรรมทุกประเภทที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น กิจกรรมด้านการผลิต เช่น การไปช่วยไถนาหรือถอนกล้าให้แก่ครอบครัวคนชราที่ไม่มีแรงงานหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต รูปแบบที่เราคุ้นเคยกันมากที่สุดก็คือ การช่วยกันปลูกบ้าน เป็นต้น

ปัจจุบันนี้รูปแบบการช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวันดังกล่าวนี้ชักจะเลือนหายไปมากพอสมควร ทั้งนี้เพราะกิจกรรมในชีวิตประจำวันมีความเหนียวแน่นคงทนน้อยกว่ากิจกรรมพิธีกรรม ฉะนั้นเมื่อเงื่อนไขภายนอกไม่เอื้ออำนวย เช่น มีเวลาน้อยลง มีจิตสำนึกน้อยลง ก็ทำให้รูปแบบดังกล่าวสูญหายไปมาก

เมื่อกลุ่มพัฒนาได้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและมีนโยบายที่จะผนวกงานของตนเข้าสู่โครงสร้างชุมชน นอกเหนือไปจากการแบ่งปันทรัพยากรของกลุ่มให้แก่ชาวบ้านคนอื่นๆ เช่นการแบ่งข้าวให้คนนอกกลุ่มยืม การให้ความช่วยเหลือไปไถนาให้แก่ชาวบ้านที่ยากจน ฯลฯ เท่าที่ปรากฏ กลุ่มพัฒนาจะยื่นมือออกไปให้การช่วยเหลือคนในชุมชนบางคนโดยเฉพาะในช่วงที่มีวิกฤตการณ์ในชีวิต เช่น กลุ่มพัฒนา

อ.จอมทอง ได้ให้การช่วยเหลือแก่ครอบครัวที่เคราะห์ร้ายถูกไฟไหม้บ้านจนหมดเนื้อปราศตัว กลุ่มพัฒนาได้ไปช่วยสงเคราะห์เบื้องต้นด้วยการ

การผนวกเอารูปแบบพิธีกรรมของวัฒนธรรมชุมชนเข้ามาสอดใส่ในขั้นตอนต่างๆ ของงานพัฒนานี้ ในระยะเริ่มแรกอาจจะมีเพียงเล็กน้อย และอาศัยร่องรอยของวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น ถ้าเป็นเรื่องข้าวก็ต้องมีขวัญ เรื่องควายก็ต้องมีขวัญ ฯลฯ กล่าวคือ เป็นเพียงการนำของเดิมมาสอดใส่ในกิจกรรมแบบใหม่ (งานพัฒนา) แต่ในระยะต่อมา การสอดแทรกนี้ก็จะมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกที และได้พัฒนาจากการอาศัยเพียงร่องรอยเดิม มาเป็นการสร้างสรรค์รูปแบบวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้นมา

ผลกระทบต่อเนื่องที่เกิดขึ้นจากการผนวกเอารูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชนเข้ามาสอดใส่ไว้ในงานพัฒนานี้ นอกจากจะยกระดับกิจกรรมงานพัฒนาให้ดูมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา มิใช่เป็นเพียงเรื่องหยาบๆ ที่เกี่ยวข้องแต่วัตถุสิ่งของเท่านั้นแล้ว ในทางกลับกัน การจัดดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ก็ยังเท่ากับเป็นการสร้างเงื่อนไขให้ได้มีการรื้อฟื้นรูปแบบ (ในระยะแรก) และเนื้อหา (ในระยะต่อมา) ของพิธีกรรมดั้งเดิมขึ้นมาด้วย ตัวอย่างเช่น ความคิดเรื่อง “ขวัญ” ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในวัฒนธรรมชนบทไทยแต่ก็เริ่มจะสืมนั่นไปแล้ว แต่เมื่องานพัฒนาได้มาจัดโอกาสให้มีการรื้อฟื้นดังกล่าว ความสนใจและการปฏิบัติเรื่องเกี่ยวกับ “ขวัญ” ก็เริ่มมีมากขึ้นและขยายตัวออกไปมากขึ้นทุกที

5) การนำเอางานพัฒนาเข้าไปผนวกกับสถาบันชุมชนหรือกิจกรรมของสถาบันชุมชน ตามปกติในทุกชุมชนจะสร้างสถาบันต่างๆ ของตนเองขึ้นมา เช่น สถาบันผู้ใหญ่บ้าน วัด โรงเรียน เครื่องญาติ ผู้อาวุโส ฯลฯ สถาบันเหล่านี้จะร่วมมือกันดำเนินงานเพื่อการดำรงอยู่อย่างสันติสุขของชุมชนและร่วมกันพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น (ตามหลักอุดมคติ แต่แน่นอนว่าในการปฏิบัติสถาบันเหล่านี้อาจขัดแย้งกันบ้าง)

การทำงานพัฒนามุ่งหวังจะสถาปนาตนเองให้กลายเป็นสถาบันหนึ่งที่มีส่วนร่วมสร้างสรรค์การดำรงอยู่ของชุมชนนั้น งานพัฒนาจึงควรดำเนินรอย

กลุ่มฌาปนกิจ ครู กรรมการสุขาภิบาล แพทย์ประจำตำบล เฒ่าจ๋า ฯลฯ มีความสนใจงานพัฒนาและได้มาเข้าร่วมอยู่ในโครงการพัฒนาในฐานะผู้นำ ในลักษณะนี้ นอกจากงานพัฒนาจะมีความชอบธรรมขึ้นมาในสายตาชาวบ้านทั่วไปแล้ว กระบวนการไขว้ทางวัฒนธรรมก็จะเป็นไปได้อย่างสะดวกขึ้น

7) การทำงานกับผู้นำของสถาบันชุมชน ในกรณีที่ผู้นำโครงการพัฒนาไม่ได้เป็นบุคคลเดียวกันกับผู้นำชุมชน ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งและเป็นอันดับแรกที่จะต้องให้ความสำคัญและจะต้องทำงานกับผู้นำชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมอธรรม พระภิกษุ ผู้นำอุโสะที่ได้รับความเคารพ ฯลฯ อย่างน้อยงานพัฒนาก็ต้องทำงานกับผู้นำเหล่านี้ให้ได้ผลสำเร็จในระดับที่ว่าผู้นำชุมชนเหล่านี้มีความเข้าใจในเป้าหมาย วัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาต่างๆ

วิธีการทำความเข้าใจกับบรรดาผู้นำเหล่านี้จะมีอยู่หลายรูปแบบ เริ่มตั้งแต่ฝ่ายพัฒนาจะต้องเข้าไปพบปะเยี่ยมเยียน พูดคุยอธิบายให้เข้าใจเรื่องหน่วยงาน แหล่งเงินทุน เป้าหมายของการพัฒนา หรือการเชิญมาร่วมงานในวาระโอกาสพิเศษ หรือการเชิญผู้ใหญ่บ้านมาเข้าร่วมฟังการประชุมของกลุ่มพัฒนา การไปจัดงานต่างๆ ที่วัด ฯลฯ

หลังจากรูปแบบต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจกันและกันแล้ว ในขั้นตอนต่อไปถ้าโอกาสเอื้ออำนวย ก็คือการขยายแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของงานพัฒนาคนทั้งครบให้แก่บรรดาผู้นำชุมชนเหล่านี้ โดยที่เราต้องถือว่าบรรดาผู้นำเหล่านี้เป็นผู้นำทางความคิดและการปฏิบัติของชุมชนอยู่แล้วโดยธรรมชาติไม่ว่าพวกท่านจะทำกิจกรรมอันใด (โดยไม่จำเป็นต้องทำงานพัฒนาในรูปแบบของโครงการ) ฉะนั้นหากท่านเหล่านี้ได้รับแนวคิดการพัฒนาไปแล้ว ท่านย่อมสามารถจะทำเป็นหน้าที่ “ตัวแทนการพัฒนา” (change-agent) ได้โดยธรรมชาติ

ชุมชน ศึกษาถึงการดำเนินชีวิตของชุมชน ตามหลักทฤษฎีแล้ว ชุมชนทุกชุมชน (ที่ยังไม่แตกสลาย) จะมีวิธีการที่ช่วยให้สมาชิกของชุมชนทุกคน ไม่ว่าจะยากจนแค่ไหนในระดับไหนก็ตาม สามารถเอาชีวิตรอดได้ทั้งในยามปกติและยามวิกฤต (เช่น ช่วงรอข่าวจากการเก็บเกี่ยว) ดังนั้น ในภาคปฏิบัติ เราอาจจะศึกษาหรือซักถามดูว่าครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินเลย ไม่มีวัวควายเลย สามารถยังชีพได้อย่างไร คำตอบที่เป็นสมมติฐานของเราก็คือ บุคคลหรือครอบครัวที่ด้อยโอกาสและยากจนอย่างถึงที่สุดเหล่านี้ เอาชีวิตรอดอยู่ได้เพราะระบบเอื้อเฟื้อแบ่งปันช่วยเหลือกันและกันจากคนอื่นๆ ในชุมชนที่แสดงออกในรูปแบบต่างๆ

ดังนั้น เมื่องานพัฒนาประสบความสำเร็จในการช่วยเหลือกลุ่มสมาชิกของตนเองแล้ว (ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วจะไม่ใช่ว่าคนที่ยากจนที่สุดในชุมชน) นักพัฒนานักก็ต้องศึกษาเป้าหมายของชุมชน และวิธีการที่ชุมชนได้ใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนภาคเหนือมีเป้าหมายที่จะช่วยเหลือกลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในช่วงวิกฤต ด้วยการจัดประเพณีทานทอด ซึ่งเป็นการรวบรวมปัจจัยสี่ไปสงเคราะห์ให้แก่ผู้ที่มีความต้องการในลักษณะดังกล่าวนี้ งานพัฒนานักก็ต้องดำเนินรอยตามด้วยการปรับเป้าหมายงานของตนให้สอดคล้องกับเป้าหมายของชุมชนเช่นกัน

9) งานพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในมิติต่างๆที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ด้วยการขยายประเด็นที่งานพัฒนาจะให้ความสนใจ มักมีการตำหนิงานพัฒนาว่า แม้จะมีการอัดฉีดทรัพยากรต่างๆ เข้าไปจากภายนอก เช่น มีการให้เงินทุน มีการให้ความรู้เรื่องวิธีทำงานกลุ่ม ฯลฯ แต่ทว่าประเด็นปัญหาที่พัฒนานั้นกับมืออยู่อย่างจำกัดโดยเกี่ยวข้องอยู่กับกิจกรรมเศรษฐกิจเพียงไม่กี่อย่าง ดังที่มีการล้อกันว่างานพัฒนานวนเวียนอยู่กลับ “ข้าว ปอ บ่อ (น้ำ) ส้วม ควาย ปุ๋ย”

ทั้งๆที่ในสภาพการณ์ที่เป็นจริง ปัญหาทั้งระยะสั้นและระยะยาวของ

ชุมชนมีมากกว่าประเด็นปัญหา 5 – 6 อย่างที่งานพัฒนามะรุเมตุ้มแก้ปัญหานั้น ตัวอย่างเช่น ปัญหาดินเค็มในภาคอีสาน ปัญหาการสูญเสียที่ดินเนื่องจากการกว้านซื้อที่ดิน ปัญหายาเสพติดโดยเฉพาะในหมู่เยาวชน ปัญหาเยาวชนว่างงานและต้องอพยพไปจากหมู่บ้าน เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ งานการทาบกิจการพัฒนาเข้ากับตัวลำต้นของชุมชน งานพัฒนาจึงต้องขยายประเด็นความสนใจออกไปให้ครอบคลุมปัญหาอื่นๆ ของชุมชนด้วย ทั้งโดยอาศัยพลังจากรากฐานกิจกรรมกลุ่มที่ได้ทำไปแล้ว ตัวอย่างรูปธรรมเช่น เมื่อวิเคราะห์สาเหตุการอพยพของเยาวชนหรือการว่างงานของเยาวชนที่ขยายออกไปเป็นปัญหาเรื่องการมั่วสุม และลงท้ายด้วยการใช้ยาเสพติด กลุ่มพัฒนาที่เริ่มประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจด้วยการมีส่วนเกินหลงเหลืออยู่ในกลุ่ม ควรจะคิดใช้ส่วนเกินนี้เพื่อช่วยเหลือพัฒนาลูกหลานของตน เป็นต้น

10) การปรับปรุงแบบงานพัฒนาให้มีฐานวัฒนธรรมชุมชน แต่เดิมนั้น เราเคยคิดว่าปรัชญาเป้าหมาย และวิธีการพัฒนานั้นมีอยู่แต่เฉพาะในหมู่บ้านพัฒนาเท่านั้น ส่วนชาวบ้านนั้นว่างเปล่า แต่ต่อมาเราก็ได้พบว่า จากประวัติศาสตร์อันยาวนาน ชุมชนได้มีการสั่งสมปรัชญา เป้าหมาย รวมทั้งวิธีการพัฒนาหมู่บ้านของตนเองอยู่แล้ว เพียงแต่ว่าเป้าหมายและวิธีการนั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากของนักพัฒนา

ประสบการณ์การทำงานวิจัยเรื่อง “การดำรงอยู่ของชุมชน”(กาญจนา แก้วเทพ,2533) ของกลุ่มพัฒนาจอมทองได้รวบรวมตัวอย่างวิธีการทำงานพัฒนาแบบชาวบ้านที่แตกต่างจากนักพัฒนา ตัวอย่างที่พอจะหยิบยกมากล่าวในที่นี้ ก็เช่น รูปแบบของการตั้งคณะกรรมการ ชาวบ้านจะใช้วิธีมอบหมายความรับผิดชอบให้แก่ตัวแทน 2 คนจัดการดูแลไปเลย (ซึ่งเหมาะสมสำหรับกลุ่มที่มีโครงสร้างไม่ซับซ้อน) หรือวิธีการทดสอบจิตใจของสมาชิกก่อนจะมาเข้ากลุ่มอย่างค่อนข้างเข้มงวด เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดปัญหาการ

ต้องขับไล่สมาชิกออกจากกลุ่มในภายหลัง

แม้แต่คำนิยามของคำว่า “สมาชิกภาพ” ในฐานวัฒนธรรมของชาวบ้านก็มีความแตกต่างจากที่เราเข้าใจ ปรากฏการณ์นี้พบได้ในหลายๆแห่งว่า ชาวบ้านจะถือว่า “ผู้ที่เป็นสมาชิกนั้นเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลรักษากลุ่ม รับผิดชอบชีวิตและงานของกลุ่มให้ยืนยาว” แต่สำหรับผู้มีสิทธิจะรับบริการต่างๆ จากกลุ่มนั้น จะได้แก่ทุกคนในหมู่บ้านที่มีความเดือดร้อน แม้จะไม่ได้เป็นสมาชิกก็ตาม ทั้งนี้ชาวบ้านมีเหตุผลว่า เนื่องจากคนเหล่านี้มีความเดือดร้อน มีความต้องการ เขาจึงสมควรได้รับบริการจากกลุ่มโดยไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องการเป็นสมาชิกหรือไม่ อีกประการหนึ่ง คนบางคนแม้ว่าจะไม่ได้มาทำงานให้แก่กลุ่มพัฒนา แต่ก็ได้ทำตัวเป็นประโยชน์ในด้านอื่นๆ แก่ชุมชน เขาจึงสมควรได้รับผลตอบแทน เป็นต้น

เราได้กล่าวมาแล้วว่า การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น คือการทำงานพัฒนาให้ตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้าน และทำงานพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ดังนั้นงานพัฒนาจึงควรปรับรูปแบบของตนให้สอดคล้องและมีพื้นฐานมาจากรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน

11.การผนวกเอาธรรมเนียมปฏิบัติ กฎระเบียบของหมู่บ้านให้มาอยู่ในงานพัฒนา ข้อนี้ก็มีผลคล้ายคลึงกับข้อที่เพิ่งกล่าวมา คือ การปรับงานพัฒนาให้มีพื้นฐานจากวัฒนธรรมชุมชน แต่ทว่าในข้อนี้จะระบุถึงพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชนที่จะขาดไม่ได้ในงานพัฒนา คือกฎระเบียบและธรรมเนียมปฏิบัติ อันเป็นหมวดหนึ่งของวัฒนธรรมที่เรียกว่า “สหธรรม” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในส่วนตัวว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน

การที่หยิบยกธรรมเนียมปฏิบัติและกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันขึ้นมากล่าวเป็นพิเศษนี้ ก็เพื่อต้องการจะตอกย้ำให้เห็นความสำคัญ เนื่องจากงานพัฒนามีลักษณะเป็นการทำงานรวมกลุ่ม ดังนั้นเรื่องชีวิตกลุ่ม เรื่องการอยู่ร่วมกัน เรื่องกฎระเบียบจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด และในเรื่องนี้

ประสบการณ์ต่างๆ ของศูนย์ฯ ได้บ่งบอกว่าวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่และวัฒนธรรมแบบของชุมชนนั้น มีแนวคิดและแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน ดังที่จะยกตัวอย่างมาประกอบ

ในเรื่องวิธีการตั้งกฎเกณฑ์ เช่น การระบุดอกเบี้ยนั้น ในวัฒนธรรมสมัยใหม่ จะยึดถือหลักการเรื่องความเสมอภาคและยุติธรรม กล่าวคือ ไม่ว่าใครหน้าไหนก็ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราเดียวกันหมดและไม่ว่าจะยืมไปด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม แต่ในธรรมเนียมปฏิบัติของชาวบ้านนั้น จะยึดหลักคุณค่าเรื่องความเมตตาเป็นสำคัญ (อาจจะอยู่เหนือคุณค่าเรื่องความเสมอภาคและยุติธรรม) ดังนั้น จะต้องมีการกำหนดข้อยกเว้น เช่น ถ้าผู้กู้ยืมกำลังเจ็บป่วยและมาขอยืมเงินไปใช้ในการรักษาพยาบาล จะต้องงดเว้นไม่เอาดอกเบี้ย เพราะสำหรับผู้ที่กำลังเจ็บป่วยนั้น เราต้องให้ความช่วยเหลือ มิใช่ซ้ำเติมด้วยการเก็บดอกเบี้ยอีก

ดังนั้น ในการร่างกฎเกณฑ์ของชาวบ้านจึงมักจะมีรายละเอียดปลีกย่อย มีข้อยกเว้นมากมายซึ่งดูตามสายตาของคนสมัยใหม่แล้ว รู้สึกว่ายุ่งยาก สับสน ไม่สะดวก อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็มีทัศนะว่า “เราตั้งกลุ่มขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือคนเดือดร้อนเป็นหลัก นี่เป็นเป้าหมายสำคัญ เรามิได้ตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อความสะดวกสบายในการบริหารกลุ่ม” เป็นต้น

และสำหรับทัศนะเกี่ยวกับเรื่องการใช้กฎระเบียบก็เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อมีผู้ละเมิดกฎนั้น เป้าหมายของการลงโทษจะมีใช้ต้องการลงโทษผู้ผิดเป็นอันดับแรก หากแต่มีเป้าหมายที่จะให้โอกาสคนผิดกลับตัวเป็นอันดับแรก ฉะนั้น เวลาที่ชาวบ้านจะลงโทษกัน จึงจะมีกระบวนการเรียกมาไต่สวน ลูบหลังลูบไหล่ให้การอบรมสั่งสอนให้รู้สำนึกชั่วดี ส่วนมาตรการที่จะตัดสินออกมาว่า จะลงโทษหนักเบาสถานใดนั้น จะเป็นเรื่องสุดท้ายที่ไม่สำคัญมากนัก กล่าวโดยสรุปคือ การใช้กฎระเบียบของชาวบ้านจะถือว่า “คนสำคัญกว่ากฎ” และวิธีการลงโทษบางอย่าง เช่น การปรับไหม ก็เป็นที่

กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้บริหาร ผลก็คือทำให้ธนาคารข้าวทั้งหมดล้มไปเลย

อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ ก็ได้หมายความว่า การผนวกโครงการพัฒนาเข้าสู่โครงสร้างชุมชนนั้นจะเป็นสิ่งที่ผิดพลาด หากแต่เป็นบทเรียนว่า การจะใช้เครื่องมือชิ้นนี้นั้น จำเป็นต้องมีความเข้าใจในเรื่องการแปรแนวคิดให้เป็นภาคปฏิบัติการอยู่ถูกต้องเหมาะสมพอสมควร

5.การดัดแปลงปรับเปลี่ยนตนเอง (Self-conversion)

- งานพัฒนาเป็นการพบกันระหว่างวัฒนธรรม 2 วัฒนธรรม
- นักพัฒนาจะต้องปรับเปลี่ยนอะไรบ้าง
- การก่อตัวด้านวัฒนธรรมของนักพัฒนามาจากไหน
- จุดเริ่มต้นของการกลับตัวกลับใจ
- โทษผู้อื่นเพียงเท่าเมล์ดงา
- การกลับใจเป็นวิธีการทางศาสนา
- เทคนิควิธีการบางประการที่ช่วยเหลือในเรื่องการดัดแปลงตนเอง

หรือเหนือกว่าวัฒนธรรมใด” ตัวอย่างของนักมานุษยวิทยาที่ยึดถือทฤษฎีแนวนี้ก็คือ Claude Levi-Strauss ผู้ยกตัวอย่างสรุปว่า “แม้แต่ในชนเผ่าที่ยังรู้จักเพียงแค่อเอาไปไม้มาปรุงและกินตัวแมลงเป็นอาหารนั้น ก็อาจจะรู้จักวิธีการจัดการกับปัญหาเรื่องเพศในสังคมของตนได้ดีกว่าพวกเราเสียอีก” (ดู “ไม่มีสังคมใดเหนือว่าสังคมอื่น” วรรณคดีในการศึกษามานุษยวิทยาของ Claude Levi-Strauss, วารสารสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ปีที่ 2 ; 2 (2557) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) และในกรณีหลังนี้ทุกวัฒนธรรมที่มาพบปะกันต่างก็ต้องมีการตัดแปลงตัวเองทั้งสิ้น

จากประสบการณ์การทำงานพัฒนาของสภาคทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อพัฒนา กับชาวบ้านชนบทหลายแห่งในประเทศไทย เส้นทางงานพัฒนาของสภานั้นได้เคยเริ่มต้นการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับชาวบ้าน โดยใช้แนวคิดทฤษฎีแบบแรกเป็นหลัก และก่อให้เกิดการครอบงำทางวัฒนธรรมขึ้นมา แต่ในระยะต่อมา สถานการณ์ที่ปรากฏผลที่เป็นจริงก็ทำให้สภาต้องทบทวนตัวเอง และปรับเปลี่ยนมาใช้เส้นทางที่ 2 (ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป)

ในการเปลี่ยนแปลงจากเส้นทางที่หนึ่งมาสู่เส้นทางที่ 2 นี้ ทุกๆ ส่วนที่เกี่ยวข้องอยู่ในกระบวนการนี้ เริ่มตั้งแต่ตัวนักพัฒนาเอง ฝ่ายชาวบ้าน ทิศทางขององค์กร แม้แต่องค์กรเงินทุนผู้สนับสนุนต่างก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนตัดแปลงตัวเองทั้งสิ้น ฉะนั้นเครื่องมือชิ้นสำคัญและใกล้ตัวมากที่สุดในการพัฒนาแนวศาสนาวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่อง “การปรับเปลี่ยนและตัดแปลงตนเอง หรือที่เรียกในภาษาคริสต์ศาสนาว่า “การกลับใจ”

2. นักพัฒนาจะต้องปรับเปลี่ยนอะไรบ้าง

แม้เราจะได้กล่าวมาแล้วว่า ในการยึดถือทฤษฎีการประสานกันระหว่างวัฒนธรรมต่างๆ บนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมนั้น ทุกๆ ส่วนที่เกี่ยวข้องจะต้องมีการตัดแปลงตนเอง แต่ทว่าในที่นี้ เราจะกล่าวถึงตัวนัก

ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้มิใช่เรื่องยกเว้น เพราะในการประชุมเพื่อศึกษาทบทวนวิธีการตั้งกลุ่มของชาวบ้านในเขตศูนย์ฯ กรุงเทพฯหลายต่อหลายกลุ่ม เราก็ได้พบว่า ชาวบ้านมารวมตัวกันด้วยมิติต่างๆ เช่นบางกลุ่มที่เป็นคริสตชนก็มาสวดสวายประจำร่วมกัน กลุ่มที่เป็นอิสลามก็มาสะสมเงินร่วมกันเพื่อนำไปซื้อสิ่งของให้แก่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่จำศีลภาวนา เป็นต้น และในการทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้านนั้น เราจะพบเหตุการณ์ที่ระบบความเชื่อของเรา (นักพัฒนา) ได้ปะทะกับระบบความเชื่อของชาวบ้านที่แตกต่างกันอยู่บ่อยครั้ง

2. **ระบบคิด** คำว่า “ระบบคิด” ในที่นี้ อาจเปรียบเทียบกับการตั้งโปรแกรมคอมพิวเตอร์เอาไว้ด้วยโปรแกรมหนึ่ง และหลังจากนั้น ไม่ว่าจะสอดใส่ข้อมูลอะไรเข้าไป ข้อมูลนั้นก็ทำงานตามโปรแกรมที่ได้วางเอาไว้เสมอ

มีลักษณะ 2 ประการที่น่าสังเกตได้ว่า ระบบคิดของชาวบ้านแตกต่างไปจากระบบคิดของนักพัฒนา ประการแรกก็คือ ระบบคิดของชาวบ้านมีลักษณะเป็นองค์รวม (holistic) มากกว่าระบบคิดของนักพัฒนาที่มีลักษณะแยกส่วน (compartmentalistic) ประการที่สอง ศูนย์กลางระบบคิดของชาวบ้านจะอยู่ที่ “คน” (Human-Centered) ในขณะที่ระบบคิดของนักพัฒนาจะมีศูนย์กลางอยู่ที่สิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุ กฎระเบียบ โครงสร้าง ฯลฯ (Non-Human-Centered)

ตัวอย่างแรกที่จะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบองค์รวมของชาวบ้านเมื่อยามต้องเผชิญหน้ากับความคิดแบบแยกส่วนของนักพัฒนาก็คือ เมื่อทางราชการได้พยายามส่งเสริมให้ชาวนาภาคเหนือปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงกว่า แต่กลับปรากฏว่าล้มเหลว เหตุผลที่ชาวนาไม่ยอมเปลี่ยนพันธุ์ข้าวปลูกนั้นก็เนื่องจากว่าข้าวพันธุ์ใหม่นั้นมีรสชาติไม่ถูกปากตนเอง ในวิถีคิดของทางราชการ เขามองชาวนาแต่ในฐานะผู้ผลิตเท่านั้น แต่ในตัวมุมมองของ

ชานาเอง เขาเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคไปพร้อมๆกัน (อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวสวนที่ใช้ยามาแมลงฉีดพืชผักที่ปลูกไปขายตลาด แต่ละวันไม่ฉีดผักที่ตัวเองใช้กินนั้น ก็แสดงว่าเขาได้เปลี่ยนโปรแกรมความคิดไปเป็นระบบแยกส่วนเรียบร้อยแล้ว)

ตัวอย่างของการคิดแบบองค์รวมและแยกส่วนที่ปะทะกันอย่างค่อนข้างจะรุนแรงเล็กน้อยก็คือ เรื่องการจะแยกหรือจะรวมเอาชีวิตการทำงานกับชีวิตส่วนตัวเข้ามาไว้ด้วยกัน ในมาตรฐานชีวิตของชนชั้นกลางนั้น เราถูกสอนให้รู้จักแยกแยะ อย่านำเอาเรื่องส่วนตัวกับเรื่องการทำงานมาปะปนกัน และแน่นอนว่าเราก็มีเหตุผลของเรา แต่เมื่อศูนย์ฯ เชียงใหม่ทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้านจอมทองนั้น ศูนย์ฯ ก็ได้เห็นว่าการประชุมประเด็นของกลุ่มนั้น ชาวบ้านได้นำเอาปัญหาที่ผู้นำกลุ่มกำลังระหองระแหงกับครอบครัวเข้ามาพูดคุยกันเป็นปัญหาของกลุ่มด้วย และชาวบ้านเขาก็มีเหตุผลในการทำเช่นนั้น เพราะถือว่าเรื่องการทำงานกับเรื่องครอบครัวมันตัดกันไม่ขาด เหมือนสายน้ำ แล้วเราจะไปฝืนตั้งกฎแยกขาดกันได้อย่างไร

สำหรับลักษณะที่สอง อันเป็นความแตกต่างระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา ก็คือการถือเอาเรื่องคนเป็นศูนย์รวมแห่งความสนใจ หากเราวิเคราะห์แก่นหลักของวัฒนธรรมพื้นบ้าน เราก็จะพบว่าธรรมเนียมประเพณีทั้งหลายนั้นล้วนเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความสนใจที่มีต่อ “คน” ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการเกิด การเปลี่ยนสถานภาพของคน (rite de passage) การเจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อตกใจขวัญหายก็ต้องเรียกขวัญ จนกระทั่งถึงการตาย จากการถูกล่อหลอมมาจากเบ้าหลอมทางวัฒนธรรมดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติที่เห็น “คน” สำคัญเหนือกว่าสิ่งใด

แต่ในวัฒนธรรมของชนชั้นกลางนั้น การให้ความสำคัญแก่ “คน” ได้ลดน้อยคล้อยต่ำลงไปมาก ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจของเราที่สนใจแต่ตัวเลขรายได้ประชาชาติ การสร้างถนนหนทาง

ดีกระดาษสูงๆ แต่ไม่ได้เหลือบตาแลชีวิตมนุษย์ที่ตกต่ำอยู่ตามตรอกซอกซอย และดงน้ำครำนั้นเลย

แม้แต่ในวิธีการทำงานพัฒนาของศูนย์ฯเอง หลายต่อหลายครั้งที่ ศูนย์ฯได้วิจารณ์ตนเองหลังจากทบทวนประสบการณ์ทำงานของตนแล้วพบว่า ศูนย์ฯเรามักจะทำงานกับโครงการมากกว่าจะทำงานกับคนทั้งนี้เพราะในระยะเริ่มแรก นักพัฒนาของศูนย์ฯยังอยู่ห่างไกลจากชาวบ้านมาก แม้เราจะกำลังทำงานอยู่กับคน แต่เราก็รู้จักคนที่ทำงานอยู่ด้วยน้อยมาก เพราะฉะนั้น การตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ของเราจึงกระทำไปอย่างรวดเร็ว เช่น เอาคนมาอบรมเห็นหน้า 2-3 ครั้ง ก็อนุมัติเงินโครงการให้ไปแล้ว เวลาเกิดปัญหาการส่งคืน เราก็มารู้จักชีวิตของคนที่ส่งคืนว่าเขาเป็นอย่างไร แต่ทว่าวิธีคิดทำโครงการพัฒนาตามแบบของชาวบ้าน ชาวบ้านจะบอกว่า “ต้องทดสอบน้ำใจคนก่อน” เพราะคนเรานั้น “รู้จักหน้า ไม่รู้จักใจ” ต้องรู้จักคนให้ทะลุปรุโปร่ง จึงจะทำงานพัฒนาได้

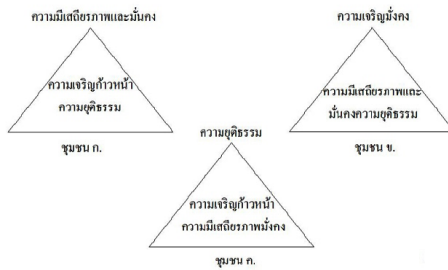
3. วิถีชีวิต สิ่งนี้เป็นลักษณะที่ค่อนข้างจะมองเห็นได้ง่ายว่ามีความแตกต่างกันระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา เพราะมิติของวิถีชีวิตนั้นเป็นสิ่งที่แสดงออกมาปรากฏให้เห็น ไม่เหมือนเรื่องความคิดหรือความเชื่อ

อย่างไรก็ตามในเรื่องวิถีชีวิตที่แตกต่างกันนี้ ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมได้บ่อยๆ เจื่อนไขพื้นฐานที่แตกต่างกันมากที่สุดระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านก็คือ **นักพัฒนาอยู่ในเงื่อนไขที่ชีวิตมีทางเลือกมาก แต่สำหรับชาวบ้านนั้น ชีวิตมีทางเลือกไม่สู้จะมากนัก** เวลาตั้งกฎระเบียบเอาไว้แล้ว ชาวบ้านมักจะปฏิบัติตามไม่ได้ เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตัวอย่างเช่น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์สะสมเงินเป็นรายเดือน ซึ่งเหมาะสมกับคนที่กินเงินเดือน แต่สำหรับชาวบ้านที่มีรายได้เป็นครั้งคราวนั้น จะทำกิจกรรมดังกล่าวไม่ได้

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านกับของนักพัฒนา ก็คือ **การมีชีวิตอยู่ด้วยคำพูด** กับการมีชีวิตอยู่ด้วยการกระทำ งานของนักพัฒนานั้นเป็นงานที่เกี่ยวกับความคิดและการศึกษา ดังนั้น วิถีชีวิตของนักพัฒนาจึงเป็นเรื่องของการพูดและมักจะยกย่องคนที่พูดดีพูดเก่ง ฉะนั้นเวลานักพัฒนาเลือกผู้นำกลุ่ม คุณสมบัติข้อหนึ่งของผู้นำที่มักจะมีอยู่เสมอในสายตาของนักพัฒนาคือเป็นคนพูดเก่ง พูดจาดีมีเหตุผลน่าเชื่อถือ

แต่วิถีชีวิตของชาวชนบทนั้น มิได้สร้างขึ้นมาจากคำพูด แต่ก่อตัวมาด้วยการกระทำ ชาวชนบทจึงมีวัฒนธรรม “ชอบคนพูดจริงทำจริง ชอบคนพูดน้อย แต่ต่อยหนัก” ศรชัย วิจิตรพร นักพัฒนาจากศูนย์เชียงใหม่ได้ตอกย้ำให้เห็นลักษณะวิธีการทำงานของชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านว่า “ส่วนใหญ่จะไม่ได้มาจากการพูด แต่มาจากการลงมือทำกิจกรรมจริงๆ” (ดู “การพิจารณาไตร่ตรองตัวเอง รูปแบบหนึ่งของวิถีคิดในวัฒนธรรมดั้งเดิม” วารสารสังคมพัฒนา ปีที่ 2531/1-2)

4. การจัดลำดับของระบบคุณค่า เวลาที่เราพูดโดยรวมๆ นั้น ทุกกลุ่มทุกสังคมก็มักจะมีการให้ความสำคัญกับคุณค่าต่างๆ คล้ายคลึงกัน เช่น ทุกสังคมก็ย่อมให้ความสำคัญกับความยุติธรรม ความสงบสุข สันติ การใช้ประโยชน์ได้ ฯลฯ แต่ทว่าในรายละเอียดแล้ว แต่ละสังคมจะมีการจัดลำดับชั้นของคุณค่า(hierarchy of value)ที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม คุณค่าบางอย่างจะถูกจัดวางอยู่เหนือคุณค่าบางอย่าง และผลจากการจัดวางดังกล่าวจะเป็นกรอบกำหนดทิศทางการแสดงพฤติกรรมของคนในแต่ละสังคม

ตัวอย่างเช่น ชุมชน ก. ข. ค. มีชุดของคุณค่าเป็นแบบเดียวกัน แต่มีวิธีการจัดลำดับคุณค่าที่แตกต่างกัน เราอาจคาดเดาได้ว่า สำหรับชุมชน ก. นั้น ความมีเสถียรภาพและมั่นคงของสังคมจะเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด ดังนั้น หากมีกลุ่มชนใดที่เคลื่อนไหวเรียกร้องความยุติธรรมก็อาจจะถูกผู้มีอำนาจปราบปรามเพราะเห็นว่าเป็นการกระทำที่บ่อนทำลายความมั่นคงของสังคม ส่วนในชุมชน ข. นั้นก็ถือเอาความเจริญก้าวหน้าของสังคมเป็นคุณค่าสูงสุดแม้แต่จะเกิดความไม่ยุติธรรมบ้างในสังคม ก็จำเป็นต้องเสียสละเพื่อความเจริญก้าวหน้า ในชุมชน ค. นั้น ถือว่าความยุติธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด และต้องดำเนินการให้บรรลุคุณค่านี้ แม้ว่าอาจจะสันคลอนเสถียรภาพของสังคมหรือลดระดับความเจริญก้าวหน้าไปบ้างก็ตาม

ในสภาพความเป็นจริง เราจะพบว่าในวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนนั้น คุณค่าที่อยู่ในลำดับขั้นสูงสุดคือ **หลักเรื่องความเมตตา และการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้อื่น** โดยที่คุณค่าอื่นๆ จะต้องหลีกทางให้ ดังนั้นในภาคปฏิบัติแม้ว่ากลุ่มจะได้ตกลงกันเป็นระเบียบการเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วว่า คนที่ต้องการจะกู้เงินของกลุ่มจะต้องแจ้งล่วงหน้าก่อน 3 วัน และต้องกรอกแบบฟอร์มมาให้คณะกรรมการการเงินเป็นคนพิจารณา แต่ปรากฏว่าเหรียญิกของกลุ่มก็ได้อนุญาตให้ชาวบ้านที่เกิดเจ็บป่วยกะทันหันกลางคืนกู้เงินกลุ่มไปในยามจำเป็น โดยฝ่าฝืนและทำผิดกฎระเบียบของกลุ่ม ทั้งนี้เนื่องมาจากเหตุผลที่ว่าเพราะคุณค่าความเมตตานี้ขึ้นอยู่กับหลักการคุณค่าอื่นๆ

การปะทะกันระหว่างลำดับชั้นของคุณค่านี้แสดงออกมาอยู่เสมอเมื่อมีการพบกันระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา ตัวอย่างเช่น นักพัฒนาจะเข้าใจไม่ได้เลยว่า ทำไมชาวบ้านยังคงพากันไปหาหมอผีหมอธรรม หมอจ๋า หมอส่อง เมื่อเวลาที่เจ็บป่วย ทั้งๆที่เมื่อสอบถามผลการรักษาแล้ว ก็ปรากฏว่า รักษาได้หายบ้างไม่หายบ้าง นักพัฒนามักจะถามว่า เมื่อเจ็บป่วย ทำไมจึงไม่ไปหาหมอที่โรงพยาบาล เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังนั้น นอกเหนือจากเรื่องความอึดคัดด้านการเงินแล้ว ก็ยังเป็นเพราะระบบคุณค่าที่แตกต่างกันระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา บรรดาหมอแผนต่างๆในพื้นที่บ้านนั้น มีความเมตตากรุณาอย่างสูงสุดต่อคนไข้ (แสดงออกตั้งแต่เต็มใจให้บริการไม่ว่าเป็นเวลาใด ไม่ขัดข้องเรื่องค่ารักษา) และนี่เป็นสิ่งที่ผู้เจ็บป่วยต้องการมากกว่าประสิทธิภาพในการรักษาให้หายจากโรค ซึ่งเราคนสมัยใหม่ให้คุณค่าสูงสุดในเรื่องการเจ็บป่วย (เราสนใจหมอเก่ง ไม่ใช่หมอดี)

5) **แนวทางปฏิบัติ** วิธีการปฏิบัตินั้นก็เป็นรูปธรรมการแสดงออกของระบบที่เป็นนามธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ข้างต้น คือ ระบบความเชื่อ ระบบคิด และการจัดลำดับของคุณค่าโดยมีเงื่อนไขสภาพชีวิตเป็นตัวกำหนด ตัวอย่างเช่น ชีวิตของเกษตรกรต้องทำงานอยู่กับสิ่งที่มีชีวิตคือการเพาะปลูก อาศัยอยู่ด้วยระบบสนับสนุนชีวิต (Life – support system) ที่เป็นธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า ภูเขา อากาศ แสงสว่าง) สภาพแวดล้อมทั้งหมดนี้เป็นตัวกำหนดหลักการบางอย่างที่เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติขึ้นมาในชีวิตชาวนา เช่น หลีกเลี่ยงความประณีประนอม ไม่ใช่ความรุนแรง (อหิงสา) เพราะหากทำเช่นนี้ก็จะสูญเสียระบบสนับสนุนชีวิตไปทั้งหมด เช่น ถ้าตัดต้นไม้โดยไม่รู้บันยะบันยัง ป่าไม้ก็จะหมดไป แหล่งอาหารก็จะหมดไปด้วยและเนื่องจากเงื่อนไขการดำรงชีวิตของชาวชนบทนั้น ยังมีความจำเป็นอยู่มากที่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิต ด้านการบริโภค ด้านการบริการสังคม ด้านการช่วยเหลือกันในยามเกิดวิกฤตกับชีวิต ด้วยเหตุนี้แนวทางปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่เป็นประจักษ์เส้นเลือดใหญ่ของชุมชนชนบทจึง

เป็นหลักการเรื่อง “การเอื้อเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล” และเราได้พบว่า เมื่อชาวบ้านได้ก้าวเข้ามาในวัฒนธรรมกิจกรรมการพัฒนา ชาวบ้านก็ได้พบพาเอาหลักการของเส้นเลือดใหญ่นี้เข้ามาด้วย ดังนั้นในขณะที่มุมมองของนักพัฒนาตั้งเป้าหมายไว้ว่า “เราให้ชาวบ้านมารวมกลุ่มกัน ก็เพื่อแก้ไขปัญหาปากท้องเป็นอันดับแรก” หรือ “เราให้ชาวบ้านมารวมกลุ่มกันก็เพื่อลดทอนหรือขจัดการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้อื่นเป็นอันดับแรก” ในสายตาของชาวบ้านที่มองจากพื้นฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนจะตั้งเป้าหมายเอาไว้ว่า “เรามารวมกลุ่มกันก็เพื่อช่วยเหลือกันและกันเป็นอันดับแรก สิ่งอื่นๆ นั้นเป็นผลพลอยได้ต่อเนื่องตามมา หลักการข้ออื่นๆ ก็ต้องขึ้นต่อหลักการนี้เท่านั้น”

3. การก่อตัวด้านวัฒนธรรมของนักพัฒนามาจากไหน

เราได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของนักพัฒนาและของชาวบ้านมาแล้ว พร้อมทั้งได้แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่า “เราในฐานะนักพัฒนาที่ต้องการสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบมีแผน (planned change) ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นนั้น ท่ามกลางกระบวนการนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องทำการตัดแปลงปรับปรุงตัวเองไปด้วยพร้อมๆ กัน กล่าวคือ ต้องพัฒนาผู้อื่นและพัฒนาตนเองไปพร้อมๆ กัน และในที่นี้ เราจะมุ่งความสนใจมาที่การพัฒนาตนเองเป็นการเฉพาะ

ก่อนที่จะทำการพัฒนาตนเองได้ เราต้องใช้วิธีการเดียวกับการพัฒนาผู้อื่น กล่าวคือต้องรู้จักว่าตัวเองเป็นอะไร ทำไมจึงมาเป็นเช่นนี้ได้ และมีอะไรมีคอยสนับสนุนให้เป็นอยู่อย่างนี้

จากคำถามที่ว่า เป็นใครนั้น เราพบว่า นักพัฒนาส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่จากระบบโรงเรียน เป็นชนชั้นมันสมอง (ที่เรียกว่า “ปัญญาชน”) มีความสามารถอ่านออกเขียนได้ (สัญลักษณ์แห่งความเหนือกว่าทางวัฒนธรรม เมื่อเทียบกับคนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้) มี

ทัศนคติที่ว่า “ชาวบ้านเป็นผู้มีปัญหาและเรานักพัฒนาที่มีวิธีการแก้ไข”

2. ในวงการพัฒนาเอกชนนั้น เมื่อเรามองตัวเองเปรียบเทียบกับระบบราชการแล้ว เรามักจะนึกว่าข้าราชการนั้นมีอำนาจต่อประชาชน แต่เรานักพัฒนาองค์กรเอกชนนั้นไม่มีอำนาจอะไรต่อชาวบ้าน แต่หากเราพิจารณาข้อเท็จจริงอย่างถ่องแท้แล้ว เราจะพบว่า เราคิดไม่ถูกต้องทั้งหมด

โดยเปรียบเทียบแล้ว นักพัฒนาองค์กรเอกชนมี “อำนาจ” เหมือนชาวบ้านน้อยกว่าทางราชการอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะแหล่งอำนาจของข้าราชการนั้น มาจากทั้งด้านกฎหมาย ความชอบธรรม แหล่งเงินทุน แต่สำหรับนักพัฒนาองค์กรเอกชนแล้ว เรายังมีอำนาจเหนือชาวบ้านอยู่ในบางลักษณะ เช่น อำนาจด้านการอนุมัติให้เงินทุนสนับสนุน (เราต้องไม่ลืมว่าเราอยู่ในระบบที่ “เงินเสียงดังกว่าเสมอ”) รวมทั้งอำนาจความรู้ในการพัฒนาอำนาจในการติดต่อกับแหล่งสนับสนุนภายนอก ฯลฯ

อำนาจที่เหนือกว่าของนักพัฒนาเป็นกลไกที่ช่วยสืบทอดการวางตัวในวัฒนธรรมที่เหนือกว่าชาวบ้านซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่ภูมิหลังแล้ว ในบางครั้งการใช้อำนาจดังกล่าวของเราก็เป็นไปได้โดยไม่รู้สึกรู้ตัว เช่น เราจะอนุมัติเงินสนับสนุนโครงการที่มีลักษณะ “เข้าเกณฑ์” ที่เราตั้งเอาไว้ (แม้จะไม่เข้าเกณฑ์ของวัฒนธรรมชาวบ้านก็ตาม) เราจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวบ้านให้มีการทำสัญญาคู่เงินเป็นลายลักษณ์อักษรแทนการตกลงกันด้วยสัจจะวาจา ในที่นี้เราจะยังไม่ประเมินว่า วัฒนธรรมอันใดถูกต้องหรือไม่ และความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม เราเพียงแต่ต้องการชี้ให้เห็นถึง “การถูกบังคับให้ปรับเปลี่ยน” วัฒนธรรมของชาวบ้าน

3. หากกล่าวเฉพาะการถูกอบรมบ่มความคิดมาเกี่ยวกับเรื่องงานพัฒนา พวกเรานักพัฒนาถูกหล่อหลอมมาตลอดเวลาว่า การที่ชาวบ้านยังคงมีปัญหาอยู่นั้น ก็เพราะชาวบ้านไม่มีแนวคิดในการพัฒนา ดังที่สรุปตอกย้ำอยู่ในชื่อประเทศของเราว่า “ประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศกำลังพัฒนา”

เริ่มตั้งแต่ไม่มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาตนเอง (หลังฤดูทำนา ก็ยังปล่อยให้ว่างไปวันๆ) ไม่รู้จะพัฒนาหมู่บ้านและชีวิตของตนให้ดีขึ้นอย่างไร ไม่รู้จักทำงานแบบรวมกลุ่ม (แม้ปัจจุบันนี้ ความคิดดังกล่าวก็ยังอาจจะตกตะกอนลึกๆ อยู่ในความคิดของนักพัฒนาโดยทั่วไป)

ส่วนนักพัฒนาเองนั้น เนื่องจากได้เรียนรู้เรื่องทฤษฎีการพัฒนา (มาจากต่างประเทศ) มาโดยเฉพาะจึงรู้หลักปรัชญาของการพัฒนา รู้แนวคิด รู้เป้าหมาย รวมทั้งรู้วิธีการรวมกลุ่มแบบต่างๆ

การทำงานพัฒนาจึงเป็นการพบกันระหว่างผู้ที่มีวัฒนธรรมเหนือกว่า (คือการใช้ชีวิตในเรื่องการพัฒนาทั้งหมด) กับผู้ที่มีวัฒนธรรมด้อยกว่า (คือผู้ที่ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับงานพัฒนา) และในการนี้ชาวบ้านจำเป็นต้องยกระดับวัฒนธรรมของตนเองให้สูงขึ้นมาจึงจะเป็น “ผู้ที่พัฒนาแล้ว”

ในรูปธรรมของการปฏิบัติแล้ว ถ้าชาวบ้านอยากจะแก้ปัญหาของเขาก็ต้องมาใช้วัฒนธรรมการแก้ปัญหาแบบของเรา (นักพัฒนา) คือต้องมารับการอบรมจากเราที่มีเนื้อหาการพัฒนาว่า ต้องมีการซื้อหุ้न ตั้งประธาน รองประธาน มาเอาเงินทุนของเราไป ทำสัญญาตามแบบของเรา เวลามีปัญหา ก็ใช้วิธียกมือเอาเสียงข้างมากเป็นฝ่ายชนะ (ตามแบบวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่เราภาคภูมิใจ) เป็นต้น

ทั้งหมดนี้โดยเนื้อหาแล้วก็คือ การนำเอาวัฒนธรรมทั้งด้านวัฒนธรรม นวัตกรรม สหธรรม และจริยธรรมของนักพัฒนาครอบงำลงไปบนวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีได้ตระหนักเลยว่า โครงครอบทางวัฒนธรรมที่กำลังครอบลงไปนั้น มีวัฒนธรรมอะไรอยู่เบื้องล่าง และทั้งหมดนี้ย่อมเป็นอุปสรรคต่อแนวทางการทำงานพัฒนาแบบจากล่างขึ้นบนที่เน้นการเปิดเผยหรือการส่งเสริมศักยภาพของชุมชน ทั้งนี้เพราะอึดตาของนักพัฒนาได้ไปยับยั้งศักยภาพของชุมชนเสียแล้ว

กันด้านแรกของการกลับตัวกลับใจของนักพัฒนา

จากลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ที่มักพิจารณาโทษของผู้อื่นก่อนนั้น เมื่อมาเสริมด้วยวัฒนธรรมแห่งการแข่งขันประชันกันแบบวัฒนธรรมปัจจุบัน ก็ยิ่งทำให้ลักษณะ “ปกป้องตนเอง” (Self - defensive) มีสูงมากขึ้น เพราะ คนที่ต้องมาตกอยู่ในวัฒนธรรมแห่งการแก่งแย่งแข่งขันกันนี้ จะต้องถือหลัก ว่า “ต้องปกป้องหรือปกป้องจุดอ่อนของตัวเองไว้ ต้องคอยซ้ำเติมจุดอ่อนของผู้อื่น เพื่อเหยียบหลังเหยียบไหล่แข่งหน้าคนอื่นขึ้นไป” วัฒนธรรมดังกล่าว จึงไม่เอื้ออำนวยต่อการ “ยอมรับผิด” คงเอื้ออำนวยต่อการ “ยอมรับชอบ” อย่างเดียวเท่านั้น

แต่ถึงอย่างไร ถ้ามนุษย์เรามีชีวิตอยู่กับสภาพความเป็นจริงตลอดเวลา สภาพความเป็นจริงนั้นเองจะเป็นบทสอนให้เราปรับความคิดในหัวสมองของเราที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงให้เปลี่ยนไป ในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2524 มีเหตุการณ์สำคัญๆที่เกิดขึ้นในศูนย์ฯเชียงใหม่ที่กระทบกระแทกระบบความคิดของเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯดังนี้

1. เหตุการณ์ที่กลุ่มชาวบ้านซึ่งไม่มีหน่วยงานพัฒนาเข้าไปเกี่ยวข้องช่วยเหลือเลย แต่สามารถพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างดี

2. มีหมู่บ้านหนึ่งซึ่งแตกแยกกันอยู่ ศูนย์ฯได้เข้าไปทำโครงการเศรษฐกิจโดยมิได้สำรวจโครงสร้างชุมชนเสียก่อน ผลปรากฏว่าโครงการเศรษฐกิจนั้นได้ไปขยายความขัดแย้งในชุมชนให้มากขึ้นจนสุดฝีมือที่ศูนย์ฯ จะแก้ไข วันหนึ่งมีชาวบ้านคนหนึ่งถูกผีบรรพบุรุษมาเข้าทรง บังคับให้ชาวบ้านทุกคนสามัคคีกันและให้เลิกทำโครงการเศรษฐกิจนั้นเสีย ปรากฏว่า ชาวบ้านเชื่อฟังเป็นอันดี

3. มีหลายกรณีที่อยู่ในกลุ่มโครงการนั้น สมาชิกยอมให้ทั้งคนในและคนนอกกลุ่มมากู้ยืมข้าวหรือเงินความแตกต่างระหว่างคนในกลุ่มกับคนนอก

กลุ่มก็คือ คนในกลุ่มนั้นผ่านขั้นตอนการอบรมเรื่องงานพัฒนาทุกอย่างมาจากศูนย์ แต่คนนอกนั้นไม่เคยผ่านการอบรมอะไรเลย แต่ผลปรากฏบ่อยครั้งว่า คนนอกกลุ่มนั้นมักจะซื้อสัตย์ต่อกลุ่ม ส่วนคนในกลุ่มนั้นเองมักจะคิดโกงแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่มเสียเอง

บรรดาเหตุการณ์ที่ค่อยๆ สะสมเหล่านี้เป็นเงื่อนไขบีบบังคับให้อย่างน้อยเราก็ต้องตั้งคำถามกับความเชื่อบางอย่างที่เราเคยมีมา ช่วงระยะเวลานี้เป็นช่วงที่เจ็บปวดทางจิตใจ (เพราะต้องหดขนาดของอัตตาให้เล็กลง) และยังสับสนทางด้านความคิดอย่างยิ่ง เพราะในขณะที่รู้ว่า ระบบความรู้ของเรานั้นมีข้อผิดพลาดอยู่ (เนื่องจากไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง) แต่ก็ยังขาดเครื่องมือที่จะจำแนกแยกแยะว่าอะไรถูกต้องอะไรผิดพลาด นักพัฒนาบางคนเกิดอาการเอียงไปสุดโต่งอีกด้าน คือ เห็นว่าระบบความเชื่อความคิดความรู้ที่เรามีอยู่นั้นผิดพลาดทั้งหมด

เงื่อนไขเหล่านี้ทำหน้าที่ในระยะเริ่มแรกเป็นตัวบีบบังคับให้เราต้องปรับเปลี่ยนตัวเองแม้จะไม่ค่อยสมัครใจนักก็ตาม (แต่ในระยะหลัง เมื่อเราคุ่นเคยเสียแล้วกับวัฒนธรรมการกลับตัวกลับใจ การพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง เรื่องแบบนี้ก็กลายเป็นเรื่องธรรมดาไป) ในระยะเริ่มแรก ระบบคิดที่เราเปลี่ยนไปก็คือ

1. เราเริ่มมองเห็นเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยตาทั้ง 2 ข้าง หมายความว่า เหตุการณ์อันใดก็ตามที่เราเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง หากเกิดมีผลผิดพลาดขึ้นมา ก็ต้องมีทั้งความผิดจากเราอยู่ส่วนหนึ่ง และความผิดพลาดจากผู้อื่น (หรือสิ่งแวดล้อม) อีกส่วนหนึ่ง วิธีการเช่นนี้ใช้ได้กับคนทุกกลุ่ม ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์การเป็นหนี้สินของชาวบ้าน จะพบว่า มีสาเหตุอยู่ 2 ประเภท ประเภทแรกมาจากเงื่อนไขภายนอก (เช่น ภัยธรรมชาติ ราคาพืชผลตกต่ำ อัตราดอกเบี้ยสูง) ประเภทที่สองมาจากตัวเราเอง (เช่น ติดอบายมุข ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยโดยเกินกำลังความสามารถ) และเมื่อวิเคราะห์แล้ว กลยุทธ์ในการ

ไม่ควรจะศึกษาแต่กลุ่มคนที่พ่ายแพ้ต่อภายนอกเท่านั้น เราควรแสวงหาคนที่สามารถต้านทานอิทธิพลจากภายนอกกว่ามีเงื่อนไขและกลไกอะไรบ้าง จากนั้นเราก็ควรเริ่มต้นทำงานจากตรงนั้น

6. การกลับใจเป็นวิธีการแบบศาสนา

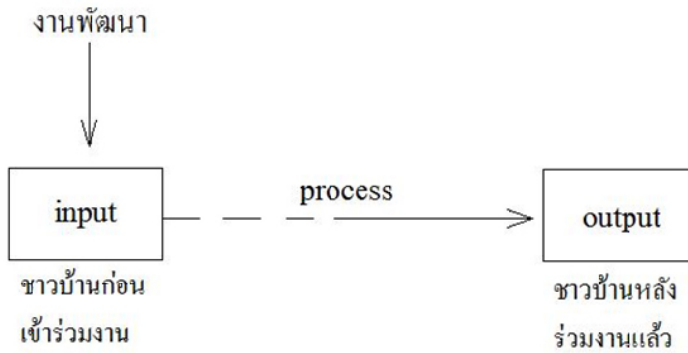
1. เมื่อทำการสังเกตวิธีการที่มนุษย์ใช้ในการให้เหตุผลเมื่อเกิดข้อผิดพลาดบกพร่องขึ้นมา เรามักจะพบว่า คนบางคนจะใช้วิธีการวิพากษ์วิจารณ์ลงโทษ และประณามว่าความผิดพลาดนั้นล้วนเกิดมาจากผู้อื่นมิใช่ตนเอง เนื่องจากวิธีการดังกล่าวมีใช้อยู่มากในกลุ่มบุคคลที่เป็นนักการเมืองที่จะต้องโยนความผิดไปให้ฝ่ายตรงข้ามอยู่เสมอเพื่อพิทักษ์รักษาภาพพจน์และคะแนนเสียงของตนเองไว้ เราจึงเรียกวิธีการนี้ว่า “วิธีการทางการเมือง”

ในทางตรงกันข้าม หากเราสำรวจรูปแบบพิธีกรรมที่ปฏิบัติในศาสนาต่างๆ เราจะพบวิธีการที่คล้ายคลึงกันประการหนึ่งคือ การพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง เช่น พระภิกษุในพุทธศาสนาจะต้องทำการปลงอาบัติ อันเป็นการประกาศความผิดพลาดของตนต่อผู้อื่น การทำสมาธิวิปัสสนาก็มีหลักการเดียวกันคือ การทบทวนข้อบกพร่องของตนเอง ในพิธีมิสซาของคริสต์ศาสนา ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนจะต้องทำการทูลบอกตนเองพร้อมทั้งเปล่งวาจาว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นคนบาป ข้าพเจ้ายอมรับว่าเป็นคนบาป” รูปแบบพิธีกรรมทั้งหลายนี้ล้วนมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์เราพิจารณาโทษของตนเอง เราจึงเรียกวิธีการเช่นนี้ว่า “วิธีการทางศาสนา”

อย่างไรก็ตาม ในภาคปฏิบัตินั้น ไม่ว่าจะ เป็นบุคคลากรที่อยู่ในสถาบันใด เป็นนักพัฒนา ครูบาอาจารย์ นักการเมือง นักการศาสนา ข้าราชการ ก็อาจจะใช้วิธีการใดก็ได้แล้วแต่การถุกอบรมฝึกฝนมาของตัวเขาเอง สำหรับผู้ที่ใช้วิธีพิจารณาโทษของตนเองเป็นพื้นฐานนั้น ขั้นตอนนี้ก็จะ เป็นจุดเริ่มต้นของการก้าวต่อไปที่จะปรับปรุงตนเองเสียใหม่ กลับตัวกลับใจเสียใหม่ หลังจากได้เห็นความผิดพลาดบกพร่องของตัวเองแล้ว เราจึงอาจกล่าวได้ว่า การ

วิธีการทำงานของนักพัฒนาได้อย่างดีที่สุด คำถามหลักที่นักพัฒนาควรถามชาวบ้านอยู่เสมอในการประเมินผลก็คือ “ชาวบ้านมีความคิดเห็นอย่างไรบ้างต่อวิธีการทำงานของนักพัฒนา”

2.การประเมินผลเปรียบเทียบตัวชาวบ้านก่อนและหลังจากการผ่านกระบวนการพัฒนาไปแล้วนั้นก็เป็่วิธีคิดแบบการวิเคราะห์ระบบ (system analysis) คือ

หากเราถือว่างานพัฒนาเป็นกระบวนการดัดแปลงคนให้เป็นอย่างที่พึงปรารถนา คือ เป็นคนมีความสามารถ (ใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่) และที่สำคัญคือ เป็นคนดีมีศีลธรรม มีจิตใจเมตตา กรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น และมีทัศนคติในการพึ่งตนเอง และนี่เป็นเป้าหมายในการพัฒนาคณะของเรา

ดังนั้น เมื่อเราเข้าไปทำงานร่วมกับชาวบ้านในกลุ่มใด เราควรศึกษาชาวบ้านในระยะเริ่มแรกเสียก่อนว่าเป็นอย่างไร เช่น ชาวบ้านมักพูดถึงการขอความช่วยเหลือจากศูนย์ (การพึ่งตนเอง) ชาวบ้านมักพูดถึงเรื่องเงินๆ ทองๆ ไม่สนใจการช่วยเหลือกัน หลังจากที่ชาวบ้านทำงานร่วมกับเราไปแล้ว เราก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงในตัวชาวบ้านหรือไม่ (ตามประเด็นที่เราได้ศึกษาเอาไว้ในตอนต้น) หากชาวบ้านยังไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเลย เราก็ต้องหัน

เราเดินผ่านเหตุการณ์ต่างๆมากมายอย่างไม่มี การตั้งคำถามเนื่องจากสำนึกของเราถูกออกแบบมาให้ยอมรับทุกอย่างที่เกิดขึ้นโดยปริยาย (take it for granted) หรือมีฉันทันกระบวนการรับรู้ความเป็นจริงของโลก และกระบวนการการคิดของเราก็เป็นไปอย่างแตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้มองภาพโดยรวมไม่ออก ดังนั้นการวิเคราะห์อันได้แก่ การตั้งคำถามให้รู้จักคิด พิจารณาไตร่ตรอง (inquiry question) จึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการปลุกจิตสำนึกของคนให้ตื่นขึ้นจากการหลับไหล การสะลึมสะลือ หรือการยอมรับมาเป็นจิตสำนึกที่ตื่นตัวต่อความเป็นจริง

(สนใจรายละเอียดในเรื่องนี้ ดูจากกาญจนา แก้วเทพ, การเข้าใจสังคม, สภาคณาจารย์แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2532)

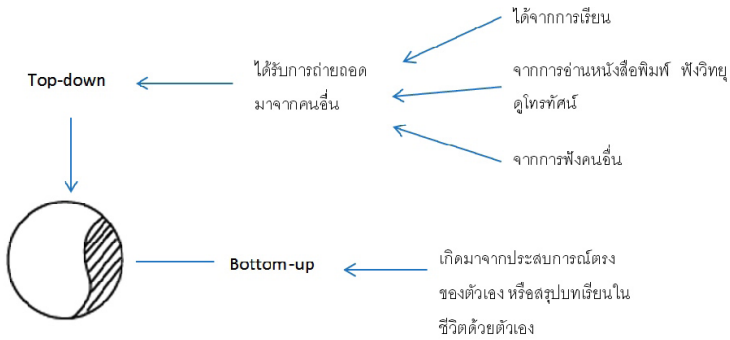
2. การวิเคราะห์ชุมชน-สังคมกับงานพัฒนา

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การวิเคราะห์ชุมชน-สังคมนั้น มีบทบาทในฐานะเครื่องมือชิ้นหนึ่งของงานพัฒนาแนวทางต่างๆมาโดยตลอด แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเป้าหมาย เนื้อหา เทคนิควิธีการวิเคราะห์ หรืออื่นๆ ก็ตาม และกล่าวสำหรับการพัฒนาแนววัฒนธรรม-ศาสนานี้ได้ตอบคำถามที่ว่าเราคาดหวังอะไรบ้างจากการใช้เครื่องมือชิ้นนี้ดังนี้

1. ความคาดหวังประการแรกต่อเครื่องมือชิ้นนี้ก็คือ เราหวังว่า จากการวิเคราะห์ทั้งประวัติความเป็นมาของชุมชนและชีวิตของคนในชุมชน ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างปัจจุบันด้านต่างๆของชุมชน (การทำมาหากิน เครือญาติ ความศรัทธาในศาสนา ฯลฯ) จะช่วยให้บุคลากรภายนอก เช่นนักพัฒนามีความเข้าใจชุมชนมากขึ้นในลักษณะที่รอบด้านและลุ่มลึก รวมทั้งจะช่วยให้ตัวชุมชนเองก็เข้าใจตัวเองมากขึ้นไปด้วยเช่นกัน

2. ในขั้นต่อไปเราจะกล่าวถึงรายละเอียดของการวิเคราะห์ชุมชน-สังคมตามแนวการพัฒนาแบบศาสนา –วัฒนธรรมที่จะชี้ให้เห็นว่าการ

สมองของเรานั้น เป็นความคิดที่เราได้มาจากการมีประสบการณ์ตรงกับเรื่องนั้นด้วยตัวเอง เป็นข้อสรุปที่เราคิดมาตัวเอง หรือว่าเป็นความคิดที่เราได้รับการถ่ายทอดมาจาก “ผู้อื่น” เราก็จะพบว่าสัดส่วนของที่มาของแหล่งความคิดนั้นจะเป็นดังภาพแสดง

ดังที่แสดงอยู่ในภาพ จะเห็นว่าสัดส่วนของความคิดที่เรารับมาจากผู้อื่นโดยผ่านช่องทางต่าง ๆ นั้นจะมีมากกว่าความคิดที่เกิดจากการไตร่ตรองหรือได้มีประสบการณ์โดยตรงด้วยตัวเอง และเราก็ไม่อาจแน่ใจได้เสมอไปว่า ความคิดที่ได้รับจากผู้อื่นนั้นเป็นความคิดที่เป็นจริงหรือถูกต้องหรือไม่ ตัวอย่าง เช่น ถ้าเราเป็นชาวเขาเอง เราก็คงรู้ว่า คำกล่าวที่ว่า ชาวเขาตัดไม้ทำลายป่า นั้นเป็นจริงหรือไม่ ถ้าเราเป็นชาวนาเอง จากประสบการณ์ชีวิตทุกวัน เราก็น่าจะรู้ว่าที่ชาวนายากจนเพราะขี้เกียจหรือมีลูกมากนั้นจริงหรือไม่

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเงื่อนไขในชีวิตประจำวันทุกวันไม่ได้เอื้ออำนวยให้เรา มีประสบการณ์ชีวิตทุกอย่างด้วยตนเอง หรือแม้จะมีประสบการณ์ตรงอยู่บ้าง แต่ก็ขาดเวลาที่จะทบทวนไตร่ตรอง (ต้องทำมาหากิน ต้องคิดแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ตลอดเวลา) หรือบางครั้งก็พอจะมีเวลาบ้าง ระบบคิดที่มีอยู่ก็ไม่อาจจะช่วยให้หาข้อสรุปได้จากคำถามทั้งหลายนั้นได้

ความที่ขาดโอกาสที่จะสร้างความคิดให้เกิดขึ้นด้วยตัวเองเพราะไม่มีเวลาคิด หรือคิดไม่เป็น ทำให้ในหัวสมองของเราถูกบรรจุอยู่ด้วย “ความคิดของคนอื่นที่ต้องการให้เราคิดเช่นนั้นทั้งสิ้น” และหลายครั้งความคิดดังกล่าว นั้นมิได้ให้ประโยชน์แก่เราผู้เป็นเจ้าของความคิดสักเท่าใดนัก ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์ชุมชน-สังคมในงานพัฒนาจึงเป็นการจัดเงื่อนไขให้ชาวบ้านได้มีเวลามาขบคิดทบทวนประสบการณ์ต่างๆอย่างมีระบบระเบียบมากขึ้นเพื่อที่บรรดาข้อสรุปต่างๆที่อยู่ในหัวสมองนั้นจะได้เป็นความคิดที่มาจากตัวเราเอง และเป็นความคิดที่รับใช้ชีวิตของเราผู้เป็นเจ้าของความคิดนั้น

2.ตามปกติสำหรับชาวบ้านนั้น เมื่อเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์ต่างๆในชีวิต ในระบบความคิดของชาวบ้านมักจะถูกตั้งโปรแกรมให้มองเห็นแต่สาเหตุของปัญหานั้นว่ามาจากตัวชาวบ้านแต่เพียงฝ่ายเดียว ตัวอย่างเช่น เมื่อราคาข้าวตกก็จะมีคำตอบให้ชาวบ้านทราบถึงสาเหตุว่า เป็นเพราะชาวนาปลูกข้าวมากเกินไป การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาทุกอย่างให้ความผิติดมาอยู่ที่ตัวชาวบ้านนั้น แม้จะมีความจริงอยู่ส่วนหนึ่ง แต่ก็ยังมีสาเหตุทั้งหมด

ดังนั้นกระบวนการวิเคราะห์ชุมชน - สังคม จะช่วยเรามองเห็นสาเหตุของปัญหาอย่างรอบด้านมากขึ้น ทั้งสาเหตุที่มาจากตัวเอง สาเหตุที่มาจากสังคม และบรรดาเงื่อนไข/กลไกต่างๆที่ดำรงรักษาปัญหานั้นเอาไว้ เช่น การขาดข้าวกินนั้นมิได้มาจากภัยธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังมีมาจากการที่ต้องเสียเวลาไปหาข้าวจากนอกหมู่บ้าน อัตราดอกเบี้ยที่สูงทำให้ใช้หนี้ไม่หมด เป็นต้น เมื่อเราสามารถวิเคราะห์ได้ถึงสาเหตุทั้งหมดที่มีต่อปัญหาหนึ่งๆได้ การแก้ไขปัญหาจะได้มีหลายๆมาตรการมาประสานกันเป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหา

3.ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนก่อนหน้าเห็นว่า การวิเคราะห์ชุมชนแนว

ลำพังนั้น ปัญหานั้นจะกลายเป็นปัญหาส่วนตัว (personal problem) แต่เมื่อเขาได้มาแลกเปลี่ยนปัญหากับคนอื่นๆ ปัญหานั้นก็จะกลายเป็นปัญหาสังคม (social issue) เมื่อชาวบ้านที่ต่างคนต่างอดข้าวมาพบปะพูดคุยกัน พวกเขา ก็จะตระหนักว่า นี่ไม่ใช่ปัญหาส่วนตัวของแต่ละครอบครัว แต่เป็นปัญหาโครงสร้างของสังคมที่ทำให้คนจำนวนมากต้องเผชิญกับปัญหาเหมือนกัน

จากความรู้สึกที่ว่า “นี่เป็นชะตากรรมร่วมกัน” ในขั้นแรกเลยจะทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจที่ไม่ได้มีปัญหาแต่เพียงผู้เดียว และในขั้นต่อมาก็จะเกิดพลังใจที่จะแก้ปัญหาพร้อมกับคนอื่นๆ ปรากฏการณ์นี้เป็นคุณสมบัติพิเศษของ “พลังกลุ่ม” (group strength) ดังที่เราเคยเข้าใจปรากฏการณ์นี้แม้แต่ทางด้านกายภาพ เช่นไม้ไผ่สั้น ถ้าเหลาเป็นไม้ซี่เล็ก ๆ จะหักได้ง่าย แต่เมื่อมัดรวมกัน จะเกิดคุณสมบัติพิเศษแบบใหม่คือ ความแข็งแกร่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในไม้ไผ่แต่ละอัน อุปมาอุปไมยนี้ใช้ได้ไม่เฉพาะเรื่องกายภาพเท่านั้น แต่ยังหมายถึงด้านขีดความสามารถ ด้านขวัญและกำลังใจของกลุ่มคนได้ด้วย

3. ความแตกต่างอีกประการหนึ่งระหว่างการวิเคราะห์ชุมชน ตามแนวศาสนา-วัฒนธรรมกับการวิเคราะห์เพื่อการปลุกจิตสำนึกทางการเมืองก็คือเรื่องจุดเน้นหนักในเรื่องเป้าหมายของการวิเคราะห์เพื่อแสวงหาคำตอบในอดีตนั้น นักพัฒนาที่เน้นหนักทางการเมืองต่อสู้ทางการเมืองมีสมมติฐานว่าการที่ชาวบ้านไม่ค่อยกระตือรือร้นแก้ไขปัญหาของตนเองนั้น ก็เพราะไม่ทราบว่าใครเป็นศัตรูของตัวเอง ดังนั้น ในการวิเคราะห์สังคมแบบสำเร็จรูปจากฝ่ายนักพัฒนาจึงจะพยายามวิเคราะห์ปรากฏการณ์ว่า การที่ชาวบ้านต้องประสบกับภาวะความยากจนนั้น เกิดมาจากการถูกเอารัดเอาเปรียบของบุคคลกลุ่มต่างๆ ในสังคม นอกจากเงื่อนไขของความไม่รู้จักว่าใครเป็นศัตรูแล้ว การที่ชาวบ้านยังถูกเอารัดเอาเปรียบอยู่ก็เพราะชาวบ้านยังขาดการรวมตัวเพื่อต่อสู้กับผู้เอารัดเอาเปรียบเหล่านี้ หนทางสู้การแก้ปัญหาจึงต้องเป็นการ

มีระบบระเบียบโครงสร้างที่แน่นอน กล่าวคือมีองค์ประกอบย่อยๆ ของเหตุการณ์นั้น มีกลไก และเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น ดังตัวอย่างเรื่องการเป็นหนี้ที่ได้กล่าวมาแล้ว

3. ทำการสำรวจปัญหาไปพร้อมๆ กันสำรวจความสามารถและศักยภาพทั้งหมดในการแก้ปัญหาเมื่อเกิดปัญหา ในระดับของแต่ละบุคคล จะมีทั้งการหาทางออกระดับส่วนตัว (เช่น ถ้าฝนไม่ตกทำนาไม่ได้ ก็พาครอบครัวไปรับจ้างตัดอ้อย) และการหาทางออกระดับกลุ่มหรือชุมชน (เช่น ถ้าฝนไม่ตก ก็ทำพิธีแห่นางแมวขอฝน เป็นต้น) จากนั้นก็ทำการประเมินและวิเคราะห์ว่า ทางออกแต่ละทางนั้นมีคุณภาพการอะไรบ้าง มีขีดจำกัดมากน้อยเพียงใด แก้ปัญหาได้แบบชั่วคราว หรือมีศักยภาพที่จะแก้ได้ยาวนานพอสมควร ในอนาคตจะมีแนวโน้มเป็นไปในทางใด

นอกจากการวิเคราะห์ศักยภาพจากภายในชุมชนแล้ว ควรสำรวจแหล่งพลังอื่นๆ ที่เป็นเพื่อนหรือเป็นเครือข่ายของความช่วยเหลือของชุมชน เช่น หมู่บ้านใกล้เคียง เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่นักพัฒนา ฯลฯ

4. หลักการที่จำเป็นอีกประการหนึ่งในการวิเคราะห์ก็คือ ในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูลไม่ว่าจะด้วยวิธีการพูดคุย ประชุมกัน สัมมนา การสัมภาษณ์ซักถาม หรือการสังเกตก็ตาม ข้อมูลที่เราได้ในระดับแรกมักจะเป็นข้อมูลในลักษณะการพรรณนา(descriptive) หรือเป็นข้อมูลระดับปรากฏการณ์ (phenomena) เช่น ปัญหาที่ว่าหมู่บ้านแตกสามัคคีกัน หรือแม้แต่การค้นพบคุณค่าที่ดิงามต่างๆ ก็ยังเป็นข้อมูลระดับพรรณนาอยู่

จากข้อมูลในระดับพรรณนาหรือระดับปรากฏการณ์นี้ เราจะต้องวิเคราะห์ไปหาเงื่อนไข/กลไกที่สร้างเสริม สืบทอด หรือทำลายปรากฏการณ์นั้น กล่าวคือ เราจะต้องยกระดับข้อมูลในระดับพรรณนาให้กลายเป็นการอธิบาย (Explanation) การบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลต่างๆ เช่น การรับฟังข้อมูลระดับพรรณนาที่ว่าหมู่บ้านนี้ไม่ได้ปลูกข้าวแต่ปลูกผลไม้ คน

บทบาทเสียใหม่

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของนักพัฒนานั้น เราจำเป็นต้องกล่าวถึงลักษณะพิเศษประการหนึ่งของการวิเคราะห์แนวศาสนา-วัฒนธรรมที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งหนึ่งในตอนต้นๆว่า การวิเคราะห์แบบนี้จะเป็นการวิเคราะห์ร่วมกัน และวิเคราะห์ซึ่งกันและกัน ความจริงแล้วในอดีต เมื่อนักพัฒนาทำการวิเคราะห์ชุมชนนั้น ชาวบ้านเขาก็วิเคราะห์นักพัฒนาเช่นเดียวกัน หากแต่ว่าเขาอาจแอบทำลับหลัง (ที่เราอาจจะเรียกว่าชาวสื่อ นินทา ซุบซิบ ฯลฯ) และการวิเคราะห์ลับหลังนี้ (ทั้งด้านนักพัฒนาและชาวบ้าน) ทำให้ได้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องประการหนึ่ง และยังทำให้ต่างฝ่ายต่างไม่รู้ผลการวิเคราะห์ของอีกฝ่ายหนึ่งด้วย

ฉะนั้น ในท่ามกลางงานพัฒนา ควรจัดสถานการณ์ให้มีการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน และมีการวิเคราะห์ซึ่งกันและกัน ชาวบ้านจะต้องมีสิทธิซักถามนักพัฒนาด้วยว่า เขาเป็นใครมาทำไม เวลาศูนย์ทำงานมีปัญหาอะไร เป็นต้น

สำหรับในเรื่องบทบาทหน้าที่ของนักพัฒนานั้น ก่อนอื่นเราควรเข้าใจว่า การวิเคราะห์แตกต่างไปจากการพูดคุยไปเรื่อยๆอย่างไม่มีเป้าหมาย หากจะมีการพูดคุยกัน ก็ต้องเป็นไปตามค่านิยมของการวิเคราะห์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้นถึงแม้ว่านักพัฒนาจะไม่ได้มีหน้าที่ในการให้คำตอบสำเร็จรูป แต่นักพัฒนามีหน้าที่ที่จะต้องตั้งคำถาม ต้องรู้จักตั้งคำถามให้เป็น สามารถตั้งคำถามชนิดที่เรียกว่า “คำถามชวนคิด” (Inquiry question) ได้

การที่เราจะมีความสามารถในการตั้งคำถามชวนคิดให้ได้นั้น ชั้นแรกเลย เราก็ต้องเข้าใจหลักการแนวคิดและวิธีการต่างๆของ “หลักการวิเคราะห์” ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนนั้น ชั้นตอนต่อไปก็เป็นขั้นตอนของการฝึกฝนการใช้คำถามอันเป็นคำถามแบบที่เรามีเข็มมุ่งอยู่ในใจ (ไม่ใช่มีคำตอบ

กันว่า คนที่ยากจนที่สุดนั้นไม่มีเวลา ไม่มีเงินทุน และไม่มีโอกาสเหลือเพื่อที่จะมาร่วมเสื่องานกับศูนย์ฯ อีกประการหนึ่งลักษณะการทำโครงการของศูนย์ฯ นั้น เป็นลักษณะที่ต้องการการส่งเงินทุนที่ศูนย์ฯ ให้ความช่วยเหลือคืนมา (เพื่อนำเงินดังกล่าวไปหมุนเวียนให้แก่กลุ่มอื่นๆต่อไป) แต่ในกรณีของธนาคารข้าว หากสมาชิกเป็นคนยากจนทั้งหมด ทุกคนก็จะกู้ข้าวไปกินหมด และหากสมาชิกส่วนใหญ่ไม่สามารถจะนำมาใช้คืนได้ กิจการธนาคารข้าวก็จะล่มสลาย (ปัญหานี้เมื่อใช้วิธีการทำงานตามแบบชาวบ้านจะสามารถแก้ไขได้)

ในระหว่างที่ศูนย์ฯ ได้ใช้เครื่องมือการแสวงหากลุ่มผู้ที่สนใจตามแบบระยะที่สองและสามนี้ ก็จะเกิดผลสืบเนื่องข้างเคียงตามมาหลายประการ เช่น

1. แม้ศูนย์ฯ จะมีเป้าหมายมุ่งไปที่กลุ่มคนยากจน แต่ในทางปฏิบัติ กลุ่มคนยากจนกลับไม่ให้ความสนใจ หรือมีฉะนั้นก็ไม่สามารถเข้าร่วมกลุ่มพัฒนาได้ ดังนั้น สมาชิกในโครงการจึงได้แก่กลุ่มชาวนาระดับกลางหรือชาวนาที่มีฐานะดีเป็นส่วนใหญ่

2. เนื่องจากศูนย์ฯ ได้ใช้ผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือดึงดูดใจสมาชิก ดังนั้น กลุ่มคนที่มีศีลธรรมที่ไม่โอโลก ไม่หวังผลประโยชน์ จึงไม่สนใจที่จะเข้ากลุ่ม หรือกลุ่มคนที่มีความระมัดระวังตัวเป็นพิเศษในการที่มีบุคคลภายนอกมาเสนอผลประโยชน์ให้ก็จะไม่มาเข้ากลุ่มเช่นกัน

3) ฉะนั้น เมื่อศูนย์ฯ นำเอาโครงการเศรษฐกิจเข้าไปก่อน กลุ่มผู้สนใจที่ศูนย์ฯ ได้มากที่สุดคือ กลุ่มผู้ที่สนใจโครงการเศรษฐกิจของศูนย์ฯ นั้นเอง และหลายครั้งที่โครงการต่างๆ เหล่านั้น อาจจะไม่ใช้ความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านกลุ่มนั้น หรือความต้องการของชุมชนทั้งหมด เพียงแต่เป็นโครงการที่ศูนย์ฯ สนใจจะสนับสนุนมากกว่า

เมื่อจำนวนสมาชิกส่วนใหญ่ที่เข้ามารวมกลุ่มมีแรงจูงใจที่ต้องการจะ

2. “กลุ่มสนใจ” จะเป็นเสมือน “สนามทดสอบความพร้อม” ของชาวบ้านว่า นอกจากจะมี “ความพร้อมด้านความคิด” ที่จะทำอะไรร่วมกันสักอย่างหนึ่งแล้ว ยังมี “ความพร้อมด้านการลงมือกระทำอย่างจริงจังหรือไม่” และปัญหาที่สำคัญที่สุดก็คือ “ความพร้อมที่จะรับผิดชอบร่วมกัน” จากประสบการณ์ของสภานั้น เราได้พบว่า “ช่องว่างระหว่างความพร้อมด้านคำพูดกับความพร้อมด้านการกระทำนั้น” มีระยะห่างกันมาก และจำนวนคนที่เข้าร่วมกิจกรรมเมื่อเริ่มต้นกับเมื่อลงท้ายก็จะมีปริมาณที่แตกต่างกันด้วย

เนื่องจาก “กลุ่มสนใจ “ นี้สามารถจะใช้เป็นสนามทดสอบความพร้อมของชาวบ้านได้ ดังนั้นศูนย์สังคมพัฒนาฯ บางแห่งจึงได้คิดเครื่องมือพิเศษเฉพาะขึ้นมา เพื่อทั้งทดสอบและเตรียมความพร้อมของชาวบ้าน ร่วมกันในการทำกิจกรรมที่มีเนื้อหาและรูปแบบใหม่ เช่น ศูนย์ฯ เชียงใหม่ ได้แยกประเภทของงานที่ชาวบ้านทำออกเป็น 2 ชนิด คือ ประเภทแรก “กิจกรรม “ (activity) เป็นงานที่ชาวบ้านคิดทำขึ้นมาเองในระดับเล็กๆ มีวงเงินไม่สูง จะเป็นกิจกรรมประเภทใดก็ได้แต่ความต้องการของกลุ่ม หากว่าจะต้องอาศัยการริเริ่ม ความพยายาม และการพึ่งตนเองอย่างมากที่สุดของชาวบ้าน องค์กรภายนอกเช่นศูนย์ฯ จะมีส่วนช่วยเหลือ (โดยเฉพาะเงินทุน) เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

หลังจากที่ชาวบ้านได้บทเรียนการทำงานร่วมกันแล้ว และได้พิสูจน์ต่อตัวเองและผู้อื่นแล้วว่า มีขีดความสามารถและมีความพร้อมที่จะทำงานร่วมกันโดยพิจารณาจาก “ผลของกิจกรรม” ที่เกิดขึ้น ต่อจากนั้น ศูนย์ฯ จึงแนะนำให้ชาวบ้านดำเนินงานประเภทที่สองที่เรียกว่า “โครงการ” (project) อันเป็นประเภทของกิจกรรมที่มีขนาดใหญ่ขึ้น (เช่น ธนาคารควาย หาแหล่งน้ำ ฯลฯ) ทั้งในแง่เงินทุน จำนวนสมาชิก และผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น

3. เนื่องจาก “กลุ่มสนใจ” เป็นเสมือนกองทัพน้อยในการติดต่อกับโลกภายนอก ดังนั้น “กลุ่มสนใจ” จึงเป็นเสมือนแหล่งแรกที่จะเปิดรับ

สารบัญ

หน้า

- 1.เกริ่นนำ: เส้นทางเดินของนิเทศศาสตร์ผ่านสื่อพิธีกรรมพื้นบ้าน
2. พัฒนาการขององค์ความรู้เรื่องการใช้และการพัฒนาสื่อพิธีกรรม
3. ข้อตกลงเบื้องต้นของกระบวนการทัศน์ใหม่ของการใช้และการพัฒนาสื่อพิธีกรรม
 - 3.1 สอนคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม"
 - 3.2 การพิจารณาว่า "พิธีกรรม" เป็นรูปแบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง
 - 3.3 คุณลักษณะของ "สื่อพิธีกรรม"
 - 3.4 การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก
4. แนวทางและเครื่องมือการทำงานกับสื่อพิธีกรรมตามแนวนิเทศศาสตร์กระบวนการทัศน์ใหม่
5. เครื่องมือการทำงาน: การวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมอย่างมีพลวัต
6. แนวคิด/ทฤษฎีของกระบวนการทัศน์ใหม่ในการใช้และพัฒนาสื่อพิธีกรรม
7. การวิเคราะห์ข้อเด่น/ข้อจำกัด และบทเรียนการทำงานกับสื่อพิธีกรรม

เดิม" กับ "กระบวนทัศน์" ที่อยู่ในแวดวงของสาขาวิชาการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเอง ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังของทั้งสองกระบวนทัศน์นั้นมีความแตกต่างกัน แม้ว่าแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากทั้ง 2 กระบวนทัศน์จะมีจุดร่วมกันตรงที่เน้น "การมีส่วนร่วม/แทรกแซงจากภายนอก" (เช่น นักนิเทศศาสตร์ นักพัฒนา หน่วยงานราชการ ฯลฯ) แต่ทว่าในกระบวนทัศน์เดิมนั้นก็ดูจะมุ่งไปที่ "การคิดแต่จะนำเอาสื่อพื้นบ้าน" มาใช้เพียงแง่มุมเดียว ในขณะที่กระบวนทัศน์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้นจะเน้นทั้งการใช้และการพัฒนาสื่อพื้นบ้านไปพร้อมๆกัน ที่เรียกว่า เป็นกลยุทธ์แบบเส้นด้ายคู่ (Double-knit strategy)

ความแตกต่างระหว่าง 2 กระบวนทัศน์นี้น่าจะเกิดขึ้นเนื่องมาจากทฤษฎีหนุนหลังที่แตกต่างกัน กระบวนทัศน์เดิมนั้นจะวางอยู่บนทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ที่พิจารณาว่า สื่อพื้นบ้านนั้นเป็นเสมือน "สถาบันย่อย" หรือ "อวัยวะส่วนหนึ่ง" ของสังคม/ร่างกายทั้งหมด และเมื่อเกิด "อวัยวะแบบใหม่" คือสื่อมวลชนขึ้นมา สื่อพื้นบ้านก็เริ่มลดบทบาทหน้าที่ลงไป และหากยิ่งหมดบทบาทหน้าที่ไปทุกที ก็อาจจะทำให้สถาบันสื่อพื้นบ้านสูญสลายไปจากสังคม ดังนั้น การธำรงรักษาสื่อพื้นบ้านให้อยู่คู่กับสังคมก็คือ ต้องเพิ่มขยายหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน (ที่ทฤษฎีนี้มักจะระบุว่า แต่เดิมนั้นสื่อพื้นบ้านส่วนใหญ่ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงเท่านั้น) ให้มากขึ้น ด้วยการเพิ่ม "บทบาทของการพัฒนา" ให้แก่สื่อพื้นบ้าน (คำอธิบายนี้มองมาจากจุดยืนของการหวังโยนชะตากรรมของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งอาจจะแตกต่างจากอีกคำอธิบายหนึ่งที่ระบุว่า เหตุผลที่การพัฒนาจำเป็นต้องหันมาใช้สื่อพื้นบ้านนั้นก็เพราะการใช้สื่อมวลชนไม่ได้ผลตามที่คาดหวังไว้) จากทัศนะที่ "มุ่งจะใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา" ดังกล่าว จึงนำไปสู่แนวทางการศึกษาสื่อพื้นบ้านที่เริ่มต้นด้วยการค้นหาคุณลักษณะที่เหมาะสมและคู่ควรที่จะนำมาใช้เพื่อการพัฒนา แสวงหาแนวทางว่าจะนำมาใช้ได้อย่างไร จะหวังผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นได้แค่ไหน รวมทั้งข้อพึงระมัดระวังในการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่อมิให้เกิดความเสียหายแก่สื่อพื้นบ้านเอง เป็นต้น (ดูตัวอย่างใน จุมพล รอด

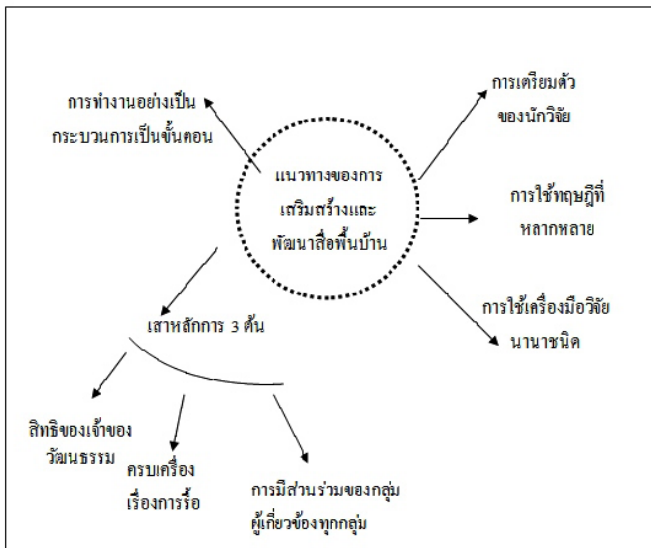
สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน" โดยอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์และคณะ (2547) ก่อนหน้าที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมเรื่องสื่อพิธีกรรมพื้นบ้านของผู้เขียนเอง ทำให้ได้ข้อสรุปว่า หากเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีได้มีขนาดใหญ่และมีขอบเขตครอบคลุมกว้างขวาง เช่น โนรา หรือมิใช่สื่อที่มีศักยภาพในการปรับตัวอย่างสูงและมีอายุยืนยาว คู่มากับชุมชนเช่นหมอลำ แต่ทว่าเป็นสื่อที่มีลักษณะเน้นหนักไปในด้านเดียว คือ ด้านพิธีกรรมหรือเป็นสื่อที่มีอาณาบริเวณครอบคลุมอย่างจำกัด เช่น สิ่งศักดิ์อยู่ในสายตระกูล เช่น ผีป๋วย่า เพลงบอก ซี่ละ ฯลฯ สื่อพื้นบ้านประเภทหลังนี้มักจะอยู่ในสถานภาพที่ "สื่อเอาตัวไม่รอด" ในยุคปัจจุบัน และเป็นสื่อที่เรามักจะได้รับฟังเรื่องราวรายละเอียดไปพร้อมๆกับการแจ้งข่าวว่า "นี่ก็เป็นผู้ประกอบพิธีเตี๊ยะคริมคนสุดท้ายแล้ว อายุ 80 ปีแล้ว" หรือเป็นประกาศข่าวมรณกรรมของสื่อพิธีกรรมพื้นบ้านนั้นไปพร้อมๆกัน

และสำหรับในแวดวงการศึกษา ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า ในการลงไปศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสื่อพิธีกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ ก็มักจะมีการหยิบจับเอาเนื้อหาของสื่อพิธีกรรมพื้นบ้านเล็กๆเหล่านั้นมาพรรณนาอย่างละเอียด ในบางกรณีก็อาจจะวิเคราะห์เงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้สื่อพิธีกรรมดังกล่าวสูญสลายไปว่าเป็นเพราะอะไรที่ทำให้ป่วยไข้หรือตายไปได้อย่างไร อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังไม่พบงานศึกษาที่เปิดเผยเคล็ดลับว่า สำหรับสื่อพิธีกรรมที่ล่มสลายไปนั้นจะสามารถรื้อฟื้นชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ได้หรือไม่หรืออย่างไร โดยเฉพาะหากเป็นการรื้อฟื้นที่เกิดมาจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของเจ้าของวัฒนธรรม มิใช่การอนุรักษ์สื่อพิธีกรรมที่เกิดจากกลุ่ม/บุคคล/หน่วยงานภายนอก

แต่ทว่างานของคุณอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์และคณะ (2547) ที่ได้ทดลองใช้กระบวนการค้นคว้าใหม่ด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาทำการรื้อฟื้นสื่อพิธีกรรมในชุมชน ต.วอแก้ว อ.ห้างฉัตรจ.ลำปาง โดยใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนที่ได้ตัดสินใจเลือกที่จะฟื้นฟูประเพณีไหว้ผีป๋วย่า งานวิจัยชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นการเปิดม่านฟ้าใหม่ของการศึกษาวิจัยเรื่องสื่อพื้นบ้านเช่นสื่อพิธีกรรมที่

ได้สูญสิ้นไปแล้วว่า เรายังมีความหวังที่จะฟื้นคืนชีพสื่อพิธีกรรมที่ล้มหายตายจากไปแล้วให้หวนกลับมามีชีวิตใหม่ได้ และในการตั้งวัตถุประสงค์และดำเนินงานวิจัยนั้น คณะวิจัยก็ไม่เพียงแต่จะแสวงหาแนวทางฟื้นฟูเท่านั้น หากทว่าได้ลงมือปฏิบัติการจริงในลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน (Participatory Action Research - PAR) รวมทั้งได้ติดตามผลเพื่อเปรียบเทียบอย่างเอาจริงเอาจัง

จากงานวิจัยชิ้นนี้ ชุดโครงการวิจัย "การสื่อสารเพื่อชุมชน" ได้สังเคราะห์บทเรียนออกมาว่า การดำเนินงานเพื่อการฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมที่ใกล้จะสูญหายหรือสูญสลายไปแล้วนั้น อย่างน้อยจะต้องการองค์ประกอบ 5 ส่วน ใน 5 ส่วนนี้ ส่วนแรกจะเกี่ยวข้องกับตัวนักวิจัย อีก 2 ส่วนต่อมาจะเกี่ยวข้องกับงานวิจัย และอีก 2 ส่วนสุดท้ายจะเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 1: แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาสื่อพื้นบ้าน

(1) การเตรียมตัวของนักวิจัย ก็คือการติดตั้งความเข้าใจเกี่ยวกับ

ภายใน 1 วัน จึงเป็นที่มาของชื่อนามว่า "กฐินเล่น"

แต่ในขณะที่ตัวสื่อพิธีกรรมออกแบบไว้อย่างซับซ้อนและเรียกร้องให้มีการระดมพลังความร่วมมือจากผู้คนอย่างมากมายนั้น ผู้รับผิดชอบโครงการสืบสานตำนาน "บุญจุกฐิน" คือ คุณเกศินี คำทวี (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ) ก็ได้เลือกชุมชนเป้าหมายที่เป็นชุมชนเมืองและเป็นชุมชนย่านตลาด ซึ่งเป็นชุมชนที่ยากต่อการระดมความร่วมมือเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากชุมชนเช่นนี้จะประกอบด้วยผู้คนที่มาจากหลากหลายแหล่ง ไม่ได้เป็นเครือญาติกัน ไม่มีสายสัมพันธ์แรงเกาะเกี่ยวใดๆ และเนื่องจากตลาดเปิดหมุนเวียนตลอดเวลา จึงเป็นชุมชนที่ไม่เคยหลับและยากต่อการบริหารจัดการเวลาให้มาทำกิจกรรมร่วมกันอย่างพร้อมเพรียงได้

ท่ามกลางเงื่อนไขที่ยากลำบากทั้งหลายนี้ คณะทำงานในโครงการสืบสานตำนาน "บุญจุกฐิน" ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า หากมีวิธีการออกแบบบริหารจัดการกิจกรรมให้มีประสิทธิภาพก็สามารถจะระดมพลังความร่วมมือจากผู้คนมาประกอบพิธีกรรมกฐินเล่นได้ และเมื่อได้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมแล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากสื่อพิธีกรรมดังกล่าวก็คือ การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เครือข่ายของชุมชนให้มากขึ้น (สนใจดูรายละเอียดในพิชญา วรสารพิสุทธิ์, 2550)

(3) พิธีกรรมเป็นเครื่องหมายของการเปลี่ยนผ่านสถานะ

แนวคิดเรื่อง "พิธีกรรม" เป็นเครื่องหมายของการเปลี่ยนผ่านสถานะนั้น เริ่มมาจากนักวิชาการด้านมานุษยวิทยา Arnold van Gennep (1909) ที่เริ่มด้วยการสังเกตวัฏจักรชีวิตของปัจเจกบุคคลคนหนึ่งๆว่า จะต้องมีส่วนเวลาที่ผ่านพ้นวัยต่างๆ เริ่มตั้งแต่เกิด เป็นเด็กอ่อน เป็นเด็กโต เข้าสู่วัยรุ่น เป็นหนุ่มสาว แต่งาน ฯลฯ และในแต่ละช่วงวัยนั้น จะมีเครื่องหมายสำคัญที่เป็นตัวบ่งชี้การเปลี่ยนผ่านจากสถานะหนึ่งไปสู่อีกสถานะหนึ่งคือ พิธีกรรมที่เขาเรียกว่า "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" (rite of passage) ตัวอย่างเช่น พิธีโกนจุกในอดีตจะเป็นเครื่องหมายของการเปลี่ยนจาก "สถานะเด็ก" ไปสู่

"ความเข้มงวด" ดังกล่าวจึงจะสามารถแสดงให้เห็น "อัตลักษณ์/ ลักษณะเฉพาะตัว" ของพิธีกรรมนั้นๆได้

(6) พิธีกรรมเป็นภาษาที่สร้างสรรค์ได้

คุณลักษณะข้อนี้เป็นลักษณะที่เป็นทวิลักษณ์ (duality) ที่ตรงกันข้ามกับคุณลักษณะในเรื่องความเข้มงวดและเป็นทางการที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ กล่าวคือ สื่อพิธีกรรมนั้นจะมีลักษณะเหมือนภาษาซึ่งมีลักษณะ 2 ด้าน ด้านแรกคือ ด้านของความเข้มงวด ด้านที่เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ (การมีไวยากรณ์เป็นรูปแบบที่ชัดเจนที่สุดของภาษา) แต่ในอีกด้านหนึ่ง ภาษาก็มีลักษณะที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่อยู่เสมอ เช่น การเกิดขึ้นของคำใหม่ๆ การเกิดขึ้นของความหมายใหม่ๆ จากคำเดิม การเกิดคำแสด เป็นต้น มีแต่ภาษาที่ตายแล้ว (เช่น ภาษาลาติน ภาษาบาลีสันสกฤต) เท่านั้นที่ไม่มีมีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆขึ้นมา สื่อพิธีกรรมเองก็เช่นเดียวกัน

ดังนั้น แม้อด้านหนึ่งพิธีกรรมจะเป็นรูปแบบการสื่อสารที่มีมิติของความเข้มงวดเป็นแบบแผนที่แน่นอน มีกฎกติกาที่บังคับไว้แบบเป็นทางการ แต่ในอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมก็เป็นพื้นที่ที่สร้างสรรค์และสามารถออกแบบท่วงทีลีลาใหม่ๆ (improvise) ออกไปได้อยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นอยู่ในปัจจุบันก็เช่น บรรดาพิธีกรรมประดิษฐ์ขึ้นใหม่ทั้งหลาย พิธีกรรมการบวชป่า (ที่สร้างสรรค์ดัดแปลงมาจากการบวชคน) หรือพิธีกรรมสืบชะตาวังน้ำบ้านท่าราบเพื่อการอนุรักษ์กลุ่มแม่น้ำป่าสัก จ.สระบุรี(ดูภททิรา วิริยะสกุล ธรรม,2551)

การสร้างสรรค์ดัดแปลงพิธีกรรมนั้นเริ่มตั้งแต่ตัวพิธีกรรมเองเลย เนื่องจากพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำนี้เป็นพิธีกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยดัดแปลงมาจากประเพณีสืบชะตาคน/เมืองอันเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนา มาเป็นพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ โดยยังคงเนื้อหาความหมายเดิมเอาไว้ คือการต่อชะตาอายุของ "สิ่งที่จะสืบ" ให้ยาวนานต่อไป ในส่วนของรูปแบบนั้น ก็ได้คงรูปแบบประเพณีการสืบชะตาแบบดั้งเดิมเอาไว้ แต่ก็ได้เพิ่มเติมบทบาทใหม่ให้แก่พิธีกรรมในการอนุรักษ์สายน้ำ และนอกจากนั้นก็เพิ่มเติม

สร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การทำงานด้านวัฒนธรรมเชิงรุก โดยเริ่มจาก "การมองให้ครบเครื่องเรื่อง S-M-C-R" ส่วนมูลค่าเพิ่มในลำดับต่อมาก็คือ การเสริมเพิ่มกลยุทธ์แบบใหม่ๆของการสืบทอดวัฒนธรรม

แต่เดิมนั้น กลยุทธ์ที่ชุมชนใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมจะมีอยู่ 2 กลยุทธ์ใหญ่ๆ กลยุทธ์แรกคือ ปู่สอนหลาน (เน้นการใช้วจนภาษาเป็นเครื่องมือถ่ายทอด) เช่น การเล่านิทานรอบกองไฟ การร้องเพลงคำวซอสั่งสอนจริยธรรม การร้องหมอลำ/เพลงเรือ/การทำบทโนรา เป็นต้น

อีกกลยุทธ์หนึ่งคือ ปู่ย่าพาทำ (เน้นการลงมือปฏิบัติแบบว่า "ไม่พูดพาล่าม เอาแต่ทำเพลง") เช่น ปู่ย่าตายายจะพาลูกหลานเข้ามาร่วมงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ สอนลูกหลานให้สวดมนต์ไหว้พระ หรือทอผ้า แกะหนัง แทงหยวก สานหมวกกุยโล้ยเลย โดยไม่ต้องพูดอบรมสั่งสอนให้มาก ความด้วยการฝึกฝนลงมือปฏิบัติ ลูกหลานก็จะค่อยซึมซับคุณค่า/สุนทรียะ/ความหมาย-ความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองไปที่ละเล็กละน้อย การสืบทอดสื่อพิธีกรรมจะใช้รูปแบบนี้อย่างมาก

สำหรับสองกลยุทธ์ที่กล่าวมานี้ แม้จะมีความแตกต่างกันที่เห็นได้อย่างค่อนข้างชัดเจนคือ แบบแรกเน้นการพูดเจรจา แบบหลังเน้นการลงมือปฏิบัติ แต่ทว่าลักษณะร่วมที่เหมือนกัน (ในแง่มุมมองของการสื่อสาร) ก็คือ เป็นกลยุทธ์ที่ถือเอา "ผู้ส่งเป็นตัวตั้ง" (Sender-oriented approach) เพราะการที่จะอบรมสั่งสอนเรื่องอะไร หรือจะพาทำอะไร/อย่างไร ยังอยู่ที่ปู่ย่าตายายเป็นผู้กำหนด รวมทั้งเป็นกลยุทธ์ที่ต้องใช้เวลาแบบค่อยๆสั่งสมไปที่ละเล็กละน้อย

กลยุทธ์ทั้งสองแบบนี้เคยใช้งานได้เป็นอย่างดีในครั้งอดีต เมื่อเงื่อนไขสภาพชีวิตเอื้ออำนวย หากทว่าในปัจจุบันนี้ ธรรมเนียมของลูกหลานในการแสวงหาความรู้นั้นเปลี่ยนแปลงไป เด็กๆสมัยใหม่จะมีลักษณะ active มากขึ้นในการแสวงหาความรู้ รวมทั้งระยะเวลาที่เด็กจะได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ (รวมทั้งวัฒนธรรมพื้นบ้าน) ก็หดตัวลง (Time Compression) สถาบันต่างๆในสังคมที่มีหน้าที่ในการอบรมบ่มเพาะเด็ก/เยาวชนจึงได้มีการปรับตัวเพื่อตอบ

แห่งพิธีกรรม (Political Economy of Ritual) ที่มีข้อเสนอที่ตรงกันข้ามกับสำนักคิดหน้าที่นิยม (Functionalism) นักคิดในสำนักนี้ เช่น M. Bloch หรือ P. Bourdieu เสนอว่า หน้าที่ที่แท้จริงของสื่อพิธีกรรมนั้นมิใช่การสมานรอยร้าวให้แก่โลก/สังคมที่เป็นจริง หากแต่เป็นพื้นที่ที่ปิดบังความขัดแย้งในสังคมต่างหาก หรือมิฉะนั้น ในโลกพิธีกรรมก็อาจจะเป็นพื้นที่ที่ผู้ด้อยอำนาจจะใช้ในการต่อรองหรือคัดค้านอำนาจที่มีอยู่ในสังคม ดังนั้น ในการวิเคราะห์การประกอบพิธีกรรมหนึ่งๆ เราจึงอาจจะได้เห็นว่ ในแต่ละพิธีกรรมนั้นจะแสดงให้เห็นความหลากหลาย ซับซ้อนและความขัดแย้งระหว่างอำนาจและความรู้ชุดต่างๆ ในประสบการณ์ของพิธีกรรม คนที่ด้อยอำนาจ คนที่ด้อยโอกาส จะสามารถแสดงถึงพลังในความเข้าใจเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของตัวเองในสังคม ในแบบฉบับของตนเอง ตัวอย่างเช่น บทบาทของผู้หญิงที่อาจจะด้อยอำนาจในสภาพชีวิตปกติ แต่กลับได้มาแสดงอำนาจในฐานะร่างทรงของพิธีกรรม เป็นต้น (ดูตัวอย่างงานวิเคราะห์พิธีกรรมในแนวคิดเช่นนี้ในปราณี วงษ์เทศ, เพศและวัฒนธรรม, 2534)

(5.4.3) หลักเกณฑ์ในการเข้าร่วม การคัดเลือกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะเข้าไปมีบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมขั้นตอนต่างๆนั้น จะมีเหตุผล/หลักเกณฑ์ในการเข้าร่วม ตัวอย่างเช่น ผู้ที่จะประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เรียนรู้เรื่องการประกอบพิธีกรรมมา มิใช่การสืบทอดทางสายเลือด การถ่ายทอดตำแหน่งผู้สืบทอดผู้นำของชีละนั้น จะต้องผ่านพิธีกรรมเสี่ยงไก่ มิใช่มนุษย์มาคัดเลือกกันเอง เป็นต้น

(5.5) ระบบการแบ่งงานกันทำ เนื่องจากสื่อพิธีกรรมมักเป็นสื่อที่ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยๆมากมายหลายชนิด ดังนั้น จึงมีการจัดระบบการแบ่งงานกันทำอย่างแน่นอนตายตัวว่าคนกลุ่มไหนจะต้องทำงานอะไร

ตัวอย่างเช่น พิธีทอดกฐินแบบชาวส่วยที่เรียกว่า "ถวดแทน" ในโครงการสืบสานประเพณี "ถวดแทน" บ้านยางตะพาย จ.พิจิตร จะต้องมีการแบ่งระบบงานให้คนกลุ่มต่างๆไปทำงานดังนี้

- กลุ่มรำมวย/รำตักใต้

แต่จะมีพิธีกรรมบางประเภทที่จะกระทำในช่วงเวลาพิเศษที่มีปัญหาเกิดขึ้น (crisis period) และเป้าหมายของพิธีกรรมก็เพื่อแก้ไขปัญหาหรือวิกฤติที่เกิดขึ้น เช่น พิธีกรรมกินหมูล้างดินของชาวผู้ไทในจ.อำนาจเจริญ กระทำขึ้นเพื่อแก้ปัญหาผู้หญิงที่ออกนอกถิ่นนอกทางผีนกภูระเบียบของชุมชน ในเรื่องเพศสัมพันธ์ ส่วนพิธีเหยา/แข่งชะนาม/รำผีไท้ เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วย เช่นเดียวกับพิธีเต้าแม่ นางตั้ง ซึ่งต้องการแก้ปัญหาฝนฟ้าแล้ง หรือพิธีตุ้มโอมส่อนขวัญก็ต้องการเรียกขวัญผู้ที่ประสบอุบัติเหตุ ให้กลับคืนมา มีสุขภาพร่างกายจิตใจที่เป็นปกติอีกครั้งหนึ่ง

(5.6.3) การศึกษาเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังช่วงเวลา การที่บรรพบุรุษของเราได้กำหนดช่วงเวลาในการทำพิธีกรรมเอาไว้ นั่น ท่านได้กระทำอย่างมีเหตุผลมีผลอยู่เบื้องหลัง (เพียงแต่ที่เราคนรุ่นหลังอาจจะถอดรหัสเหตุผลเหล่านี้ไม่ออก) ตัวอย่างเช่น งานทำบุญทำทานในช่วงวันเพ็ญเดือนสามของชาวไทพวน จ.เพชรบูรณ์ ก็มีเหตุผลว่า ช่วงเดือนสามนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยิ่งเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ๆ จึงเป็นช่วงเวลาที่เหมาะที่จะมีข้าวถวายวัด และทำทานแก่คนยากจน อีกประการหนึ่ง การมีกิจกรรมเผาข้าวหลามถวายพระนั้น ก็เพราะข้าวที่ยิ่งเก็บเกี่ยวใหม่จะใช้ทำเผาข้าวหลามได้รสชาติดี

พิธีกรรมประเภทสู่ขวัญควาย สู่ขวัญข้าวใส่ฝู่นนา ก็เช่นเดียวกัน เป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นในช่วงเวลาหลังจากเสร็จการทำนาแล้ว ดังนั้น เป้าหมายของพิธีกรรมก็คือ การระลึกถึงบุญคุณของสัตว์ที่ได้ใช้งานเช่นวัวควาย หรือการระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพในข้าวที่หล่อเลี้ยงชีวิต

มิติเรื่องช่วงเวลาที่จะมีคุณสมบัติปลุกย่อยที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะมีผลสืบเนื่องต่อมาถึงเรื่อง "การปรับเปลี่ยน" ว่าจะสามารถต่อรองได้หรือไม่ เพราะความแข็งตัวในเรื่องช่วงเวลาของแต่ละพิธีกรรมไม่เหมือนกัน เช่น งานสงกรานต์นั้นจะปรับเปลี่ยนไม่ได้เลยเช่นเดียวกับงานเพ็ญเดือนสาม ในขณะที่พิธีกรรมเช่นเหยา ค้ำโพธิ์ค้ำไฮ ฯลฯ อาจจะไม่เคร่งครัดมากนัก พอต่อรองปรับเปลี่ยนได้ อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่อง "ช่วงเวลา" ก็เป็นความคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดและมีความเชื่อมากมายที่กำกับอยู่ข้างหลัง

ความหมายของพิธีกรรมนั้นได้หลุดร่วงจางหายไปจากความเข้าใจของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม" ที่เรียกว่า "ทำพอเป็นพิธี" ดังนั้น ทุกวันนี้ถ้าถามเด็กๆว่า ทำไมจึงต้องมีการอาราธนาก่อนพระจะเทศน์ การอาราธนามีความหมายว่าอะไร มีบทบาทอย่างไร เด็กๆจะไม่รู้เรื่องเลย ในพิธีไหว้ผีปวย่า ทำไมต้องเอาไก่ของแต่ละบ้านมาจิกแล้วย่ำร่วมกัน จากนั้นก็ตักแบ่งกันกิน จะไปซื้อย่าขึ้นไก่อมาจากตลาดเลยได้หรือไม่ เป็นต้น (ดู อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์, 2547)

สื่อพิธีกรรมที่เหลือแต่รูปแบบแต่ปราศจากความหมายนี้ เปรียบประดุจ "ซากร่างกาย ที่ไร้วิญญาณ" สภาพอาการร่อแร่ของสื่อพิธีกรรมเช่นนี้ คงจะเอาไปใช้ช่วยสร้างสุขภาวะของคนและชุมชนหรือนำไปพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆไม่ได้ผล เพราะเพียงลำพังตัวพิธีกรรมเองก็ยิ่งแทบจะเอาตัวไม่รอด

ฉะนั้น วิธีการฟื้นฟู ซ่อมแซม ปฏิสังขรณ์ สื่อพิธีกรรมจึงจำเป็นต้องกระทำเป็นเบื้องต้นเสียก่อน และช่วงเวลาที่จะกระทำได้อีกคือ "ช่วงก่อนและช่วงหลัง" การประกอบพิธีกรรมนี้เอง

(5.9.1) ขั้นตอนเตรียมการก่อนทำพิธีกรรม

จากตัวอย่างโครงการเทศน์มหาชาติเพื่อสุขภาวะชุมชน วัดศรีสุพรรณ ต.หายยา จ.เชียงใหม่ ซึ่งเป็นกรณีของสื่อพิธีกรรมที่อยู่ในบริบทแวดล้อมของสังคมเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุอย่างมาก สังคมทุกส่วนเสียวิถุกอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเข้าบงการ ไม่ละเว้นแม้แต่สถาบันศาสนา และการประกอบพิธีกรรม (ดูรายละเอียดของโครงการในกาญจนา แก้วเทพ, การจัดการความรู้ฯ, 2551) ฉะนั้น สภาพแวดล้อมของชุมชนเจ้าของพิธีกรรมจึงเต็มไปด้วยความแตกแยกขัดแย้งอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ/การเมือง ส่วนตัวพิธีกรรมเทศน์มหาชาติเองก็ซบเซาและผิดเพี้ยนไปจากเป้าหมายเดิมจากที่เคยเป็นสื่อพิธีเพื่อเสริมสร้างความสามัคคีเป็นปึกแผ่นของชุมชน ก็กลายเป็นพิธีกรรมที่มีแต่พระและเณรเท่านั้นเป็นผู้ดำเนินการ

ดังนั้น ในขั้นตอนของการตระเตรียมเพื่อจะฟื้นฟูพิธีเทศน์มหาชาติ

เด็ก ฯลฯ กิจกรรมที่หลากหลายเหล่านี้ล้วนมุ่งหน้าไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ การติดตั้งความรู้/ความเข้าใจเรื่องความหมาย/ความสำคัญ/บทบาทของ พิธีกรรมต่อชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งถือเป็นการตระเตรียมที่ต้อง "เกี่ยวกัน ทั้งปี" แม้จะมี "งานวันเดียว" ก็ตาม

(ค) การตระเตรียมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เนื่องจากสื่อ พิธีกรรม (เปรียบได้กับตัว text) ทุกประเภทมีคุณสมบัติร่วมกับสื่อพื้นบ้าน ทุกชนิด คือเป็นต้นไม้ที่ไม่อาจล่องลอยอยู่ในสุญญากาศได้ แต่จะต้องมีเนื้อ ดินรองรับ ซึ่งก็คือ "บริบทของชุมชน" (context) และต้นไม้ที่สื่อพิธีกรรม นั้นจะต้องการพื้นดินที่มีคุณสมบัติความเป็นกรดต่างแบบเฉพาะตัว เช่น ชุมชนที่มีความแตกแยกก้าวร้าวฉาน ก็จะปลูกต้นไม้พิธีกรรมสื่อเทศน์มหาชาติ ไม่ได้ หรือชุมชนที่ปราศจากความร่วมแรงร่วมใจกันอย่างแท้จริง ก็จะ ประกอบพิธีกรรมจุลกฐิน/กฐินเล่นไม่ได้ดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น ผู้ทำ โครงการเทศน์มหาชาติหรือจุลกฐินจึงต้องมีการ "ปรับสภาพความเป็นกรด เป็นด่าง" ของชุมชนเสียก่อน

อนึ่ง การตระเตรียมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน (ซึ่งอยู่ในโลกของ ชีวิตจริง) ให้มีความสมานฉันท์ปรองดองกันนั้น ก็เพื่อเขยิบความสัมพันธ์ ระหว่าง "โลกแห่งพิธีกรรม" กับ "โลกแห่งความเป็นจริง" ให้เข้ามาใกล้ชิด และสอดคล้องกันมากยิ่งขึ้นดังที่ได้กล่าวถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโลก แห่งพิธีกรรมและโลกแห่งความเป็นจริงที่ผ่านมา

สำหรับการตระเตรียมความพร้อมเรื่อง "ความสัมพันธ์ของคนใน ชุมชน" ซึ่งเป็นหน่วยที่สูงขึ้นมากกว่า "วัตถุ/สิ่งของ" หรือ "ตัวบุคคล" นั้น เป็น สิ่งที่คนโบราณให้ความสำคัญมาก ดังปรากฏใน "กิจกรรมที่หลากหลายก่อน จะมีการประกอบพิธีกรรม" เช่น การฝึกซ้อมสวดสรภัญญะ ในธรรมเนียม อีสาน ก่อนจะทำพิธีกรรมบางอย่าง ผู้ทำพิธีจะนุ่งขาวห่มขาวและนำผู้เข้า ร่วมไปเก็บดอกไม้ร่วมกัน การฝึกซ้อมรำร่วมกัน ฯลฯ (สนใจโปรดดู มโน รส จันทร์พิทักษ์, 2550) กิจกรรมเหล่านี้มีกุศโลบายอยู่เบื้องหลัง คือ การกระชับเชื่อมความรักสามัคคีของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นมากขึ้นนั่นเอง

(6.1) ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมกับบริบทที่เป็นจริง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงคุณลักษณะย่อยประการหนึ่งที่ต้องวิเคราะห์/ศึกษาก่อนที่จะทำงานกับสื่อพิธีกรรมใดก็คือ การตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวสื่อพิธีกรรมนั้นกับบริบทที่เป็นจริงในพื้นที่ที่เรากำลังทำงาน/ศึกษาอยู่เป็นการเฉพาะ คุณลักษณะย่อยดังกล่าวนี้มีทฤษฎีเครื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมและบริบทที่เป็นจริงรองรับอยู่

นักวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องพิธีกรรมหลายท่านจะให้ความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมกับบริบทที่เป็นจริง เช่น E.W. Rothenbuhler (1998) ให้ข้อเสนอว่า ช่วงเวลาของ “สื่อพิธีกรรม” นั้นคือ “ช่วงเว้นวรรค” ของ “ชีวิตประจำวัน” อย่างไรก็ตาม การอธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง “ช่วงเว้นวรรค” และ “ช่วงชีวิตปกติประจำวัน” นั้นก็มีหลายคำอธิบาย เช่น

- คำอธิบายที่ว่า “ช่วงเว้นวรรค” นั้น คือการกลับหัวกลับหาง (turn-
upside down) กับชีวิตประจำวัน ทุกอย่างที่กระทำไม่ได้ในชีวิตประจำวัน จะไปทำได้หมดในช่วงเว้นวรรคนั้น เนื่องจากหน้าที่ของช่วงเว้นวรรคก็คือ การปลดปล่อยพลังที่ถูกเก็บกดเอาไว้ในช่วงเวลาปกติ เช่น พลังทางเพศ ความก้าวร้าว ความไร้สาระ ฯลฯ

- คำอธิบายที่ว่า “ช่วงเว้นวรรค” คือรูปแบบการแสดงออกและกลไกการผลิตซ้ำของความสัมพันธ์ทางสังคมของชีวิตปกติ เช่น โครงสร้างอำนาจระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในสังคมที่เป็นอยู่จริง ก็จะไปปรากฏโครงสร้างดังกล่าวในช่วงพิธีกรรม แต่จะชัดเจนและเข้มข้นเพื่อเน้นให้เห็น/สัมผัสได้อย่างแน่นอน

- คำอธิบายที่ว่า “ช่วงเว้นวรรค” คือช่วงของการเติมพลัง/การกระชับความสัมพันธ์ทางสังคมในโลกปกติที่อาจจะหย่อนคล้อยให้แน่นแนบมากยิ่งขึ้น

สำหรับในที่นี้ จะเลือกคำอธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสื่อ

พิธี เช่น ในโครงการ "โต๊ะครีม" อ.สงขลานั้น คณะโต๊ะครีม ที่มาทำโครงการ นั้นจัดเป็นคณะสุดท้ายแล้ว ในโครงการ "ทำขวัญข้าว" จ.อยุธยา หมอขวัญ 3 ท่านที่มาทำพิธีก็สูงอายุแล้ว และยังไม่มีการสืบทอด เป็นต้น

คำถามที่ 2: ปัญหาเรื่องตัว "เนื้อหาสาระ" (Message) เลื่อนหายไปหรือมีฉะนั้นก็ผิดเพี้ยนไป ตัวอย่างเช่น ในโครงการ "คำโพธิ์ คำไฮ" จ.อุบลราชธานี ลูกหลานที่เห็นพิธีกรรมนี้จะไม่เข้าใจเลยว่า "ต้นโพธิ์ ต้นไฮ" (ต้นไทร) นั้น ยืนยันความหมายอะไรบ้าง

นอกจากกรณีของความหมายของเนื้อหาเลื่อนหายไปแล้ว ที่ดูจะมีอาการน่าเป็นห่วงยิ่งมากกว่าการสูญหาย ก็คือ อาการความหมายผิดเพี้ยน ตัวอย่างที่แพร่หลายที่สุดในสังคมไทยก็คือ พิธีกรรมสงกรานต์ ซึ่งควรจะเป็นวาระโอกาสที่มีการระลึกถึงบุญคุณของผู้มีพระคุณด้วยการรดน้ำดำหัวและกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว แต่เทศกาลสงกรานต์ก็ได้ผิดเพี้ยนความหมายกลายเป็น "เทศกาลแห่งการฆ่าตัวตาย" เป็น "10 วันอันตราย" เพราะ "การเมาแล้วขับ" ดังนั้นจึงต้องมีการทำโครงการ "พิงวบลอง ชรองเรื่อง-ไอกะไดกะดิงปะนาย อันตราย พิเกอด-สงกรานต์เรงดเหล่าเข้าใจประเพณี ไม่มีอุบัติเหตุ (สงกรานต์ของชาวส่วย จ.บุรีรัมย์)

คำถามที่ 3: ปัญหาเรื่อง "ช่องทางการสื่อสาร/ตัวสื่อ" (Channel/Media) ในทางนิเทศศาสตร์นั้น คำว่า "ช่องทางการสื่อสาร" (channel) นั้น จะหมายถึงอย่างน้อย 3 สิ่งคือ กาลเวลา (time) พื้นที่ (space) และตัวสื่อ (media)

และหากเราพิจารณา "ตำแหน่งแห่งที่" ของตัว C ในแบบจำลององค์ประกอบของการสื่อสารแล้ว เราก็จะตระหนักถึงความสำคัญของตัว C หรือช่องทางการสื่อสารได้อย่างชัดเจน เนื่องจากตัว C นั้นเป็นองค์ประกอบตัวสุดท้ายที่จะนำ "เนื้อหาสาระที่ผู้ส่งได้ผลิตขึ้นมาแล้ว" ส่งต่อไปยังผู้รับสาร ดังนั้น หากปราศจากตัวช่องทาง หรือหากช่องทางนั้นถูกปิดกั้น กระบวนการสื่อสารก็จะไม่มีทางเกิดขึ้นได้เลย ดังตัวอย่างของภาพยนตร์และละครโทรทัศน์จำนวนมากที่แม้ฝ่ายผู้ผลิตจะสร้างเสร็จแล้ว แต่หากขาดโรงหนังที่

การปลูกสร้าง “โรงพิธีกรรม” สร้างช่องทาง/วาระโอกาส/พื้นที่/สร้างสื่อให้
แก่พิธีกรรมทั้งหลาย เพื่อแก้ปัญหาทั้งเรื่องปริมาณความถี่ของการเผยแพร่
และปัญหาเรื่องการเข้าถึงของผู้รับสาร กลยุทธ์ในการทำงานแก้ปัญหาเรื่อง
ช่องทางการสื่อสารนั้นแม้จะมีหลายอย่าง แต่ทว่าก็มีเป้าหมายร่วมเดียวกัน
คือ แก้ไขปัญหาเรื่องความถี่และการเข้าถึงที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น

- การรื้อฟื้นช่องทางเก่าๆขึ้นมา เช่น การทำโครงการให้มีการจัดทำ
ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีโตะคริม เป็นต้น

- การบุกเบิกแสวงหาช่องทางใหม่ๆ ในกรณีนี้ที่ช่องทางเก่าไม่สามารถ
จะเพิ่มปริมาณได้ เช่น พิธีไหว้ผีป๋วย่านั้น กำหนดให้ทำได้เพียงปีละ 2 ครั้ง
เท่านั้น ดังนั้นทางโครงการผีป๋วย่า ปี 2004 จึงได้จำลองรูปแบบพิธีกรรม
ไหว้ผีป๋วย่ามานำเสนอเพื่อถ่ายทอดความเข้าใจแก่ลูกหลานในรูปแบบของการ
เล่นละครสมัยใหม่บ้าง ละครขอแบบพื้นเมืองบ้าง การแสดงหุ่นมือบ้าง
 เป็นต้น

- การนำเอาสื่อประเภทใหม่ๆเข้าไปช่วย เนื่องจากสื่อพิธีกรรมนั้นมี
ธรรมชาติเป็นสื่อแบบเห็นหน้าเห็นตากัน (face-to-face communication)
และเป็นสื่อประเภทตั้งรับที่ผู้เข้าร่วมพิธีต้องเดินทางไปร่วม จึงเรียกร้อง
เงื่อนไขจากผู้รับสารอย่างมาก ฉะนั้นเพื่อขยายช่องทางการสื่อสารให้มาก
ขึ้น ก็ต้องนำเอาสื่อประเภทตัวกลาง (mediated communication) และ
สื่อเชิงรุกมาช่วยเสริม ตัวอย่างเช่นในโครงการสืบสานประเพณีตักบาตรเพ็ง
เดือนสามของชาวไทยวน จ.เพชรบุรี ซึ่งนอกจากจะต้องการให้ลูกหลานชาว
ไทยวนรู้จักพิธีกรรมตักบาตรเพ็งเดือนสามแล้ว เนื่องจากพิธีกรรมนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของ “วิถีชีวิตชาวไทยวน” ดังนั้นจึงต้องติดตั้งความรู้เรื่องวิถีชีวิต
ของชาวไทยวนประกอบไปด้วย ในโครงการนี้จึงได้นำเอาช่องทางการสื่อ
สารหลายๆแบบมาใช้ร่วมกัน เช่น

- จัดทำซีดี “ประเพณีตักบาตรเพ็งเดือน 3 ไทยวน”
- จัดทำเอกสารความรู้เรื่องประเพณีตักบาตรเพ็งเดือนสาม ไทยวน

เรื่องของผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ เด็กๆอย่างเราไม่เกี่ยว" (ดังเช่นคำสัมภาษณ์
ของเด็ก/เยาวชนในโครงการตุ้มโฮมสอนขวัญ อ.เมือง จ.ยโสธร เป็นต้น)

ฉะนั้น เป้าหมายในการทำกิจกรรมต่างๆของภาคนี้ นั้น จะต้องมุ่งหน้า
ไปสู่การสร้างความรู้สึกให้กับคนรุ่นใหม่ได้ตระหนักว่า "สมบัติชิ้นนี้ พวกเขา
มีส่วนเป็นเจ้าของ" และกลยุทธ์ที่จะต้องนำมาใช้ก็คือ "การใช้การ
สื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม" เพื่อชักชวน "เจ้าของวัฒนธรรมตัวน้อย" ได้
เขยิบๆเข้ามาใกล้ๆสื่อพิธีกรรมที่ละน้อยๆ

โครงการ สฟส.จึงขอขีดเส้นใต้ว่า ในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับ
พิธีกรรมทุกขั้นตอน ทุกส่วนเสี้ยว นั้น จะต้อง "เคลียร์พื้นที่ให้เด็กๆได้เข้ามา
มีส่วนร่วมอยู่เสมอ" (และเป็นที่น่ายินดีว่าภาคีส่วนใหญ่ได้ใช้เส้นทางนี้เป็น
เส้นทางหลักในการทำกิจกรรม) ในเรื่องการมีส่วนร่วมของเจ้าของวัฒนธรรม
ตัวน้อยนั้น อาจจะมีเครื่องกีดขวางบางอย่างเช่น

- ความคิดเรื่อง "จะเอาผลงานหรือจะสร้างคน" ผู้เขียนพบเห็น
เหตุการณ์ที่ว่า ในการทำบายศรีเพื่อเข้าร่วมพิธีกรรมและจะมีการประกวด
แข่งขันกันด้วยนั้น ผู้ใหญ่บางคนอาจจะกีดกันเด็กๆออกไป เพราะเด็กๆยัง
ทำบายศรีได้ไม่สวยงาม ความคิดที่มุ่งแต่จะเอาผลงานดีเด่นเช่นนี้ จะปิดกั้น
โอกาสการมีส่วนร่วมของเด็กๆ

- เมื่อให้เด็กๆเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อพิธีกรรม ฝ่ายผู้ใหญ่ก็ต้องเตรียม
ออกเตรียมใจว่า เราอาจจะได้พบกับ "ลวดลายแปลกๆใหม่ๆ สัตว์ที่ไม่เคย
พบเห็นมาก่อน" จากฝีมือและรสนิยมการผลิตซ้ำของคนรุ่นใหม่ ตัวอย่างเช่น
ในการสืบทอดพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่า ต.วอแก้ว จ.ลำปาง นั้น "ทีมเด็กผี" ที่เลือก
เผยแพร่แนวคิดเรื่องผีปู่ย่าในรูปแบบของการเล่นละครเร่/ละครเวที เราก็จะ
พบว่า เด็กๆจะออกมาร้องเพลงแร็ปสักรอบหนึ่งก่อน แล้วจึงค่อยตามด้วย
การขับเพลงซอในลำดับต่อมา หรือในงานบุญพะเหวดที่วัดธาตุน้อย
อ.เชียงใน จ.อุบลราชธานี เมื่อให้เด็กๆวาดรูปทำบอร์ดเนื้อหาของกัณฑ์เทศน์
ทั้ง 13 กัณฑ์ เราก็จะพบว่า บางกัณฑ์ก็จะมีการ์ตูนโดราเอมอนมาร่วมแจม
ในขบวนบุญพะเหวดด้วย

(1) **หน้าที่ระดมพลังชุมชน** เช่น สื่อพิธีกรรมจุลกฐิน/กฐินแล่น ซึ่งต้องการระดมแรงงานผู้คนอย่างมหาศาล และจะต้องทำทุกอย่างให้เสร็จภายในวันเดียว หากปีใดชุมชนไม่สามารถจัดงานจุลกฐินได้ ก็แปลว่า พลังสามัคคีของชุมชนเริ่มลดระดับต่ำลง

(2) **หน้าที่สืบทอดความเชื่อ** เช่น พิธีกรรมพวงไหว้ผีปู่ย่า พวงรำผีใต้ หรือแข่งชะนามที่สืบทอดความเชื่อในผีบรรพบุรุษ หรือผีที่มีฤทธิ์เดชในการดลบันดาลเกี่ยวกับสุขภาพของผู้คน

(3) **หน้าที่ในการสร้างภราดรภาพ/เอกภาพ/ความสามัคคีเป็นปึกแผ่น** ที่เป็นคุณค่าซึ่งมีอยู่ในแทบจะทุกพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมหล่อเทียนจากน้ำตาเทียนของ จ.พิจิตร เป็นต้น

(4) **หน้าที่ในการสร้าง/พิธีกรรมการสืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน** ตัวอย่างเช่น แม้ว่าชุมชนอื่นๆ อาจจะมีการทอดกฐินและมีการร่ายรำ แต่ก็มีเฉพาะชาวส่วยที่บ้านยางตะพาย จ.พิจิตร เท่านั้นที่มีการ "รำตักใต้" อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่นี้ อัตลักษณ์/ตัวตนนั้นเป็นอาวุธลับของวัฒนธรรมที่มีพลาณภาพในการสร้างความรู้สึกมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีพลังเป็นของตัวเอง

(5) **หน้าที่ในการสร้างความอบอุ่น/ความมั่นคงทางจิตใจ** ตัวอย่างในช่วงเวลาปกติก็เช่น พิธีกรรมการสวดสรภัญญะที่ช่วยให้ความมั่นคงมีสมาธิ หรือการบนบานศาลกล่าวในช่วงเวลาวิกฤติของชีวิต การเสี่ยงทายที่มักเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของพิธีกรรม

(6) **หน้าที่ให้ความบันเทิง** ในงานพิธีกรรมทั้งหลาย มักจะมีการแสดงการละเล่น เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่ทำให้ความสนุกสนาน

(7) **หน้าที่ในการจัดระเบียบสังคม** ตัวอย่างเช่น พิธีกินหมูล้างดิน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ลงโทษ (เชิงสัญลักษณ์) แก่ผู้หญิงที่ท้องก่อนแต่งงาน เพื่อเป็นการปรามผู้หญิงคนอื่นๆ ในชุมชนให้ประพฤติตนอยู่ในร่องในรอย

(8) **หน้าที่ปลอบขวัญ/คลายความกังวล** ในช่วงเวลาที่ชีวิตของผู้คน/ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาหรือภาวะวิกฤติ เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ประสบ

28. Kopping, K.P. et al (eds) (2006)
Ritual and Identity, LIT Verlag, Berlin.
29. Lazarsfeld, P.F & Merton, R. (1960)
"Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action" in W. Schramm (ed). **Mass Communication**, Illinois: Board of Trustee of the University of Illinois.
30. Lerner, D. (1958)
The Passing of Tradition Society: Modernizing the Middle East, NewYork: Free Press.
31. Melkote, S.R. & Rao, S. (eds) (2001)
Critical Issues in Communication: Looking Inward for Answer, Sage Publications.
32. Rothenbuhler, E.W. (1998)
Ritual Communication, Sage Publications.
33. Turner, V. (1982)
From Ritual to Theatre New York: PAT Publications.
34. Van Gennep, Arnold (1909/1960)
The Rite of Passage (translated by M.B. Vizedom & G.L. Caffea, Chicago: University of Chicago Press, 1960.

ภาคใต้

26. โครงการโต๊ะครีมี สื่อสารรักจากบรรพชนสู่ลูกหลาน อ.หาดใหญ่
จ.สงขลา

